

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎԱՅՈՑ ՁՈՐԻ
ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԷ

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ

ՎԱՅՈՑ ՁՈՐԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԸ

*Նսկիրում եմ սիրելի ուսուցիչս՝
Մարո Մ որսաղշակի հիշատակին*

Գրքի տպագրությունը հովանավորել է
«Ջերմուկ Գրուպ»
փակ բաժնետիրական ընկերության նախագահ,
Ազգային ժողովի պատգամավոր
Աշոտ Արսենյանը

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԷ

ԵՐԵՎԱՆ – 2004

ՀՏԴ 809.198.1
ԳՄԴ 81.2Հ
Վ 301

Գրախոս՝
բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Լավրենտի Յովհաննիսյան

Խմբագիր՝
բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Գաղթուհի Հանսնյան

Վարդանյան Արմակ Վարդանի
Վ 301 Վայոց ձորի միջբարբառը. և Եր.: «Տիգրան Մեծ», 2004.– 208 էջ,
8 քարտ., 2 գծ. :

Գրքում քննության են առնված Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախի-
ջևանի շուրջ մեկ տասնյակ հնաքնակ գյուղերի լեզվական սերտ առնչու-
թյուն ներկայացնող խոսվածքները: Ուսումնասիրված են Վայոց ձորի
միջբարբառի հնչյունաբանությունը, ձևաբանությունը, բառագիտությունը,
վեր են հանված ինչպես ներխոսվածքային տարբերությունները, այնպես
էլ արտաքին առնչությունները մերձակա բարբառների նկատմամբ:

Վ $\frac{4602020100}{774(01)2004}$ 2004 թ.

ISBN 99941-0-075-0

ԳՄԴ 81.2Հ

© Արտակ Վարդանյան, 2004 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պարմական Հայաստանի Սյունիք աշխարհի Վայոց ձոր գավառը, որ պարմագրության մեջ հայրնի է նաև Հայոց ձոր, Վարդաձոր, Եղեգյաց ձոր, Վայու ձոր, Վայիձոր անուններով և փեղադրված է եղել Վայքի, Վարդենիսի և Զանգեզուրի լեռնաշղթաների միջև ընկած լեռնային փիրությամբ, մոտավորապես համապատասխանում է Հայաստանի Հանրապետության այսօրվա Վայոց ձորի մարզին:

Վայոց ձոր փեղանվան վերաբերյալ փարբեր ստուգաբանություններ կան: Կիրակոս Գանձակեցին, հավանաբար հիմնվելով ժողովրդական ավանդության վրա, գավառանունը կապում է 735թ. աղետաբեր երկրաշարժի հետ, երբ գեղնասույզ է եղել գավառի Մոզ ավանը, և ստուգաբանում որպես «ողբերի ձոր»՝ «Եւ ահա խաւար ի վերուստ անտեսանելի կալաւ զՄոզանն սահմանն, և զաւուրս քառասուն շարժեցաւ վայրն, և խորասոյզ եղեալ ընկղմեցան կենդանոյն ոգիք իբրև փասն հազար: Վասն այնօրիկ Վայոց ձոր անուանեցաւ մինչև ցայսօր ժամանակի»¹: Այս վարկածը Թադևոս Հակոբյանը համարում է ոչ հիմնավոր ստուգաբանություն², քանի որ հիշյալ երկրաշարժից դեռևս դարեր առաջ Մովսես Խորենացին³ և Եղիշեն⁴ վկայում են այս փեղանվան մասին. ուստի այս աշխարհագրական անունը գոյություն է ունեցել առնվազն 5-րդ դարում: Գրիգոր Ղափանցյանը Վայոց ձորը դասում է ցեղանուններից բխող փեղանունների շարքին կապելով Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն վայ ցեղանվան և

¹ Կ. Գանձակեցի, Պարմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1909, էջ 70:

² Թ. Հակոբյան, Սյունիքի թագավորությունը, Երևան, 1966, էջ 6-7:

³ Մ. Խորենացի, Հայոց պարմություն, Երևան, 1940, էջ 248:

⁴ Եղիշեն, Վարդանանց պարմությունը, Երևան, 1947, էջ 239:

Բիայնա երկրանվան հետ⁵: Արարապ Ղարիբյանը կապում է նաև սեպագիր արձանագրություններում հիշարակված **Ուայ** աստծու կամ **Ուայաս** երկրի հետ⁶: Գևորգ Զահուկյանը ցեղանվանական-տոհմանվանական ծագմամբ տեղանունների թվում հիշարակում է Արցախի Վայկունիք գավառանունը⁷: Սահմանակից այս երկու գավառների անունների նույնարմատությունը գրեթե ակնհայտ է:

Վայոց ձորը Հայաստանի հնագույն բնակավայրերից մեկն է: Հայ ժողովրդի պատմության հազարամյակներում գավառը գրնվել է Արարապյան թագավորության (Ուրարտու), Երվանդունիների, Արտաշեսյանների, Արշակունիների թագավորությունների կազմում: Մեծ Հայքի անկումից հետո (428) մարզպանական Հայաստանի մասն է կազմել, 571-ին Սյունիքի հետ միացվել Փայտակարան աշխարհին: Արաբական տիրապետության ժամանակ գրնվել է խալիֆայության Արմինիա նահանգի կազմում: 9-րդ դարում դարձել է Սյունիքի իշխանական տիրույթ, իսկ Եղեգիս գյուղաքաղաքը 9-10-րդ դարերում եղել է գահերեց իշխանական կենտրոնը: 10-12-րդ դարերում մտել է Անիի Բագրատունյաց թագավորության, ապա 13-15-րդ դարերում՝ Զաքարյանների իշխանապետության մեջ՝ որպես Խաղբակյանների և Օրբելյանների իշխանական տիրույթ:

Վայոց ձորը մշակութային մեծ ծաղկում է ապրել հարկապես 13-15-րդ դարերում. Գլաձորի հայրնի համալսարանը, Ներմոնի վանքի դպրոցը, Ցախաց քար, Քարկոփի կամ Խոտակերաց, Գնդեվանք, Վերին Նորավանք, Արափեսի, Թանահատի և այլ վանական հաստատություններ դպրության և գրչության նշանավոր կենտրոններ են եղել:

16-րդ դարից սկսվել է Վայոց ձորի պատմության անկումային շրջանը: 1555թ. գավառն անցել է Մեֆյան Իրանին, ապա 1590-ին՝ Օսմանյան սուլթանությանը: 1603 թվականին Շահ Աբասի կազմակերպած բռնագաղթի հետևանքով գրեթե ամայացել և հայաթափվել է: Այնուհետև 1639թ. թուրք-պարսկական պայմանագրով կրկին ան-

⁵ Գր. **Капанцян**, Историко-лингвистическое значение топонимики Древней Армении, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», 1940, հ. ԺԴ, էջ 382-385:

⁶ **Ա. Ղարիբյան**, Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության ներածություն, Երևան 1937, էջ 62:

⁷ **Գ. Զահուկյան**, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 441-442:

ցել է Պարսկաստանին, իսկ 1828թ. ռուս-պարսկական պայմանագրով Ռուսաստանին⁸:

Վայոց ձորի այժմյան բնակչության գերակշիռ մասը՝ մոտավորապես 80 տոկոսը, խոսում է խոյի բարբառով: Խոյեցի հայերը, սակայն, այսօրեղ, ինչպես նաև Հայաստանի այլ վայրերում (հիմնականում Արարատի, Արմավիրի, մասամբ նաև Կոտայքի, Արագածոտնի, Սյունիքի մարզեր) վերաբնակվել են պարսկական ոչ հեռու անցյալում՝ 1828 թվականի Թուրքմենչայի դաշնագրին հաջորդող ժամանակահատվածում: Ինչպիսի՞ն է եղել ուրեմն Վայոց ձորի տեղաբնիկների խոսվածքը. չէ՞ որ այդ տարածքի բարենպաստ աշխարհագրական դիրքը վկայում է հայ ժողովրդի տվյալ հատվածի՝ ասպարակումներից և բռնագաղթներից, մասնավորապես շահաբասյան բռնագաղթից մասամբ պաշտպանվելու և հեղափոխություն իրենց հայրենի բնակավայրերում վերահաստատվելու հնարավորության մասին: Եվ իրոք, ուսումնասիրելով այժմյան Վայոց ձորի մարզի (մինչև 1988 թվականը՝ նաև հյուսիսային Նախիջևանի սահմանակից գյուղերի) խոսվածքները, հեշտությամբ կարելի է առանձնացնել խոսվածքների մի խումբ, որը միանգամայն տարբերվում է խոյի բարբառից: Մեր ուսումնասիրություններում այդ խոսվածքախումբն անվանել ենք Վայոց ձորի խոսվածք⁹՝ հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ խոսվածքը կրողներն իրենց անվանում են «հին հայեր»՝ ի տարբերություն խոյ-Մալմաստից վերաբնակվածների շառավիղ «թագա հայերի»: Վայոց ձորի խոսվածքով խոսող բնակավայրերն են՝ Հայաստանի Հանրապետության Վայոց ձորի մարզի Արենի, Աղավնաձոր, Գնիշիկ, Գնդեվազ, Խաչիկ, Կեչուտ, Ռինդ, Չիվա (վերջին բնակավայրի բնակչության գերակշիռ մասը 1918-20թթ. տեղափոխվել է Խաչիկից), Արփի (բնակչությունը 1963թ. տեղափոխվել է Գնիշիկից), Հորս (բնակչությո-

⁸ Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. Ա-Ը, Երևան 1967-1984:

⁹ Ա. Վարդանյան, Ազնաբերդի (Վայոց ձորի) խոսվածքի հնչյունահնչության շառավիղի հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1981, էջ 19-20. Վայոց ձորի խոսվածքի հնչյունաբանությունը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 1983, էջ 71-83. Վայոց ձորի խոսվածքի ձևաբանական առանձնահատկությունները (դրույթներ), Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական հինգերորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1986, էջ 107-108:

յունը 1918-20թթ. տեղափոխվել է Նախիջևանի Օծուփ գյուղից), Վերին (Նոր) Ազնաբերդ (բնակչությունը 1988-ին տեղափոխվել է Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղից), մասամբ՝ Զեղեա (Զեյթա), Եղեգիս (Ալայազ) և Արարատի մարզի Եղեգնավան (Շիղու) գյուղերը (վերջին երեք բնակավայրերի բնակչության շուրջ քառորդ մասը նույնպես 1988-ին տեղափոխվել է Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղից), ինչպես նաև Զերմուկ քաղաքը (բնակչության շուրջ երրորդ մասը 1930-50-ական թվականներին տեղափոխվել են Կեչուրից և Գնդեվազից): Ներկայացվող քարտեզներում, ըստ ժամանակագրական փուլերի, պարկերված են Վայոց ձորի խոսվածքի տարածման սահմանները (քարտեզներ 1, 2, 3):

Լեզվական առավել սերտ առնչություն ներկայացնող ընդհանուր խոսվածքից որոշ չափով առանձնանում է Օծուփ-Նորսի խոսվածքը: Օծուփ նշանավոր գյուղը տեղաբնիկ հայերի միակ բնակավայրն էր պարսկական Ճահուկ-Ճահապունիք գավառում (այժմյան Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության Ճահբուզի շրջան), որ լիովին հայաթափվեց 1970-ական թվականներին, իսկ խոսվածքը գրեթե անփոփոխ գոյատևում է Նորս գ. ք. ում:

Խոյի բարբառը դասական բարբառագիտությանը միանգամայն քաջաձանոթ և առանձին աշխարհաբանություն ուսումնասիրված բարբառ է¹⁰, ուստի վերջինիս վայոցձորյան խոսվածքների քննությունը, բնականաբար, դուրս է մնում մեր աշխարհաբանի շրջանակներից: Սույն արեւնախոսության նպատակը Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի տարածքի վերոհիշյալ հնաբնակ գյուղերի ավանդական խոսվածքի ուսումնասիրությունն է, որը, ինչպես նշվեց, մեր հրապարակած աշխարհաբանություն անվանել ենք Վայոց ձորի խոսվածք:

Վայոց ձորի խոսվածքի մասին սոսկ թռուցիկ հիշատակություններ կան դասական բարբառագիտական աշխարհաբանություն. Արարաթ Ղարիբյանը¹¹ և Ահարոն Գրիգորյանը¹² այն համարել են Արա-

¹⁰ Հր. Աճառեան, Հայ բարբառագիտութիւն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր Նախիջևան, 1911. Քննություն Մարաղայի բարբառի, Երևան, 1926: Ա. Ղարիբյան, Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխարհություններ», հ. ԺԱ, Երևան, 1939: Մ. Ասատրյան, Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Երևան, 1962:

¹¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1947, էջ 73:

րադյան բարբառի խոսվածք, Նրաչյա Աճառյանը, այնուամենայնիվ, չի ընդգրկել ո՛չ Արարադյան, ո՛չ էլ Արցախի (Ղարաբաղի) բարբառների փարածման սահմաններում¹³: Որպես Արարադյան բարբառի խոսվածք է ներկայացված նաև Ռազմիկ Մարկոսյանի «Արարադյան բարբառ» ուսումնասիրության մեջ¹⁴: Սակայն առանձին աշխատանքով մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը միայն կարող է վեր հանել խոսվածքում առկա բարբառային յուրօրինակ իրողությունները և ճշտել նրա դիրքը մերձակա բարբառների նկատմամբ:

Ըստ ձևաբանական դասակարգման՝ խոսվածքը պարկանում է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության «ում» ճյուղին և ըստ հնչյունաբանական դասակարգման ունի հպական բաղաձայնների երկանդամ համակարգ: Ննչյունային, քերականական, բառապաշարային և բառակազմական մի շարք առանձնահատկություններով հանդերձ՝ Վայոց ձորի խոսվածքն ընդհանուր գծեր է դրսևորում հարևան Այրարադի, Արցախ-Սյունիքի, Վասպուրականի խոսվածքների հետ: Իսկ խոսվածքի ճշգրիտ դիրքը հիշյալ շրջանների բարբառների նկատմամբ կարելի է պարզել ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի մշակած բազմահայրկանիշ վիճակագրական դասակարգման սկզբունքների¹⁵ կիրառմամբ:

Ուշագրավ է, որ Վայոց ձորի միջնադարյան վիմագիր արձանագրություններում¹⁶ և ձեռագրերի հիշարակարաններում¹⁷ արտացոլվել են խոսվածքի որոշ հատկանիշներ: Դրանում կարելի է համոզվել՝ 14-15-րդ դարերի հիշարակությունների մի շարք դրվագներ համեմարելով ներկա խոսվածքի համապատասխան բառերի ու բառակապակցությունների հետ:

¹² Ա. Գրիգորյան, Նայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1957, էջ 205:

¹³ Հր. Աճառեան, Նայ բարբառագիտութիւն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր Նախիջևան, 1911, էջ 37, 61-62. Նայոց լեզվի պարմություն, հ. Բ, Երևան, 1951, էջ 329, 331:

¹⁴ Ռ. Մարկոսյան, Արարադյան բարբառ, Երևան, 1989:

¹⁵ Գ. Զահուկյան, Նայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972, էջ 45-119:

¹⁶ Ղ. Ալիշան, Միսական, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1893, էջ 145, 167:

¹⁷ Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պարմության, հ. Ա, Երևան, 1973, էջ 39-40:

Հիշատակություն

Խոսվածք

Ձեռն թիպացաւ

Ծեղքս թիպացաւ

Շնհաւոր

Շընհաւօր

Իմ քիրն մեռաւ

Իմ քիրըս մեռաւ

*Մէր չունի, Ա. քոյր ունի,
էն էլ մեռաւ*

*Մէր չունիւմ, մին քիր ունիւմ,
էն էլ մեռաւ*

Մին կով քուի

Մին կով քրվիւմ

Գրում ի, մուկն ցեթեց

Կըրում իւմ, մուգը ցեթեց

*Շապրէնն մէկ օր
Ծակքարովն ջուր քուի*

*Շապրէնը մին օր
Ծակքարովը ճուր քրվիւմ*

Անծին յերինջ մորթեցի

Անծին հերինջ մօրթ(եց)իւմ

*Մաքս մանկաղով կրդէլ ի,
հէնչանք կարացի գրէլ*

*Մաղըս մանգ'էղօվ կրդրէլ իւմ,
ընչանք կարացիւմ կըրէմ*

*Հայնց թուաց, թէ բան կա
պակաս*

*Հէնց [թրվաց], թէ պան կա
պագաս*

Գ. տեղ է գրած ... էս տեպրս

*Իրէք տեղ ա կըրած ... էս
տեղը(ագ)ըս*

Արոնեցի ոչ

[Վօրոնեցիւմ] վօչ

Թէ չէ՝ նա վայ քուր

Թէ չէ՝ նա վայ քուր

Խոսվածքի տեղաբնիկությունն է հասարարում նաև այն կրող բնակավայրերի անունների հնավանդության փաստը: Օրինակ՝ 13-րդ դարի պարմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի «Պարմութիւն նահանգին Սիսական» հայտնի աշխարության մեջ և եկեղեցու հարկացուցակնե-

րում հիշարարկվում են Գնշին (Գնիշիկ), Նորք (Նորս), Արենի, Առփա (Արենի), Կեչուր (Կեչուր), Լոեղի (Լինոյ), Գնդեվանք (Գնդեվազ), Ածափ (Օծոփ), Չուվա, Չիվա (Չիվա)¹⁸ բնակավայրերը: Ազնաբերդը, Աղավնաձորը և Խաչիկը այդ ժամանակաշրջանում հավանաբար կրել են այլ անուններ և, ըստ երևույթին, նոր անուններն ստացել են շահաբասյան բռնագաղթին հաջորդող տասնամյակներում: Այնուամենայնիվ, այս երեք բնակավայրերի տարածքներում նույնպես պահպանվել են տարբեր ժամանակաշրջանների բնակատեղիներ (Աղավնաձորի տարածքում Ուգուրի (Ուգյուր)¹⁹, Ապանա, Միրաշ²⁰, Խաչիկի տարածքում՝ Առնետ (Արաստամուտ)²¹, Մռահող²², Ազնաբերդի տարածքում՝ Աշուղի աղբյուր, Էվինի աղբյուր, Ղարաղուշ գյուղատեղիները²³), ինչպես նաև բերդեր ու հնավայրեր:

Վայոց ձորի միջնադարյան որոշ հատուկ անուններ, ի հաստատումն վերոհիշյալի, նույնպես խոսվածքի կնիքն են կրում: Որոշ հիշարարկություններում, օրինակ, Բուրթեր անձնանունն ունի **Բուրթել** բարբառային ձևը²⁴, Օրբելը՝ **Ուրբել**²⁵, Արարեսը՝ **Արաղես**²⁶, Թանաթի վանքը՝ **Թանաղա վանք**²⁷, ակնհայտորեն խոսվածքին հարազատ են նաև տեղանունների **Աջառագավիթ**, **Աղնջոց բերդ**, **Լոեղի**, **Լրվենք**, **Փշոնք**²⁸, **Աջողք**²⁹ և այլ ձևեր:

¹⁸ Մկր. Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986, էջ 290, 382, 383, 395-396:

¹⁹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, Նայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. Ե, Երևան, 1991, էջ 176:

²⁰ Նույն տեղում, հ. Ա, 1986, էջ 2, 158:

²¹ Մկր. Օրբելյան, նշված աշխատանքը, էջ 214-216: Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 173:

²² Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 172: Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, նշված աշխատանքը, հ. Գ, էջ 872:

²³ Ա. Վարդանյան, Ազնաբերդ. նախիջևանահայության վերջին ամրոցը, Երևան, 2000, էջ 10 և ներդիրի քարտեզը:

²⁴ Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 96:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 97:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 143, 144:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 119:

²⁸ Մկր. Օրբելյան, նշված աշխատանքը, էջ 395-396:

Խոսվածքի ուսումնասիրությունն արդիական է նաև Նախիջևանի տարածքի տեղաբնիկ, պատմական բարբառներից մեկը լինելու առումով. մի տարածք, որտեղ Ադրբեջանի կողմից պետականորեն իրագործվեց ոչ միայն հայերի սպիտակ ցեղասպանության հրեշավոր ծրագիրը, ոչ միայն հիմնահատակ ոչնչացվեցին հայ մշակույթի բազմաթիվ բարձրարժեք հուշարձաններ, այլև իրենց իսկ բնօրրանում մարեցին հայերենի մի ամբողջ շարք տոհմիկ բարբառներ ու խոսվածքներ: Դրանց թվում էին բազմաթիվ ուսումնասիրողների ուշադրությանն արժանացած Ագուլիսի բարբառը (գոկերենը), որի վերջին կրողները մինչև 1988 թվականն ապրում էին Գողթն գավառի (Ռրդուարի շրջան) Ցղնա և Տանակերտ գյուղերում, 1960-ականներին մարած Աստապատի խոսվածքը, Ջուղայի բարբառը (վերջին և միակ հայ բնակիչները Ջուղայից և Աստապատից արտաքսվեցին 1988-ին), ինչպես նաև Արցախի, Մեղրու, Խոյի բարբառների տեղական խոսվածքները³⁰:

Ներկայացվող քարտեզները (քարտեզներ 4, 5, 6) ժամանակագրական փուլերով ընդհանուր պատկերացում են տալիս ինչպես Նախիջևանի տարածքում 20-րդ դարի հայ բնակչության տեղաբաշխման, այնպես էլ հայ բարբառների տարածման սահմանների մասին:

Պատմական Հայաստանի տարբեր նահանգների (Վասպուրական աշխարհի Գողթն և Նախճավան, Այրարատ աշխարհի Շարուր, Սյունիք աշխարհի Ճահուկ-Շահապունիք և Երնջակ գավառներ), հեյլեբար և ազգագրական տարբեր շրջանների խաչմերուկ լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև բնակչության զանգվածային տեղաշարժերը նպաստել են Նախիջևանի տարածքի բարբառային բազմազանությանը: Մինչև 1603-04 թվականները Վայոց ձորի խոսվածքը հավանաբար տարածված է եղել նաև Ճահուկ-Շահապունիք, Նախճավան և Շարուր գավառներում: Այդ է վկայում խոսվածքը կրող վերոհիշյալ բնակավայրերի առկայությունը Նախճավան և Ճահուկ-Շահապունիք գավառներում, ինչպես նաև ըստ երևույթին Նախիջևանի տարածքի Ճահուկ ավանից և Դարաղուշ գյուղից 17-18-րդ դարերում Թուրքիայի Բոլու և մերձակա բնակավայրեր տեղափոխված կաթո-

²⁹ Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 97:

³⁰ Ա. Վարդանեան, Նախիջևանի բարբառային քարտեզը, Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, 2000, թիւ 1-12, էջ 457-470:

լիկ հայերի³¹ խոսվածքի վերաբերյալ Վարդուշկա Սամուելյանի (Փարիզ) ուսումնասիրությունները³²:

Այսպիսով այս աշխատանքը նվիրված է Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի տարածքի տեղաբնիկ խոսվածքի ուսումնասիրությանը, որի հիմքում առավելապես խոսվածքը կրող ամենամեծ բնակավայրի՝ Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղի խոսվածքն է:

Ազնաբերդը (բարբառախառն գրությամբ՝ Ըզնաբերդ, սխալ գրությամբ՝ Զնաբերդ, օտար գրությամբ՝ Ազնաբյուրդ) մինչև 1988 թվականի նոյեմբեր-դեկտեմբերյան բռնազաղթը Նախիջևանի Ինքնավար Նանրապետության միակ և վերջին հայաբնակ խոշոր գյուղն էր: Ուներ մոտ 2000 հայ բնակիչ, որոնք 1988-ին վերաբնակվեցին Վայոց ձորի և Արարատի մարզերի վերոհիշյալ բնակավայրերում, մասամբ նաև Երևանում, Կոտայքի մարզում և արտերկրում:

Ղևոնդ Ալիշանի կարծիքով Ազնաբերդը հնագույն հայկական բնակավայր՝ «նշանաւոր բերդ և աւան եղեալ է ի հնումն, թէպէտ և ոչ ի հին ցուցակին և ոչ առ պարմիչս գրանենք զդա յիշատակեալ»³³: Ալիշանը խոսում է նաև գյուղանվան մեզ հայտնի ամենահին հիշատակության մասին՝ «անակնկալ իմն հանդիպմամբ գրանի յիշատակարան մի դամբանական ի տար աշխարհի, ի Գենուա (Ճենովա) քաղաքի Իտալիոյ, որ ընդ անուան գեղջն՝ ցուցանէ եւս զայն Գողթան գաւառի պապշաճեալ յ'ԺԷ դարու. և է այս արձան սղալագիր, ի Ս. Բարդուղիմէ եկեղեցւոջ Նայոց, յամի 1687, Նայրապետի ուրումն:

Այս է տապան Նայրապետին՝

Որ է որդի Անանիային.

Սա յերկրէն է Գոխարան տանին.

Եւ ի գեղջէն Ըզնաբերդին.

Վախճանեցաւ Նայոց թվին

Նազար հարիւր էրեսուն իւ վեցին.

Եւ ապրէլի քսան և յնգին:

³¹ Ս. Ճեմճեմեան, Նախիջևանի հայոց վարժարանը և Տոմը, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 2000, էջ 6-21:

³² V. Samuelian, Le dialecte des Arméniens de Bolou (Turquie): Etat des recherches en cours, Նայ բարբառագիտության միջազգային համագումարի նյութեր, Սրեփանակերտ, 2001, էջ 2:

³³ Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 505:

Ով յանդիպի այս փապանին՝
Նայր մեր յերկինքս շնորհին
Վասն սիրուն Քրիստոսին:

Բնակիչք Ազնաբերդի բնիկ Նայք են և ոչ գաղթականք (տունք 43 առ Շոբենի և ոգիք 224), ընդ որս և 10 փուն մահմեդականաց»³⁴:

Ազնաբերդի փարածքում կային Ք. ա. 3-2-րդ հազարամյակների կիկլոպյան ամրոցներ, փարբեր ժամանակաշրջանների այլ բնակավայրերի հետքեր: 1970-ական թվականների ուսումնասիրությունները³⁵ ցույց են տվել, որ պահպանված պարմական հուշարձանների մի մասը թվագրվում է 9-10-րդ և ավելի վաղ դարերի:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի փարածքը, լեզվական սերտ առնչությունից զատ, դարեր շարունակ կազմել է պարմաազգագրական, տնտեսական, մշակութային մեկ ամբողջություն, փարածքի բնակիչները սերտորեն կապված են եղել ոչ միայն ընդհանուր բարբառով, այլև իրենց կենցաղով, ազգակցական-խնամիական կապերով, հինավուրց սովորություններով ու ավանդույթներով: Ընդհանուր են եղել նաև ժողովրդական փոնացույցի ամենասիրված տոները, հափկապես Զրօրհներ-Սուրբ Ծնունդը (Ճըրօխներ), Ծառզարդարը (Զրոզնոթնր), Զարիկը (Զնդիկ), Նամբարձումը (Նըմբառոցում), Վարդավառը (Վնոթիվօր), Խաչվերացը (Խըրօվ) և այլն: Նախիջևանի փարածքի Շամենի Ս. Խաչ վանքը (Քամօ խաչ, Քախմաչ), Վայոց ձորի Նորավանքը (Նարմիր վանք), Արկազնի Ս. Խաչ վանքը (Ալգնգ), ի թիվս այլ սրբավայրերի, փարածքի ընդհանուր և բազմամարդ ուխտավայրերն են եղել հարյուրամյակներ շարունակ:

Խոսվածքն ուսումնասիրելու գործում աջակցություն ցուցաբերելու համար երախտագիտությամբ ենք հիշում Նայաստանի Նանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի Հր. Աճառյանի անվան լեզվաբանության ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի նախկին վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հովհաննես Մուրադյանի, բանասիրական գիտությունների դոկ-

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Ա. Այվազյան, Նախիջևանի պարմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1978, էջ 62-63:

յոր, պրոֆեսոր Ռաֆայել Իշխանյանի, սույն թեմայով մեր թեկնածուական արեւմախոսության առաջին գիտական ղեկավար, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ալբերտ Խաչատրյանի անունները:

Երախտագիտությամբ ենք հիշում բարբառախոսների՝ ազնաբերդցիներ Նայրապետ Վարդանյանի (ծնվ. 1895թ.), Թերուր Մարգարյանի (ծնվ. 1899թ.), Թադևոս Խաչիբաբյանի (ծնվ. 1898թ.) Շողակաթ-Աջի Նովհաննիսյանի (ծնվ. 1898թ.), Շուշան Բալասանյանի (ծնվ. 1916թ.), Ռուբեն Մարտիրոսյանի (ծնվ. 1916թ.), աղավնաձորցիներ Գրիգոր Շահբազյանի (ծնվ. 1910թ.), Նրանտ Պետրոսյանի (ծնվ. 1931թ.) Դմիտրի Զաքարյանի (ծնվ. 1919թ.), Իվան Պողոսյանի (ծնվ. 1927թ.), գնդեպագցիներ Վանո (ծնվ. 1916թ.) և Արևիկա (ծնվ. 1918թ.) Մարգարյանների, գնդիկցիներ Զաբել Մարգարյանի (ծնվ. 1902թ.), Մեհրաբ Մարտիրոսյանի (ծնվ. 1903թ.), Լուսիկ Վարդանյանի (ծնվ. 1911թ.), Բագրատ Նայրապետյանի (ծնվ. 1935թ.), խաչիկցիներ Նահապետ Մարգարյանի (ծնվ. 1897թ.), Արուս Մարգարյանի (ծնվ. 1908թ.), Նեկտոր Մարտիրոսյանի (ծնվ. 1910թ.), Նեղուշ Ենգիբարյանի (ծնվ. 1898թ.), Բագրատ-Նետոր Մարգարյանի (ծնվ. 1923թ.), օժուխցիներ Կարեն Նամբարձումյանի (ծնվ. 1900թ.), Անահիտ Իսրայելյանի (ծնվ. 1914թ.), Մերոբ Աբգարյանի (ծնվ. 1912թ.), ռնդեցիներ Ալեքսան Սիմոնյանի (ծնվ. 1894թ.), Նանո Սյունիանյանի (ծնվ. 1916թ.), Մկրտիչ Մկրտչյանի (ծնվ. 1941թ.), արենցիներ Խաչիկ Խաչատրյանի (ծնվ. 1936թ.), Արտաշես Մանուկյանի (ծնվ. 1924թ.), չիվացիներ Աղավնի (ծնվ. 1923թ.), Շուշանիկ (ծնվ. 1930թ.) և Պարիս (ծնվ. 1938թ.) Սաղաթեյանների, կեցուրցիներ Գևորգ (ծնվ. 1905թ.) և Արևիկա (ծնվ. 1913թ.) Առաքելյանների, Վարդգես (ծնվ. 1932թ.), և Պայծառ (ծնվ. 1933թ.) Գևորգյանների, հորսեցիներ Թովսիմյանի (ծնվ. 1916թ.), Մուշեղ Մաթևոսյանի (ծնվ. 1910թ.), Ներիքնազ (ծնվ. 1932թ.) և Գրիգոր (ծնվ. 1930թ.) Մարգարյանների, Զաբել (ծնվ. 1934թ.) և Կամո (ծնվ. 1932թ.) Ամբգույանների և այլոց անունները:

Մեր խորին շնորհակալությունն ենք հայտնում Նայաստանի Նանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի լեզվաբանության ինստիտուտի «Նայերենի բարբառագիտական արվաս» գիտական խմբի առաջարար գիտաշխատողներ, բանասիրական գիտությունների թեկնածուներ Դարիկո Կոստանդյանին, Անահիտ Նանեյանին՝ սույն թեմայով մեր թեկնածուական աշխատանքի ղեկա-

վարին, մյուս գիտաշխատողներին, որոնց հետ համագործակցել ենք սկսած 1978 թվականից և որոնց մասնագիտական խորհուրդներով և օժանդակությամբ, ըստ հայերենի բարբառագիտական արվասի նյութերի հավաքման ծրագրի, տարիներ շարունակ զբաղվել ենք Նախիջևանի և Վայոց ձորի խոսվածքների գրանցման աշխատանքներով, հրապարակել մի շարք գիտական հոդվածներ, որոնք հետագայում դարձան սույն ուսումնասիրության հիմքը:

Մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում ծնունդով գնդեվազցի՝ «Ջերմուկ Գրուպ» փակ բաժնետիրական ընկերության նախագահ, Ազգային ժողովի պատգամավոր Աշոտ Արսենյանին՝ գրքի տպագրությունը հովանավորելու համար:

ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Վայոց ձորի խոսվածքն ունի 43 հնչյուն:

Բաղաձայնները 34-ն են.

ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ՝ **բ, գ, գ', դ, ձ, ջ.**

խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ՝ **պ, կ, կ', փ, ծ, ճ.**

շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ՝ **փ, ք, ք', թ, ց, չ.**

ձայնեղ շփականներ՝ **գ, ժ, դ, վ.**

խուլ շփականներ՝ **ս, շ, խ, ֆ, հ.**

ձայնորոգներ՝ **լ, մ, յ, ն, ո, ո', ր:**

Մնացած 9-ը ձայնավորներն են՝ **ա, է, ը, ի, ու, օ, ն, օ, ու:**

Ժամանակակից գրական հայերենի հնչյուններից փաթեթավորում են **ն, օ, ու** քմային ձայնավորները, **գ', կ', ք'** քմային բաղաձայնները և **ռ'** շնչեղ ձայնորոգը:

Օ-ն և **ու**-ն առաջնային շարքի¹ միջին և վերին բարձրացման քմայիններ են, հիմնականում հանդիպում են նոր փոխառություններում և գրաբարից ավանդված որոշ բառերում՝ **ծողնագ** (բաղ), **ծմբիլ** (կյանք), **ք'ծքանալ** (գիրանալ), **ք'ծմ** (մարագ), **ք'նու** (գառների, ուլերի փարախ), **ք'նու** (մոխիր), **ք'նույն** (ծղոպ), **ք'նուք'նուք** (ծծումք), **սնուրն** (այծերի, ոչխարների հոտ), **գ'ննաբախան** (արևածաղիկ) և այլն, ինչպես նաև **մնրոնք** (մորուք), **թոնք** (թուք), **թնուգ'ննք** (թիկունք), **լնուգ'ն** (լեզու), **կ'նույն** (կուտակ), **գ'թուղ** (կոպիտ), **ք'ծմուխ** (քեմուխ), **ծրան** (օրան) և այլն:

Ա-ն առաջնային շարքի ստորին բարձրացման քմային է, մեծ հաճախականությամբ հանդիպում է ինչպես փոխառյալ բառերում՝ **բնողն** (շափ մեծ պարկ), **շնֆույն** (ղեղձ), **փլլնք'ն** (քարե ասֆիճան), **ղնմնյթի** (մեծ դանակ), **ք'նոթննք'նյն** (քարադոդոշ լեռնային

¹ Հ. Մուրադյան, Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. Ա, Երևան, 1982, էջ 58-59:

մողես), **զմռդանկ** (կանաչավուն դեղին), **զմռզմաբու** (նկուղ), **թնք'ան** (անիվ), **ննՖնր** (շուն), **սնկնրն** (լայն կողով), **փնյլըվան** (լարախաղաց), **վնրնան** (վերակացու), **փնռինջ** (չմաքրած հաճար), **մնռդ** (հանդուրժող), **սնռթ** (ցուրտ), **լրխանգն** (մեղադրյա փաշտ) և այլն, այնպես էլ գրաբարից ավանդված բառերում **ժանգ** (ժանգ), **հնրիլ** (հառնել), **նռ'թնր** (արդար), **զմռզմաբ** (սարսափ, զարզանդ), **կջնգ** (կոճակ), **լնր** (լար), **նռ'ջի** (առաջին), **չնմիչ** (չամիչ), **անգնլ** (անկյալ), **սնռիգ** (սարյակ), **վոխննր** (ոչխար), **շըլնգ** (շալակ), **զրռ'թնրվիլ** (զարդարվել) և այլն: Այս հնչյունը խոսվածքում դրսևորում է հնչույթային արժեք: Դրանում կարելի է համոզվել՝ համեմատելով իմաստային հակադրության հետևյալ զույգերը՝

նրն (ա՛յ փղա)–**արա** (արա՛)

փնր (բարձր տեղ դար)–**փար** (փա՛ր)

նշի (ծայնարկություն)–**աշի** (ուրելի վայրի բանջար՝ մանդակ)

հնրիլ (կազդուրվել, առողջանալ)–**հարիլ** (հարել, շարժել)

մնլն (թունավոր փիղ)–**մալա** (որմնադրի գործիք)

հնկն (գորգագործի, կարպետագործի գործիք)–**հալա** (եղանակ)

փնս (դաս)–**փաս** (փաս)

լնփ (շան լակ)–**լափ** (ամբողջովին, լրիվ)

լնլ (լալ, լաց լինել)–**լալ** (համր)

Չըվն (Չիվա գյուղանունը)–**Չըվա** (նույն գյուղանվան տրական և բացառական հոլովածը):

Ք, կ', ք' քմային բաղաձայնները հիմնականում հանդիպում են առաջնային շարքի **է, ի և ն, օ, ու** ձայնավորներից առաջ, չունեն հնչույթային արժեք: Այնուամենայնիվ, գրաբարից ավանդված և փոխառյալ որոշ բառերում այս հնչյունները երբեմն հանդիպում են նաև միջին և երկն շարքի ձայնավորներից առաջ՝ **գ'ըրնագ'ի** (կիրակի), **գ'ըրննգ** (գրտնակ), **գ'ըպպուն** (մեծ մուրճ, կոփուն), **ք'աֆուր** (դաժան), **ք'ըլնֆն** (զուգարան), **գ'ըլլնր** (բալ), **ք'ըֆտն** (կոլովակ), **ք'ալդար** (կանաչ) և այլն, Օծուի-Նորսի խոսվածքում նաև **ք'ասաըր** (աղքատ), **ք'ըֆլան** (ճոճանակ) և այլն:

Ռ^h շնչեղ ձայնորդը նույնպես դիրքային բնույթ ունի, հանդիպում է հիմնականում խուլերից և խլացած ձայնեղներից առաջ, չունի հնչույթային արժեք՝ **վառ'թ**<վարդ, **կառ'թալ**<կարդալ, **մոռ'թի**<մորթի, **ճառ'թիլ**<ջարդել, **նռ'թնր**<արդար, **առ'չ**<արջ, **պառ'ց**<բարձ, **փրփեռ'սը**<բորբոս, **փռ'ցան**<դերձան, **ժողովուռ'թ**<ժողովուրդ,

կօռ՝ջիլ<կորնջիլ, **հըռ՝սանիք**<հարսանիք, **թըռ՝թում**<թորթուր և այլն: Օծուփ-Նորսի խոսվածքում այս հնչյունն առաջանում է նաև **րդ, րպ, րթ** հնչյունակապակցություններից և, թեև դարձյալ չունի հնչույթային արժեք, այնուամենայնիվ, կայուն հնչյունական գործառույթ ունի՝ **կօռ՝նունգ**<գորպնուկ, **վօռ՝նիլ**<որդնել, **պառ՝ք**<պարտք, **ըզնապէռ**-**ցի**<ազնաբերդցի և այլն:

Նարկ է նշել նաև, որ խոսվածքում **ա** ձայնավորն ունի թույլ ար-
պահայրված շրթնայնություն, որն առավել զգալի է Աղավնաձորի և
Օծուփ-Նորսի խոսվածքներում: Տեքստը չծանրաբեռնելու համար, սա-
կայն, այդ հնչյունը հափուկ նշանով չենք փառադարձում:

ՇԵՇՏԸ

Խոսվածքում շեշտը վերջընթեր է՝ **պա՛գուգ**<բագուկ, **փա՛խ-**
ծը<դադձն, **փա՛ռդա՛նգ**<դափարկ, **կա՛րունք**<գարուն, **առդա՛սունք**<
արփասուք, **ո՛ւղիլ**<ուրել, **գ՛ըրա՛գի**<կիրակէ, **հո՛ւլունք**<ուլունք, **ուս-**
մա՛րան<ուսումնարան, **վօսկէ՛ղէն**<ուկեղէն, **մառ՝թա՛կէլ**<մարդա-
գայլ, **աղա՛նուր**<աղաջուր, **ուր(ա)խը՛թուն**<ուրախութիւն, **պարէզա-**
մը՛թուն<բարեկամութիւն և այլն:

Սակայն այս օրինաչափությունից շեղվելով՝ շեշտն ընկնում է
վերջնավանկի վրա հետևյալ դեպքերում.

ա) նախավերջին վանկում գաղտնավանկ ունեցող բառերում՝ **փը-**
մա՛գ<դմակ, **կըձի՛գ**<կծիկ, **կըրա՛գ**<կրակ, **փըռի՛լ**<փռել, **թըռ՝թը-**
ռա՛լ<թորթալ, **խըշխըշա՛լ**<խըշխըշալ, **ըստէ՛ղ**<այստեղ, **կըլխը-**
վէ՛ր<գլուխ ի վայր և այլն.

բ) պարճառական բայերում՝ **աբրացնի՛լ**<ապրեցուցանել, **պընց(ր)ացնի՛լ**<բարձրացուցանել, **քընացնի՛լ**<քնեցուցանել, **լացաց-**
նի՛լ<լացուցանել, **ուրխացնի՛լ**<ուրախացուցանել և այլն.

գ) նի վերջավորությամբ հոգնակի ձևերում կարաս-**կարասնի՛**,
շերեփ-**շերեփնի՛**, վօննաման-**վօննամաննի՛**, ալապաստրագ-**ալա-**
պաստրագնի՛, ճիբօդ-**ճիբօդնի՛**, կադու-**կադվընի՛**, ասեղ-**ասխընի՛**,
կըջուջ-**կըջըջնի՛**, փըրէխ-**փըրխընի՛**, շաբիք-**շապկընի՛** և այլն.

դ) սահմանափակ թվով այլ բառերում՝ **առ՝ջի՛**<առաջին, **կօռ՝(թ)-**
նո՛ւգ< գորտ(նուկ), **փա՛րվէ՛ր**<դար ի վեր, **յէղնո՛ւգ**<աղաւնուկ, **կայթ-**
ղիգօ՛ս<կաթողիկոս և այլն:

ՀՆՉՅՈՒՆ ԱՓՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ճայնավորների հնչյունափոխությունը

Բոլոր դիրքերում հին հայերենի ձայնավորների մեծ մասը խոսվածքում հիմնականում մնացել է անփոփոխ.

Պակաս>պագաս, կարդալ>կառ^Իթալ, անապապ>անաբադ, արջ>առ^Զ, կար>կար, սար>սար, ագապ>ագադ, կարաս>կարաս, կարագ>կարաք, ականջ>անգաջ, փղայ>փղղա, վեց>վեցց, էշ>էշ, իլիկ>իլիգ, սիրպ>սիրդ, հին>հին, վիգ>վիգ, փորգ>փորք, գլուխ>կլլուխ, առնեպ>առնեդ, ուրագ>հուրաք, առու>առու, գարի>կարի, կապու>կադու, անգուրան>անգուդան, անսիրպ>անսիրդ, բերան>պերան, աղջիկ>ախճիգ, բագուկ>պագուգ, սեղան>սեղան, գերան>կ'երան և այլն:

Նախաշեշտ վանկերում, մասամբ թուլանալով, ձայնավորները (հատկապես ա-ն) ոչ մեծ հաճախականությամբ վերածվել են ը-ի.

Աղանձել>ըղանձիլ, առաօպ>ըռափօղ, արաժան>ըրէժան, մափանի>մըղանի, արեգակն>ըրէքնագ, դագանակ>դըգ'աննագ, անալի>ըլանի, Ագնաբերդ>Ըգնապեռ^Իթ, Աղանաձոր>Ըղնաձօր, Արիսփակէս>Ըռսփակէս, բաժանել>պըժանիլ, երախայ>ըրէխա, գերեզման>կըրէզման||կըրէձման, դեպի>դըբա, հասկանալ>հըսկանալ, գիշեր>քըշեր, Իսկուհի>Ըսկօհի||Ըսկօյի, հողդել>ըղօղիլ, լողանալ>լըղանալ, ոլորել>հըլօրիլ, օրորել>հըրօրիլ||ըրօրիլ, բորբոսնել>փըփեռ^Իսնիլ, ուղեղ>ըղօղ և այլն:

Փոքր հաճախականությամբ, հիմնականում նախաշեշտ վանկերում, լրիվ թուլանալով, ձայնավորներն ընկել են.

Ապապարել>պըսպարիլ, եղունգն>դունգը, եթե>թէ, ապա>բա, մխիթարել>մըխթարիլ, ուղղորդ>(ը)ղօռ^Իթ, ուղարկել>ղարգ'իլ, Գարբիել>Կափոէլ, Անանուխ>Նանուխ, Ամադու>Մադու և այլն:

Բոլոր դիրքերում հանդիպում են ա ձայնավորի քմայնության դեպքեր՝ ա>մ.

Արդար>մռ^Իթմր, աջք>մշկը, անկեալ>անգ'նալ, ակիշ>մգ'իշ, ալետր>հմլիվօր, ճանճ>ճմնջ, ճաշ>ճնշ, կիւրակէ>գ'ըրմնգ'ի, քարճիկ>ք'մնջիգ, լար>լմր, գարթնուլ>գմռ^Իթնիլ, շապիկ>շմբիք, թաքուն>թմքուն, թանաք>թմնմք, ժանգ>ժմնգ, հարիւր>հմրիւր, ոչխար>վօխճմր, թեւճակ>թմպճմգ, սպիտակ>սփպլմնգ, Սարգիս>

Մարքիս, Զաքար>Զմքմր, Զարդար>Զմոթմր, Վարդազար>Վմոթմազմր և այլն:

Խոսվածքում Աճառյանի օրենքը գործում է մասնակիորեն՝ առավելապես դ-ով սկսվող բառերում.

Դալար>**լմլմր**, դահ>**լմխ**, դանակ>**լմննգ**, դառն>**լմռռ**, դաս>**լմսս**, դալարակ>**լմռռննգ**, դար>**լմմր**, դարձ>**լմմոց**, դարման>**լմմմմմն**, դանդուռ>**լմննդդուռ**, դաղձ>**լմխխծլլ**|**լրախծլլ**, նաև բանջար>**լմննջմր**, բաշ>**լմշշ**, ձար(իկ)>**ծմրիգ**, բարակ>**լմմրննգլլ** | **լարալգ**, ձագ>**ծմքլլ**|**ծաք** և այլն:

Օժուխ-Նորսի խոսվածքում այս օրենքն առավել լիարժեք է գործում, վերոհիշյալ օրինակներից բացի առկա են նաև մեծաթիվ այլ օրինակներ՝ բամբակ>**լմմմբննկ**, բակ>**լմնկ**, բարձ>**լմմոց**, դալել>**լմմլիլ**, գարուն>**լքմրունք**, ձաւար>**ծմմլմր**, ձագար>**ծմքմր**, գաբն>**լքմնի**, գառն>**լքմռ**, գարի>**լքմրի** և այլն:

Համեմատաբար սակավ է հանդիպում **ա>է** հնչյունափոխությունը.

Երախայ>**ըրէխա**, մանգաղ>**մանգէղ**, ծագ>**ծէք**, ծագել>**ծէքիլ** և այլն:

Բառասկզբի **ե-ի** դիմաց խոսվածքն ունի **յէ** կամ **է**.

Միավանկ բառերում **ե-ի** դիմաց հիմնականում առկա է **յէ՝ ե>յէ՝ եզն>յէզը**, եր>**յէղ**, ես>**յէս**, եռ>**յէռ** և այլն, իսկ բազմավանկերում **ե>է՝ երեկ>էրէգ**, երես>**էրէս**, երկու>**էրգու**, եփել>**էփիլ**, երկայն>**էրգէն**, երեք>**էրէք**|**իրէք**. որոշ բառերում, որոնք բարբառային հնագույն փարբերակներ են, **է-ից** առաջ առկա է նաև **հ²**՝ երդ>**հէռթ**, երինջ>**հէրինջ**, եղի>**հէղի** և այլն: Ինչպես վերը նշվեց, կան նաև բառասկզբի **ե-ի ը-ի** վերածվելու և անկման դեպքեր:

Սահմանափակ թվով բառերում, որոնք նույնպես բարբառային հնագույն փարբերակներ են³, գրաբարի բառասկզբի **ե-ի** դիմաց առկա է **ա** հնչյունը՝ եղբայր>**ախալեր**, երագ>**արագ**, երկաթ>**արգաթ**, երկան(ք)>**արգանք**, եղիճ>**աղինջ**:

² Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. Բ, Երևան, 1951, էջ 413:

³ Նույն տեղում, էջ 414-415: Է. Աղայան, Բարբառային հնագույն փարբերություններ հայերենում, «ՆԽՄՏ ԳԱ հասարակական գիտությունների տեղեկագիր», 1958, թիվ 5, էջ 67-80:

Բառամիջում որպես կանոն ե-ին, ինչպես նաև է-ին համապատասխանում է է ձայնավորը.

Տեր>տեր, աղուէ>աղվէ, տեղ>տեղ, աղեղն>անէղ, սերմն>սերմը, աներ>անէր, ասեղն>ասէղ, սեղան>սէղան, արեգակն>ըրէքնագ, բերդ>պէռթ, բարեկամ>պարէգամ, խեղճ>հէղջ և այլն:

Ոչ հաճախ հանդիպում է ե>ի (է>ի) հնչյունափոխությունը.

Կիրակէ>գ'ըրնագ'ի, անէծք>անիսկը (է>ի), թեկն||թէկն>թինգը, աւել>ւմիլ, թեթեւ>թիթէվ, խեժ>խիժը (ե>ի), ալետր>հւլիվօր (ե>է>ի) և այլն:

Ժամանակակից գրական հայերենի նման բառասկզբում որպես կանոն գործում է ո>վօ, բառամիջում ո>օ հնչյունափոխությունը.

Որդն>վօռթը, ոսկի>վօսկի, ոչխար>վօխանք, ոսկր>վօսկուռ, ոսպն>վօսպը, ոլոն>վօղը, ծով>ծօվ, ձոր>ծօր, շոր>շօր, բոր>բօր, ձոր>ծօր, որորոց>հըրօրօց, կոճակ>կօջանգ, փիլոն>փիլօն և այլն:

Մ, ն, ռ ձայնորդներից առաջ հաճախ հանդիպում է ո(օ)>ու հնչյունափոխական երևույթը.

Մոմ>մոմ, ծոմ>ծոմ, տոմար>տոմար, Թորգոմ>Թօրգոմ, Թովմաս>Թոմաս>Թոմասս, կոկոն>կուգոմ, մեռոն>մէռուն, դամոն>պամբուվ, մորեխ>մուրէխ, կորնգան>կուռընգա, Օրբել>Ուրբել, ծոռն>ծուռը («թոռան զավակ»), կոռն>կուռը («թոռան թոռ»), Հոռոմ>Հուռոմ և այլն:

Երկբարբառների հնչյունափոխությունը

Այ երկբարբառի դիմաց խոսվածքն ունի է ձայնավոր՝ այ>է.

Փայտ>փէղ, այծ>էձ, այդ>էդ, երկայն>էրգէն, ձայն>ծէն, կայծակ>կէձագ, մայր>մէր, հայր>հէր, եղբայր>ախպէր և այլն:

Ալ երկբարբառը ենթարկվել է ընդհանուր-պատրմական օրինաչափությանը՝ ալ>օ.

Աղ>օթ, ար>օր, աւձ>օց, արհնել>օխնիլ, աղալթել>աղօթիլ, գարբ>գօրբ, կարաւո>կարօղ, ծանալթ>ծանօթ և այլն:

Եա երկբարբառը, ինչպես նաև եայ եռաբարբառը դարձել են է՝ եա>է, եայ>է.

Երանեակ>հըրանէք, սեամ>շէմք, կորեակ>կօրէգ, ցորեան>ցօրէն, սեաւ>սէվ, աւեալ>վէլ, մագեայ>մագէ, փայտեայ>փէղէ և այլն:

Իւ երկբարբառը հնչյունափոխվել է ի ձայնավորի իւ>ի.

Արին>արին, սին>սին, ալիւր>ալիւր, ձին>ձին, հարիւր>հւ-
րիւր||հարիւր և այլն:

Սահմանափակ թվով բառերում, որոնք բարբառային հնագույն
փարբերակներ են⁴, առկա է ավելի վաղ շրջանում փեղի ունեցած
իւ>ու հնչյունափոխությունը՝ ճիւղ>ճուղ, աղբիւր>ախպուր, շիւղ>
շուղ:

Ութին վերջածանցով բառերում նույնպես առկա է իւ>ու հնչյու-
նափոխություն, սակայն այս դեպքում առկա է ձայնավորների առա-
ջընթաց ներդաշնակություն.

Բարձրութիւն>պանցըրութուն||պանցըրըթուն, գորութիւն>գո-
րութուն||գորըթուն, արդարութիւն>ան⁵թարութուն||ան⁵թարըթուն և
այլն.

Ոյ երկբարբառը հիմնականում հնչյունափոխվել է ի ձայնավորի՝
ոյ>ի.

Լոյս>լիս, թոյլ>թիլ, պարոյգ>պադրիք, քոյր>ք'իր, կապոյր>
կաբիդ և այլն:

Մենաբարբառացման այս օրինաչափությանը չեն ենթարկվել
սահմանափակ թվով բառեր, որոնցում ավելի վաղ փեղի է ունեցել
ոյ>ու հնչյունափոխությունը⁵.

Շոյք>շուղ, ոյժ>ուժ, բոյն>պուն:

Միայն անոյշ>անօշ օրինակում ոյ-ի դիմաց առկա է օ ձայ-
նավորը:

Բաղաձայնների հնչյունափոխությունը

Ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ

Խոսվածքում հին հայերենի ձայնեղ պայթականներն ու կի-
սաշփականները ենթարկվել են հետևյալ հնչյունափոխական օրինա-
չափություններին.

Բառասկզբում դարձել են խուլեր՝ ք, գ, դ, ձ, ջ > պ, կ, փ, ծ, ճ.

⁴ Հ. Մուրադյան, Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. Ա, Երևան,
1982, էջ 191-196:

⁵ Նույն փեղում, էջ 182-187:

Բարձ>պառ^ոց, բովել>պովիլ, գեպ>կ'եղ, գինձ>կ'ինձը, դեղին> փեղին, դուռն>փուռը, ձախ>ծախ, ձոր>ծօր, ջուր>ճուր, ջարդել>ճառ^ո-թիլ և այլն:

Խուլերի են վերածվել նաև շփականահաջորդ դիրքերում.

Աղբիւր>ախպուր, ագբն>ասպը, աղբ>ախպը, անգգամ>անըսկամ, աղջիկ>ախճիգ, շաղգամ>շախկամ, դաղձն>փախձը, թուղբ>թուխպը և այլն:

Բառամիջում և բառավերջում՝ ր ձայնորդին հաջորդելիս, ձայնավորների միջև և բառավերջի հետձայնավորային դիրքում վերածվել են շնչեղ խուլերի՝ ք, գ, դ, ձ, ջ > փ, ք, թ, ց, չ.

Ժողովուրդ>ժողովուր^ոթ, երդումն>օր^ոթումը, կարդալ>կառ^ոթալ, արդար>առ^ոթար, արբենալ>հարփիլ, որձ>վօռ^ոց, որբ>վօրփ, մարդ>մառ^ոթ, Սարգիս>Մարք^ոիս և այլն.

Խաբել>խափիլ, արեգակն>ըրեքնագ, դադար>թաթար, յաջող>աչօղ, ոջիլ>վօչիլ և այլն.

Էգ>էք, գաք>կափը, ուրագ>հուրաք, ձագ>ծաք||ծաք, ծագ>ծէք, գոգ>կօք, աւծ>օց, Մերոք>Մէրօփ և այլն:

Սահմանափակ թվով այլ բառերում նույնպես վերածվել են շնչեղ խուլերի.

Բռնել>փրռնիլ, դառնալ>թառնալ, դադարել>թըրթարիլ, գնալ>քընալ, գիշեր>քըշէր, Գեղամ>Ք'էղամ, ինչպես նաև գերանդի>ք'նրննթու, բորբոսնել>փըփեռ^ոսնիլ, բրդել>փըռ^ոթիլ և այլն: Վերջին երեք օրինակների հնչյունափոխությունը, կարծում ենք, բառամիջի շնչեղ խլացած ձայնեղի առնմանությամբ բառասկզբի ձայնեղի շնչեղ խլացման երևույթ է:

Ռնգայիններին հաջորդող դիրքերում մնացել են անփոփոխ.

Սանդ>սանդ, խնձոր>խընձօր, փանձ>փանձ, բամբակ>պամբագ, մանգաղ>մանգ'էղ, երինջ>հէրինջ, ամբար>ամբար և այլն:

Խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ

Բառասկզբում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները մնացել են անփոփոխ՝ ա, կ, փ, ծ, ճ = պ, կ, փ, ծ, ճ.

Պապ>պաղ, պառաւ>պառավ, պարկ>պարգ, կափու>կաղու, կոճակ> կօջանգ, կով>կօվ, փանել>փանիլ, փուն>փուն, փոպրակ>փօր-

րագ, ծանր>**ծանդրր**, ծիծաղել>**ծըձաղիլ**, ծով>**ծով**, ճանկ>**ճանգ**, ճուպ>**ճուդ**, ճրագու>**ճըրաքու** և այլն:

Որոշ բառերում դիպվում են խուլ պայթականների ձայնեղացման օրինակներ՝ **պ, կ, փ > ք, գ, դ**.

Կիրակել>**գ'ըրնագի**, Կիրակոս>**Գ'ըրնագ'ոս**, փող>**դօղ**, պղտոր>**բըխտոր**, կոպիտ>**գ'օբուտ** և այլն:

Օծոփ-Հորսի խոսվածքում նման հնչյունափոխության օրինակները համեմատաբար ավելի հաճախ են հանդիպում պոպոք>**բօբօք**, կոպրել>**գօդրիլ**, կպրել>**գըդրիլ**, պրիհան>**բըդրրիհան**, կպուր>**կըփուր**, բայց սեռականում՝ **գըդրանը** և այլն: Այս հնչյունափոխությունը, կարծում ենք, բառամիջի ձայնեղի, ավելի ճիշտ՝ ձայնեղացած խուլի, առնմանությամբ բառասկզբի խուլի ձայնեղացման երևույթ է:

Որոշ բառերում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները բառասկզբում վերածվել են շնչեղ խուլերի՝ **պ, կ, փ, ծ, ճ > փ, ք, թ, ց, չ**.

Տաքանալ>**թըքանալ**, կթել>**քըլթիլ**, կշեռ(ք)>**քըշեռք** և այլն: Այս հնչյունափոխությունը, կարծում ենք, բառամիջի շնչեղ խուլի առնմանությամբ բառասկզբի խուլի շնչեղացման երևույթ է:

Նման հնչյունափոխություն է երբեմն նկատվում նաև բառավերջի ձայնավորահաջորդ դիրքում մափիտ>**մադիթ**, Բագրատ>**Պագրաթ**, Արարատ>**Արարաթ**, Անդրանիկ>**Անդրանիք**, Սմբատ>**Միմբաթ** և այլն:

Այսպեղ, անշուշտ, առկա է բառավերջի ձայնավորահաջորդ դիրքերում խուլ պայթականների և կիսաշփականների ձայնեղացման, ապա ձայնեղ պայթականների և կիսաշփականների շնչեղ խլացման երկաստիճան հնչյունափոխություն:

Բառամիջում և բառավերջում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները որպես կանոն ձայնեղացել են՝ **պ, կ, փ, ծ, ճ > ք, գ, դ, ձ, ջ**.

Շապիկ>**շափիք**, կուպր>**կուբըր**, կաբու>**կադու**, սունկն>**սունգը**, ճանճ>**ճանջ**, անկեալ>**անգ'անլ**, պատ>**պադ**, կատար>**կադար**, ալիշ>**անգ'իշ**, աճել>**աջիլ**, ապրել>**աբրիլ**, անապատ>**անաբադ**, անիծ>**անիձ**, պատրիժ(ք)>**պադիշկը**, ծաղիկ>**ձադիգ**, կայծակ>**կ'էձազ**, անգուրան>**անգուդան**, կարիճ>**կարիջ**, կարկուտ>**կարգուդ**, կուրապ>**կուդաք**, ճակատ>**ճագադ**, մածուն>**մաձուն**, մրածել>**մըդաձիլ**, նեղ>**նեդ**, շար>**շադ**, պճեղ>**պըջեդ**, պրծանիլ>**պըռձ(ը)նիլ**, արածել>**ըրաձիլ**, բարակ>**պարագ**, սպիտակ>**սիպլանգ** և այլն:

Բացառություն են կազմում խուլ շփականներին հաջորդող դիրքերը, որոնցում մնում են անփոփոխ՝ **ս, կ, տ, ծ, ճ = ս, կ, տ, ծ, ճ**։

Աստառ>**աստրառ**, փախարակ>**փախարակ**, ապսպարել>**պըսպարիլ**, աստղ>**աստղ**, փաշտ>**փաշտ**, պաշտել>**պաշտիլ**, սաստել>**սաստիլ** և այլն։

Բառամիջում և բառավերջում խուլերի համարարած ձայնեղացումը բնորոշ չէ միայն Օծով-Նորսի խոսվածքին՝ ծակել>**ծակիլ**, կապ>**կասպ**, կոպ>**կօպ**, նամակ>**նամակ**, շալակ>**շըլմկ**, կարու>**կապու**, պատ>**պատ**, ծիծաղ>**ծըծաղ**, կոճակ>**կօճմկ**, անիծել>**անըծիլ**, կարկուտ>**կարկուտ** և այլն։ Այնուամենայնիվ, այստեղ ևս, թեև ոչ մեծ հաճախականությամբ, առկա են ձայնեղացման օրինակներ՝ շապիկ>**շմբիք**, այծ>**էճ**, ակիշ>**մգիշ**, հոտաղ>**հօղաղ**, փայտ>**փեղ**, ականջ>**անգաջ**, ծունկն>**ծունգը** և այլն։

Շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ

Շնչեղ խուլ պայթականները և կիսաշփականները հիմնականում մնում են անփոփոխ՝ **փ, ք, թ, ց, չ = փ, ք, թ, ց, չ**։

Փայտ>**փեղ**, փոխել>**փօխիլ**, քար>**քար**, քիթ>**քիթ**, թաթ>**թմթ**, թեթել>**թիթել**, թափան>**թափան**, ցորեան>**ցօրեն**, ցամաք>**ցամաք**, չամիչ>**չմմիչ**, չարչարանք>**չարչարանք**, փարթամ>**փառթամ** և այլն։

Այս օինաչափությունը չի տարածվում շփականներին հաջորդող դիրքերի վրա, ուր շնչեղ խուլերը ապաշնչեղանում են՝ **փ, ք, թ, ց, չ=ս, կ, տ, ծ, ճ**։

Քաղցր>**քախծըր**, աղքատ>**ախկաղ**, աղցան>**ախծան**, ժածք>**ժմշկ**, յաղթել>**ախտիլ**, Ասքանազ>**Ասկանազ**, փախուցանել>**փախծընիլ**, մեղք>**մէխկը**, դժոխք>**տըժօխկը** և այլն։

Ձայնեղ շփականներ

Ձայնեղ շփականները բոլոր դիրքերում հիմնականում մնացել են անփոփոխ՝ **զ, ժ, դ, վ = զ, ժ, դ, վ**։

Վարդ>**վառթ**, եղինգ>**աղինջ**, գգել>**կըզիլ**, զառակ>**զավազ**, զանգ>**զանգ**, բաժանել>**պըժանիլ**, աղ>**աղ**, ծով>**ծով**, ոյժ>**ուժ**, ժողովուրդ>**ժօղօվուռթ** և այլն։

Նպականների նախորդելիս դարձել են խուլ շփականներ՝ **գ, ժ, դ, վ > ս, շ, խ, ֆ**։

Աղքատ>**ախկադ**, աղջիկ>**ախճիգ**, ժածք>**ժանկ**, ազգ>**ասկը**, ագրն>**ասպը**, պարիժք>**պադիշկը**, նախ>**նանֆր** և այլն։

Մահմանափակ թվով բառերում, որոնք բարբառային հնագույն փարբերակներ են⁶, **դ** ձայնեղ շփականի դիմաց առկա է **լ** ձայնորդը։

Ջիդ>ճիլ, փիղմ>**փիլ**, բող>**պօլի**, բղուղ>**պուլիզ**||**պըղուղ**։

Մահմանափակ թվով բառերում **վ** ձայնեղ շփականի դիմաց առկա է **ֆ** խուլ շփականը՝ **վ>ֆ**։

Որս>**վօռ՝ս>ֆօռ՝ս**, Ազնիվ>**Ազնիֆ**։

Կա նաև **վ>բ** հնչյունափոխության օրինակ՝ **թեւճակ>թնբճնագ>թնպճնագ**։

Խուլ շփականներ

Խուլ շփականները բոլոր դիրքերում հիմնականում մնացել են անփոփոխ՝ **ս, շ, խ, հ = ս, շ, խ, հ**։

Սար>**սար**, հասար>**հասար**, միս>**միս**, շուն>**շուն**, մաշել>**մաշիլ**, խելք>**խելք**, գլուխ>**կըլուխ**, հայելի>**հիլի**, բահ>**պահ**, հավ>**հավ**, վախենալ>**վախնիլ** և այլն։

Հ շփականին, սակայն, որոշ գյուղերի խոսվածքներում (Ազնաբերդ, Աղավնաձոր, Արենի, Ռինդ) բառասկզբում՝ **ո**-ից առաջ, համապարասխանում է **ֆ՝ հո>ֆօ**։

Նող>**ֆօղ**, հոս>**ֆօղ**, հորել>**ֆօրիլ**, հոսել>**ֆօղիլ**, հորթ>**ֆօռ՝թ**, հոգի>**ֆօք՝ի** և այլն (քարտեզ 7)։

Երկու բառում **հ**-ի դիմաց առկա է **խ** հնչյունը՝ **հ>խ՝** օրինել>**օխնիլ**, դահ>**տանիլ**։

Ձայնորդներ

Յ ձայնորդը բառասկզբում հիմնականում ընկել է՝ **յ>Յ**։

Յաղթել>**ախսրիլ**, յաջող>**աջօղ**, յիշարակ>**իշադազ**, յղի>**ըղի**, յոնք>**ունք**, յօրանջել>**ըռըշկօղալ**, յուշապ>**ուշաք**, Յիսուս>**իսուս**, Յակոբ>**Ագօփ** և այլն։

⁶ Նույն տեղում, էջ 206-217։

Մահմանափակ թվով բառերում յ-ի դիմաց առկա է **հ՝ յ>հ՝** յիսուն>**հիծծուն**, յուշ>**հուշ**:

Մյուս ձայնորդները հիմնականում չեն հնչյունափոխվել՝ **մ, ն, և, ր, ռ = մ, ն, և, ր, ռ**.

Լար>**լար**, խելք>**խելք**, գայլ>**կ'ել**, մագ>**մագ**, ծամ>**ծամ**, նուռն>**նուռ**, անիծ>**անիծ**, ռուս>**ռուս**, առաջ>**առաջ**, թառ>**թամ**, արեւ>**արեւ**, գիշեր>**քըշէր** և այլն:

Շրթնայիններից առաջ, սակայն, ն ձայնորդը վերածվել է **մ-ի՝** ն>մ.

Անբախտ>**ամբախտ**, անփորձանք>**ամփօռ՝ցանք**, անպետք>**ամպետրկը**, անմարդ>**ամմառ՝թ** և այլն:

Անրմ (<անուն) բառը, որտեղ երկրորդ **ն-ի** դիմաց առկա է **մ** հնչյունը, ինչպես Արցախ-Սյունիքի, Զուղայի բարբառներում և Արարատյան որոշ խոսվածքներում, պահպանել է հնդեվրոպական ածո՞ղ նախաձևի **m** հնչյունը⁷:

Բ ձայնորդը ձայնավորի հաջորդելիս վերածվել է **ռ-ի՝ դ, ձ, ջ, ք, ծ, ճ** ձայնեղ և խուլ **հպականներին, ինչպես նաև գ, ժ** ձայնեղ **շփականներին** նախորդող դիրքերում, և **ռ՝-ի՝ թ, ց, չ** շնչեղ խուլ **հպականներին, ինչպես նաև ս, շ** խուլ **շփականներին** նախորդող դիրքերում **ր>ռ, ռ՝**.

Արտ>**առտ**, արտասուք>**առդասունք**, արձան>**առձան**, կարճ>**կառճ**, կրտել>**կըռդիլ**, դարարկ>**դարտակ>տմտդնգ**, խարտել>**խառդիլ**, արժենալ>**մտժիլ**, արծաթ>**արգաթ>առգաթ** և այլն.

Մարդ>**մառ՝թ**, մորթել>**մօռ՝թիլ**, կարդալ>**կառ՝թալ**, արդար>**մռ՝թմր**, արջ>**առ՝ջ**, հարց>**հառ՝ց**, փարջ>**փառ՝ջ**, հարսն>**հառ՝սը**, Արշակ>**Առ՝շագ**, և այլն.

Մահմանափակ թվով բառերում **ր-ի** դիմաց առկա է **լ** ձայնորդը՝ խանձիր>**խանձիլ**, մոծիր(ք)>**մօձիլ|մօձիրք**, Արկազն>**Ալգ՝նգ**:

Որոշ հնաբանություններում **լ** ձայնորդի դիմաց առկա է **դ** ձայնեղ **շփականը՝ լ>դ**⁸.

Բոլոճ>**բըղօջ**, ճուճուլ>**ճուջուլ**:

⁷ Հր. Աճառյան, Վայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Երևան, 1971, էջ 208-209:

⁸ Հ. Մուրադյան, նշված աշխատանքը, էջ 206-217:

Փոխազդեցական և դիրքային հնչյունափոխություն

Բաղաձայնական կապակցություններ

Կից բաղաձայնները խոսվածքում ենթարկվում են որոշակի հնչյունափոխական օրինաչափությունների:

Վերը մասնավոր առումներով արդեն նշվեց շփականահաջորդ հպականների հնչյունափոխության մասին: Ընդհանրացնելով ասվածը՝ կարող ենք նկատել, որ շփականից և հպականից կազմված գույգը խոսվածքում վերածվել է խուլ շփականից և խուլ հպականից կազմված գույգի.

Աղբիւր>ախպուր, ագբն>ասպը, աղբ>ախպը, աղջիկ>ախճիգ, բողկ>պօխկը, շաղգամ>շախկամ, գաղթական>կախտագան, թուղբ>թուխպը, ագգ>ասկը, դաղձն>տախծը, մաղձ>մախծը, ծաղկել>ծախկիլ, պժգալ>փըշկըվիլ, քաղցր>քախծըր, աղքատ>ախկաղ, աղցան>ախծան, ժաժք>ժաշկ, յաղթել>ախտիլ, դժոխք>տըժօխկը, Ասքանագ>Ասկանագ, մեղք>մէխկը, աստառ>աստառ, տախտակ>տախտագ, ապսպարել>պըսպարիլ, աստղ>աստըղ, տաշտ>տաշտ, պաշտել>պաշտիլ, տատել>տատիլ և այլն:

Կարելի է նկատել նաև, որ կիսաշփականից և պայթականից կազմված գույգը հնչյունափոխվում է խուլ շփականից և խուլ պայթականից կազմված գույգի.

Կոժկել>կօսկիլ, վարձք>վառսկը, ծածկել>ծասկիլ, կծկել>կըսկիլ, անէծք>անխկը, ործկալ>օռսկալ, խոցտիկ>խօստիգ, մեջք>մէշկը, աչք>աշկը և այլն:

Խոսվածքում առկա է տրնն փոխազդեցական-առնմանական հնչյունափոխությունը.

Մտնել>մըննիլ, մալրնոց>մաննոց, մալրնել>մաննիլ, ոլրնաման>վօննաման, գեղրնախնձոր>կ'էննախընձօր, եղրնաթուխ>յէննաթուխ («ոչ թեժաթուխ լավաշ») և այլն:

Նարկապետ Օժոփ-Նորսի խոսվածքում առկա է նաև պն>մն փոխազդեցական-առնմանական հնչյունափոխությունը.

Դիպչել>դիպնել>դըմնիլ, կպչել>կպնել>կըմնիլ:

Ինչպես նկատվում է, հնչյունափոխության այս երևույթը պայմանավորված է չ սոսկածանցի դիմաց և սոսկածանցի առկայու-

թամբ, որը բնորոշ է խոսվածքին (թռչել>թըռնիլ, փախչել>փախնիլ և այլն):

Կան նաև հնչյունների միաձուլման օրինակներ՝

վի>ֆ՝ հավաքել>վըհաքիլ>ֆաքիլ, Արևհար>Արեվհադ>Արեֆադ:

Հնչյունական շղթա

Հնչյունական շղթայում դիտվում են հաջորդ բառի սկզբի բաղաձայնի ազդեցությամբ բառավերջի բաղաձայնի հնչյունափոխության մի շարք օրինաչափ երևույթներ: Հնչյունափոխության նման օրինաչափություններ նկարվել⁹ և ուսումնասիրվել են¹⁰ են նաև այլ բարբառներում:

Ձայնեղները խուլերից առաջ խլանում են.

Կըրազ անիլ, բայց՝
ջանըդ աբրի,
նըստաձ աղվէս,

կըրակ տալ,
ջանըդ սառել ա,
նըստաձ ճանջ և այլն:

Մանդ ա թագըն, բայց՝
ջօրացրաձ անջնր
կաջ ա քրսըն

սանթ թագիլ,
ջօրացրաց չիր,
կաջ քրսօդ և այլն:

Հալ էմ պահերն, բայց՝
գիժ ախնիզ,
մադ առնող,

հաֆ պահօդ,
գիշ տըղա,
մախ սարքող և այլն:

Արագ խոսելիս կիսաշփականները, ենթարկվելով նշված օրինաչափությանը, նաև պայթում են և վերածվում համապատասխան շփականի.

Դանդաղ խոսելիս
Սարկաձ բադ
կառթացաձ կիրք

Արագ խոսելիս
սարկազ բադ
կառթացաա կիրք

⁹ Հր. Աճառյան, Զննություն պոլսահայ բարբառի, Երևան, 1941, էջ 11-12:

¹⁰ Դ. Կոստանդյան, Երզնկայի բարբառը, Երևան, 1979, էջ 22-23, 34:

*քրնաց քաղաք
ճանն փրոնի*

*քրնաս քաղաք
ճանն փրոնի* և այլն:

Խուլերը ձայնեղներից առաջ ձայնեղանում են.

*Իրեք օր, բայց՝
լավ մատո՞ք ա,
վեցց օր,*

*իրեգ դիլիմ,
մատո՞ք ջանմե՞ր չի ըլի,
վեճճ դավուն և այլն:*

*պաբբու Արամն ա, բայց՝
քա՞Ֆ քաշի,
թաա լրվանալ*

*պաբբոգ Գրորյուգճուն ա,
քա՞վ վեննի,
թա՞գ դրլեգի* և այլն:

Արագ խոսելիս **ջ, ճ, չ** կիսաշփականներից առաջ սուլականները վերածվում են շչականների.

Դանդաղ խոսելիս

Արագ խոսելիս

Շաղ արագ խոսելիս

*Հորեվանիս
ջամուշը*

հորեվանիգ ջամուշը

*հորեվանիժ
ջամուշը*

կալիս չէս

կալիս չէս

կալիշ չէս

քրնաց չիր պերի

քրնաս չիր պերի

քրնաշ չիր պերի և
այլն:

Արագախոսության արդյունք է նաև կիսաշփականների՝ շփականների վերածվելու երևույթը ձայնորդներից առաջ.

Դանդաղ խոսելիս

Արագ խոսելիս

Ինձ նաև ք՛էգ

ինգ նաև ք՛էգ

ընդանց լավ խափիմ

ընդանա լավ խափիմ

կառո՞ մախաթ

կառոժ մախաթ

ինչ լավ պան ա

ինշ լավ պան ա և այլն:

Երկնալեզվայինները ձայնավորներից առաջ

Գ, կ, ք երկնալեզվային բաղաձայնները բառասկզբում և բառամիջում առաջնային շարքի **է, ի, ն, օ, ու** ձայնավորներից առաջ

անխտիր վերածվել են իրենց քմային փարբերակներին: Այս օրինաչափությանը ենթարկվում են ինչպես հնավանդ բառերը, այնպես էլ նոր և նորագույն փոխառությունները՝ կ'ինդ, կ'ինի, ք'երիլ, գ'օբուդ, գ'իդալ, գ'իժ, մանգ'էդ, պարկ'էրք, ք'ան'թանք'ան, ք'ուգ, գ'իլան, լազ'էռ, փազ'էթ, փըշկ'ան և այլն:

Այս երևույթը գործում է նաև հնչյունական շղթայում, եթե երևալեզվայինով ավարտվող և վերոհիշյալ ձայնավորներից մեկով սկսվող բառերը միասին են արտասանվում.

*Տըվինք տարան, բայց՝
ընդանք կալ'դեն,
կըրազ տալ,*

*տըվինք՝ իրանց,
ընդանք՝ էգան,
կըրազ՝ ին տըվել*

Օծով-Նորսի խոսվածքում՝
կըրակ տալ,

կըրակ՝ ին տըվել և այլն:

Հնչյունափոխական այլ երևույթներ

Հավելում

Խոսվածքում կան հնչյունի հավելման մի շարք օրինաչափ դեպքեր.

Բ-ի հավելում բառամիջում՝ ամոլ>ամբօլ, թմրել>տըմբըրիլ, ճմռել>ճըմբըրիլ, համարել>հըմբարիլ, գնուռ>գըմբուռ, **դ**-ի հավելում բառամիջում՝ մանր>մանդըր, ծունր>ծունդըր, ծանր>ծանդըր, **հ**-ի հավելում բառասկզբում՝ ալետր>հանլիօր, ոլորել>հըլօրիլ, օրորել>հըրօրիլ||ըրօրիլ, ուլունք>հուլունք, ուրագ>հուրաք, **ն**-ի հավելում բառամիջում՝ կանաչ>կանանչ, եղիճ>աղինչ, կամուրջ>կարմունչ, յիշոց>ուշունց, արտասուք>առդասունք, աղի(ք)>աղինք, չեչ>չենչ, դդում>տընդըմ, ամաչել>հըմանչիլ, **ռ**-ի հավելում բառամիջում՝ մզել>մըռզիլ, մծեխ>մըռջէխ, **ք**-ի հավելում բառավերջում՝ պարկեր>պարկ'էրք, գարուն>կարունք, աշխարհ>ախշարք, աշուն>աշունք, **ը**-ի հավելում բառավերջում՝ ազգ>ասկը, բողկ>պոխկը, գաղթ>կախտը, անէծք>անիսկը, ծառ>ծառը, **ը**-ի հավելում բառասկզբում **ռ** և **ր** ձայնորդներից առաջ՝ ռահան>ըռէհան, ռոճիկ>ըռօ-

ջիգ, ռուս>ըռուս, թուպե>ըրօպպե, Ռազմիկ>Հոսազմիգ, Ռափայել>Ը-
նափայիլ, ինչպես նաև և ձայնորդից առաջ նոր>ընօր և այլն:

Կան նաև հավելման այլ օրինակներ.

Մ-ի հավելում բառամիջում կոպալ>կօմբալ, ա-ի հավելում
բառասկզբում նոթի>անօթի և այլն:

Անկում

Խոսվածքում առկա են հնչյունի անկման հերեյալ օրինաչափ
դեպքերը.

Ն-ի անկում բառավերջում մուկն>մուգը, ծուկն>ծուգը, կամն>
կամը, նուռն>նուռը, ձեռն>ձեռը, մաքն>մաղը, դոխն>դօխ, կո-
պիմն>կօդիմ, ասեղն>ասեղ, յ-ի անկում բառասկզբում յաջողել>աջօ-
ղալ, յոպոպ>պոպալու, յղի>ըղի, յուշապ>ուշաք, Յիսուս>Իսսոս, յ-ի
անկում բառավերջում երախայ>ըրէխա, մանանայ>մանանա,
պղայ>պրղա, սաքանայ>սրղանա, հ-ի անկում բառամիջում աշ-
խարհ(ք)>ախշարք, շնորհ(ք)>շընօրք, ր-ի անկում բառամիջում օրի-
նել>օխնիլ, արջառ>աջառ, խարշել>խաշիլ, երբ>յէփ, սուրբ>սուփ,
ջրադաց>ճաղաց, Գրիգոր>Կիքօր և այլն:

Ձայնավորների անկման մասին խոսվեց ձայնավորների հնչյու-
նափոխության բաժնում:

Կան նաև անկման այլ օրինակներ.

Տ-ի անկում բառամիջում պարճառավոր>պաջառավօր, ն-ի ան-
կում բառամիջում լինել>ըլիլ և այլն:

Խոսվածքում առկա են նաև կրկնավոր բարդության առաջին ար-
մադի վերջին հնչյունի անկման բազմաթիվ օրինակներ՝ ջախջա-
խել>ճըջըխիլ, մրթմրթալ>մըռմըռթալ, խրթխրթալ>խըռթխըռթալ,
սրթսրթալ>սըռթսըռթալ, կրթկրթալ>կըռթկըռթալ, փնթփն-
թալ>փընթընթալ>փըմփընթալ և այլն:

Դրափոխություն

Խոսվածքում կան հնչյունների դրափոխության զգալի թվով
օրինակներ.

Ականջ>անգաջ (կ/ն), բորբոս>փրփեռ՝սը (ր/բ), բանալի>պը-
լանիք (ն/լ) անալի>ըլանի (ն/լ), աղեղն>անեղ (ղ/ն), կամուրջ>կար-
մունջ (մ/ր), այրելիք>ըլերիք (ր/լ), թթխմոր>պրիսպրմօր (թ/խ),
գոքանչ>գանքաչ (ք/ն), դափարկ>պմռոնագ (պ/ր), փեպուր>թե-
փուտ||թեբուտ (փ/պ), թոնիր>թօրեն (ն/ր), աշխարհ>ախշարք (շ/խ),
անձրեւ>անձվեր (ր/վ), արեգակն>ըրէքնագ (կ/ն), լվացք>վըլասկը
(լ/վ), ոչխար>վօխճնար (չ/խ), (հ)ամաչել>մըհանչիլ, համար>մըհար
(հ/մ), կակղել>կախկիլ (կ/ղ), նալ>լաննը (ն/լ) և այլն:

Կրկնություն

Տնչյունի կրկնման (տեսականության) դեպքերն առավել նկատելի
են բնաձայնական բառերում.

**Կօռռալ, մրռռալ, ֆրշշալ, ֆրսսալ, ճրռռալ, մըզզալ, վըզզալ,
թըշշալ, սըղղալ** և այլն:

Կան նաև այլ օրինակներ.

Թ-վականներում վեց>վէցց(ը), ութ>ուրթթ(ը), տասն>տասս(ը), յի-
սուն>հիծծուն, հազար>հազ(զ)ար, ինչպես նաև Յիսուս>Իսսուս,
երախ>ըռռէխ, ջոլորել>ճըլլօրիլ, թոպէ>ըրօպպէ, ամեն>ամմէն և
այլն:

Այս հնչյունափոխությունը խոսվածքում հիմնականում սաստ-
կական բնույթ ունի:

Բաղաձայնների առնմանություն

Կան բաղաձայնների առնմանության մի շարք օրինակներ.

Մափոնց>մաննօց, մփնել>մըննիլ, մափնել>մաննիլ, ոփնա-
ման>վօննաման, ուռչել>ուռռիլ, մոլոր>մըլօլ, կաճապ>կաջաջ, ել-
նել>լէլիլ, կլորիկ>կըլօլիգ||պըլօլիգ||փըլօլիգ, Փիլիպոս>Պըլիպօս,
Կիրակոս>Կըրնագճս>Գըրնագճս, Պաւել>Պապել||Պաբել և այլն:

Բաղաձայնների տարնմանություն

Մի շարք բառերում խ-ն դ-ից տարնմանվելով դարձել է հ՝ խ>հ.

Խաղող>հաղօղ, խաղ>հաղ, խեղճ>հեղջ, խեղճացնել>հեղջաց-
նիլ, խաղալ>հաղ անիլ, խաղաղ>հաղաղ, խաղաղութիւն>հաղա-
ղըթուն և այլն:

Բաղաձայնների փարսմանության այլ օրինակներ նույնպես կան.
Բարձր>պանցըր, շրէշ>սըրէշ||սըրէժ, ննջել>մընջալ, բոկիկ>պօ-
բիգ և այլն:

Ձայնավորների ներդաշնակություն

Խոսվածքում առկա են ձայնավորների առավելապես հետընթաց,
երբեմն նաև առաջընթաց ներդաշնակության օրինակներ.

Աւել(ի)>էվէ(ի), թիկունք>թո՞ւգո՞ւնք, լեզու>լո՞ւզո՞ւ, կանեփ>կէ-
նէփ, գոքանչ>գանքաչ, հայելի>հէլի>հիլի, մորուք>մո՞ւրո՞ւք, կո-
կոն>կօգոմ>կուգոմ, մենակ>մէննազ>մաննազ, Ռուբէն>Ըռուբէն>Ու-
ռուբէն>Ուռուբէ||Ուռբէ, ինչպես նաև մարգարէ>մարքարա, կարե-
նալ>կարանալ և այլն:

Ամփոփում

Խոսվածքում առկա են ամփոփման բազմաթիվ օրինակներ:
Ամփոփման են ենթարկվում ոչ միայն առանձին բառեր, բառա-
կապակցություններ, այլև երբեմն նախադասություններ.

Շնորհավոր>շընհավոր, բարի երեկո>պարո՞ւգո՞ւն, համար>մար,
ինչի համար>ինչիմար, ես ինչ իմանամ>յէսիմ, ով է գիտենում>օվայ-
դըմ||օվայըմ, դեպի ուր>տըվօրը, ընդ այս>տէսը, ընդ այդ>տէդը, ընդ
այն>տէնը, եկ այստեղ>յէստէ՛, տուր ինձ>տուրի՛, ահաւասիկ>հէսիգ,
ահաւաղիկ>հէղիգ, ահաւանիկ>հէնիգ, փորս ի վայր>փոռ՝սըվէր,
դար ի վեր>տւիրվէր, գլուխ ի վայր>կըլխըվէր, ինչ տեղ>ըշտէղ, ամեն
օր>ամնօր, մեծ-մեծ>մէմէնձ, խաչհամբույր>խըչհամբուր, ուսումնա-
րան>ուսմարան («դպրոց»), աշնանաւար>աշնավար («աշնանա-
ցան»), զարնանաւար>կըռնավար («զարնանացան»), այ տղա>նողամ՛,
վեր կաց>վէ՛կաց, վեր կացեք>վէ՛րէք, Տյառնընդառաջ>Դատանջ,
Սուրբ Նովիաննես>Սըռվանէս, Սուրբ Նակօր>Սըրգագօփ, Թովմա
Առաքյալ>Թօփառաք՛էլ, Քամոյ խաչ>Քամխաչ||Քախոմաչ, Աղաւնա-
ծոր>Ըղնածօր, Վարդիթեր>Վառ՝թէր, այգողք>այք և այլն:

Պարզեցում և բարդացում

Ննջումի պարզեցման և բարդացման օրինակները խոսվածքում
համեմատաբար սակավ են.

Ձգտալ>զրգրողալ, ածելի>առզրլի, արծիւ>առզիվ, արծաթ>առզաթ, պարծանք>պառզանք, Ծառգարդար>Զրոզանթթար, կեղև բառի հոմանիշներից՝ կլեպ>քրլեք>խրլեք, կճեպ>քրջեք>խրջեք¹¹.

Զանգ>քանց, գերեզման>կըրեճման, մժեխ>մըռջեխ, կռժ>կըռջլ|կըռենջ, յիսուն>հիծծուն:

Ժողովրդական սրուգաբանություն

Խոսվածքում առկա են նաև ժողովրդական սրուգաբանության օրինակներ.

Պարկապգուկ>պարգապուբուզ («պարկի կույր»), մկնաբամ>մգրադամ(ան) («մկրաբաման»), ականջամուր>անգաջամընուն («ականջի մուն»), մարդակեր>մառթակ'ել («մարդագայլ»), մալնաշուրթն>մաննաշունջ («մալի շունջ՝ տնքոց»), խոջակ>խըռթարնգ («խոջակի տակ»), սարդ>սըդանա («սարանա»), վերնաշապիկ>վրնշաբիք («վրայի շապիկ»), եղիսաբեթ>եղսապեթթ («Յուդի բերդ»), Յուդաբեր>Յեդապեդ («Յուդի պեր»), Բազմունք>Պազուզ («Բազուկ») և այլն:

Բաղաբանություն

Խոսվածքում առկա են երկու նույնանիշ կամ մերձիմաստ բառերի միաձուլմամբ նոր բառ կազմվելու՝ բաղաբանության (կոմբամինացիա)¹² օրինակներ՝ ծամօն + մաստակ > ծանդաք («ծամոն»), րոտրիկ + ոլոք > րոտօք («շար նիհար, ոսկրոտ ոտք»):

Կա նաև փոխառյալ բառերի բաղաբանության օրինակ. կարծում ենք, որ ճանկ, մագիլ բառերի պարսկերեն փանջուլ (پنجول) և չանգուլ (چنگول) հոմանիշների միախառնումից խոսվածքում առաջացել է չանջոլ (<չանջուլ) («ճանկ, մագիլ») ձևը:

¹¹ Հր. Աճառյան, Նայոց լեզվի պատմություն, հ. Բ, Երևան, 1951, էջ 419:

¹² Հ. Պետրոսյան, Մ. Գալստյան, Թ. Կարազուլյան, Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975, էջ 47:

ՉԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Խոսվածքում *գոյականի հոգնակի թիվը* կազմվում է հետևյալ վերջավորություններով.

Էր-ով կազմվում է միավանկ բառերի հոգնակին՝ **էձ-էձէր, կօվ-կօվէր, սիռդ-սրռդէր, ծու-ծըվէր, պաղ-պաղէր, շուն-շրներ, լու-լըվէր, կիւրք** (<գիրք)-**կըրքէր**: Նին հայերենում բաղաձայն+ն-ով վերջացող միավանկ բառերը հոգնակիում պահպանել են ն հնչյունը՝ մուկն>**մուգը-մըգներ, ձուկն>ձուգը-ծըգներ, նուռն>նուռը-նըռներ, թռռն>թռռը-թռռներ, հարսն>հառ՝սը-հառ՝սներ, մալն>մաղը-մաններ**: Որոշ բառեր, որոնք հավանաբար նախկինում ն են ունեցել, նույնպես հոգնակի ձևում ն-ն պահպանել են՝ **ծառը** (<ծառն)-**ծառներ, կափը** (<գաբն)-**կափներ, թեղը** (<թեռն)-**թեռներ, խօփը** (<խոփն)-**խօփներ, ճուղը** (<ճիւղն)-**ճըղներ, քուղը** (<քուղն)-**քըղներ**:

Նի/ներ վերջավորությամբ կազմվում է հիմնականում բազմավանկ բառերի հոգնակին (ուղիղ ձևերում՝ **նի-ով, թեք ձևերում՝ նէր-ով**)՝ **աղվես-աղվեսնի/աղվեսների, վոխճա՛ր-վոխճա՛րնի/վոխճա՛րների, ալապաստրագ-ալապաստրագնի/ալապաստրագների, առնեղ-առնեղնի/առնեղների, թաքավօր-թաքավօրնի/թաքավօրների, ասեղ-ասխընի/ասխըների, կըջուջ-կըջըջնի/կըջըջների, առու-առվընի/առվըների, կաղու-կաղվընի/կաղվըների, փրըխ-փրըխընի/փրըխըների, ախպուր-ախպըրնի/ախպըրների, կէռինք-կէռ՝քընի/կէռ՝քըների, շա՛րիք-շա՛պկընի/շա՛պկըների, աղինք-ախկընի/ախկըների**:

Ինչպես նկատվում է վերջին օրինակներից, **նի/ներ-ով** կազմված հոգնակի ձևերում բաղաձայնային կուտակումների արդյունքում երբեմն փեղի է ունենում ն հնչյունի անկում և ի>ը հնչյունափոխություն:

Ք վերջավորությամբ կազմվում է հիմնականում ձայնավորով վերջացող բառերի հոգնակին՝ **ըրէխա-ըրէխէք, սըղանա-սըղանէք, հիլի** (<հայելի)-**հիլէք, ճըրաքու-ճըրաքվէք, պէլի-պէլէք, մըղանի-մըղանէք, կաղու-կաղվէք||կաղվընի, աման-ամանէք, ախպէր-ախ-**

պէրք, քիր-քըվէրք: Ինչպէս երևում է օրինակներից, **ք** վերջավորությունը, ավելի վաղ շրջանում կիրառվելով **այ**-ով ավարտվող բառերի ոլորտում, **այ>է** հնչյունափոխությունից հետո դիպվել է որպէս նոր հոգնակերպ վերջավորություն՝ **էք**, որը համաբանությամբ ընդգրկել է **ի, ու** ձայնավորներով, երբեմն նաև բաղաձայնով վերջացող բառերը: Աղավաճորի, Ռինդի և Օծով-Նորսի խոսվածքներում, սակայն, ձայնավորահանգ բառերը անաղարտորեն ստանում են գրաբարի **ք** հոգնակերպը՝ **կինի-կինիք, քամի-քամիք, մըղանի-մըղանիք, առծըլի-առծըլիք, խընամի-խընամիք, դասապու-դասապուք:** Ի դեպ, այս երևույթն ընդգրկում է նաև նորաբանությունները՝ **ավփօ-ավփօք, կինօ-կինօք, վէդրօ-վէդրօք:**

Էրք վերջավորությունը կիրառական է մի շարք բառերի հոգնակի ձևերում՝ **ախճիգ-ախճըգ'էրք, փրղա-փրղէրք, կ'էդին** (<գէտին)-**կ'էննէրք, ծօց-ծօցէրք, կօխկ-կօխկ'էրք, մէչ** («միջուկ»)-**մէչէրք:**

Ինք և **անիք** վերջավորությունները համապատասխանաբար ստանում են **մարդ** և **կին** բառերը՝ **մառ'թ-մառ'թինք, կընիգ-կընանիք:**

Սահմանափակ կիրառություն ունեն հետևյալ բաղադրյալ վերջավորությունները, որոնցով կազմված հոգնակի ձևերը հիմնականում ունեն հավաքական իմաստ.

Արենք՝ փեղ-փեղարենք, կ'եղ-կ'եղարենք, սերմը-սերմարենք:

Անք՝ փըշուր-փըշուրանք, փագ-փագանք, ծի-ծիյանք:

Դանք՝ կըղօր-կըղօրդանք:

Նէրք՝ ափը-ափներք:

Տոհմանունները և անեզական մի շարք բառեր կազմվում են **անք, էնք, օնք** վերջավորություններով՝ **Մըխսօնք, Դամըռ'չօնք, Խառաղէնք, Ուաէփէնք, հէրանք, ք'էռօնք, խընամօնք:**

Որոշիչ հոդ ստանալիս **ա** ձայնավորին հանգող գոյականներում փեղի է ունենում **այ>է** հնչյունափոխություն՝ **սըղանա** (<սափանայ)-**սըղանէն, փրղա** (<փղայ)-**փրղէն, Աննա** (<Աննայ)-**Աննէն:**

Մտացական հարկացյալի հոգնակին կազմվում է կրկնակի վերջավորությամբ, որոնցից վերջինը որպէս կանոն **նի**-ն է՝

էձ-էձէր-էձէրնիս (մեր այծը, մեր այծերը)

էձէրնիդ (ձեր այծը, ձեր այծերը)

ծաղիգ-ծախկընի-ծախկընէրնիս (մեր ծաղիկը, մեր ծաղիկները)

ծախկընէրնիդ (ձեր ծաղիկը, ձեր ծաղիկները):

Էք վերջավորությամբ կազմված հոգնակիների սրացական հապկացյալի եզակին և հոգնակին փարբերակվում են.

Խընամի-խընամէք-**խընամէքնիս** (մեր խնամինները)
խնամէքնիդ (ձեր խնամինները)
խնամէրնիս (մեր խնամին)
խնամէրնիդ (ձեր խնամին):

Սրացական հոդ սրացած գոյականը հանդես է գալիս նաև դերանվան հետ.

Ախճիզըս նան փրդէդ մին թայ էն:

Իմ ախճիզըս նան քօ փրդէդ մին թայ էն:

(Իմ աղջիկն ու քո փղան հասակակից են:)

Խոտվածքի անվանական հոլովման համակարգը արդի հայերենի նման ունի հինգ հոլով՝ ուղղական (ուղղական-հայցական), փրական (սեռական-փրական), բացառական, գործիական, ներգոյական:

Բոլոր հոլովածներում գոյականը կարող է սրանալ որոշիչ հոդ:

Տրական հոլովն ունի **ի, ան, օ, վա(ն), ա և (օն)ց** հոլովական վերջավորությունները (վերջինը միայն հոգնակի ձևերի համար), առկա են նաև **օ-ով** և **ա-ով** հերթագայություններ:

Բացառական հոլովի հիմքը սովորաբար փրականն է, որին ավելանում է **(ի)ց** վերջավորությունը, զուգահեռ կիրառական է նաև **է(ն)** վերջավորությամբ ձևը, որի դեպքում հիմքը ուղղականն է կամ փրականը (սար-սարի-սարից||սարէն, ճուր-ճըրի-ճըրից||ճըրէն, հեր-հօր-հօրից||հօրէն, ախալեր-ախալօր-ախալօրից(ը)||ախալօրէն, քըշեր-քըշերվա(ն)-քըշերվանից(ը)||քըշերվանէ): Նոգնակի սեռականում **(օն)ց** ունեցող բառերը որպես կանոն սրանում են **էն** վերջավորությունը (հըրեվանէնք-հըրեվանէնց-հըրեվանէնցէն, ք'եռօնք-ք'եռօնց-ք'եռօնցէն, ըրէխէք-ըրէխէքօնց-ըրէխէքօնցէն), իսկ **ա-ով** թեքվող բառերի բացառականը նույնանում է փրականին.

Նախճըվանա ժամը կարմիր քարից ա:

(Նախիջևանի եկեղեցին կարմիր քարից է:)

Նախճըվանա էմ կալի:

(Նախիջևանից եմ գալիս:)

Գործիական հոլովի միակ վերջավորությունը **օվ-ն** է, ընդ որում ներքին թեքման և հոգնակի սեռականում **(օն)ց** ունեցող բառերի համար հիմքը փրականն է, իսկ մնացած դեպքերում՝ ուղղականը

(սին-սան-սանօվ, հէր-հօր-հօրօվ, ըրէխէք-ըրէխէքօնց-ըրէխէքօնցօվ, ք'էոնք-ք'էոնց-ք'էոնցօվ, բայց՝ կըջուջ-կըջըջօվ, ծաղիգ-ծախկօվ):

Ներգոյական հոլովը կազմվում է ըմ վերջավորությամբ: Նրա և գործիականի հիմքերը միշտ համընկնում են (**սար-սարօվ-սարըմ, կըջուջ-կըջըջօվ-կըջըջըմ, հօր-հօրօվ-հօրըմ, պարգ-պարգօվ-պարգըմ**):

Այս հոլովածնը ժամանակակից գրական հայերենի համապատասխան հոլովածնի համեմատությամբ խոսվածքում առավել կիրառական է.

Առվըմը փախծը կա:

(Առվի մեջ դաղձ կա:)

Քննանիը հօրըմը չի, ախայօրըմն ա:

(Նայրը մեղք չունի, եղբայրն է մեղավոր, բառացի՝ Մեղքը հոր մեջ չէ, եղբոր մեջ է:)

Օրըմըս ըղենց պան չեմ փեսել:

(Կյանքիս մեջ նման բան չեմ փեսել:)

Քարըմը արին կա:

(Քարի մեջ արյուն կա:)

Ծառան քօքըմը սունգը կար:

(Ծառի բնին սունկ կար:)

Խոսվածքի *արտաքին թեքման* հոլովումներն են.

Ի հոլովումը ամենագործածականն է խոսվածքում, որով թեքվում է բառերի գերակշիռ մասը (սար-սարի, քար-քարի, ճուր-ճըրի, լիս-լըսի, չնմիչ-չնմչի, կարիջ-կարջի, կարմունջ-կարմընջի, կըրէզման-կըրէզմանի, ուսմարան-ուսմարանի, թըլթու-թըլթվի, կադու-կադվի, առու-առվի, Անուշ-Անուշի, Մարօ-Մարօյի, Մարքարա-Մարքարի):

ՈՒ ծըմէրուգ(ը) ծըմէրգընի(ն)

Տ ծըմէրգի(ն) ծըմէրգընէրի(ն)

Բ ծըմէրգից(ը) ծըմէրգընէրից(ը)

Գ ծըմէրգօվ(ը) ծըմէրգընէրօվ(ը)

Ն ծըմէրգըմ(ը) ծըմէրգընէրմ(ը)

Ան հոլովմամբ հոլովվում են հիմնականում նախկին **բաղաձայն + ն** վերջավորությամբ բառերը (ծուգը-ծըգան, մուգը-մըգան, փուռը-փըռան, ծունգը-ծընգան, ծառը-ծառան, խօփը-խօփան, ինչպես նաև ախճիգ-ախճըգա(ն), կընիգ-կընգա(ն):

ՈՒ ծունգը	ծընգընի(ն)
Տ ծընգան(ը)	ծընգըների(ն)
Բ ծընգանից(ը)	ծընգըներից(ը)
Գ ծընգանով(ը)	ծընգընեով(ը)
Ն ծընգանըմ(ը)	ծընգըներըմ(ը)

Օ-ով թեքվում են **ի** ձայնավորով վերջացող բառերը (մըղանի-մըղանո, կ'ինի-կ'ինո, հօք'ի-հօքո, ըզնապեռ'թցի-ըզնապեռ'թցո, Անայի-Անայո): Անշուշտ, այսպեղ պահպանվել է հին հայերենի¹ **ո** հոլովիչը (հմմտ. ոսկի-ոսկոյ, մաքանի-մաքանոյ, հոգի-հոգոյ, որդի-որդոյ), որ մեծ կիրառություն ուներ նաև միջին հայերենում² (հմմտ. գինի-գինոյ, եկեղեցի-եկեղեցոյ, կաշի-կաշոյ, գարի-գարոյ):

ՈՒ սինի(ն)	սինեք(ը)
Տ սինո(ն)	սինեքոց(ը)
Բ սինոց(ը)	սինեքոցեն
Գ սինով(ը)	սինեքոցով(ը)
Ն սինըմ(ը)	սինեքոցըմ(ը)

Ի-ով վերջացող՝ ազգակցություն արտահայտող որոշ բառեր և անձնանուններ փրականում ստանում են նաև **նի** վերջավորությունը (բիբի-բիբինի||բիբո, զիզի-զիզինի||զիզո, ք'եռի-ք'եռինի||ք'եռո, պելի-պելինի||պելո, Մամրի-Մամրինի, Ծաղի-Ծաղինի, Նաղի-Նաղինի). այսպեղ **ն** հնչյունը հանդես է գալիս որպես ձայնակապ: Աղավնաձորի և Կեչուրի խոսվածքներում **օ** հոլովմանը փոխարինում է **ու** հոլովումը (մըղանի-մըղանու, քամի-քամու, հօք'ի-հօքու, ըզնապեռ'թցի-ըզնապեռ'թցու, Անայի-Անայու), որն ամենայն հավանականությամբ գրական հայերենի ազդեցություն է: Օծուփ-Նորսի խոսվածքում նույնպես **օ**-ի փոխարեն առկա է **ու** հոլովում, որը, սակայն, կարելի է բացարթել Արցախ-Սյունիքի խոսվածքների հետ աշխարհագրական մերձավորությամբ:

¹ Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 50-52:

² Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, հ. Բ, Երևան, 1975, էջ 17-22: Մ. Ղազարյան, Նայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Երևան, 1981, էջ 237-242:

Վա(ն) հոլովմանն են ենթարկվում ժամանակ ցույց տվող մի շարք բառեր (օր-օրվա(ն), քրշեր-քրշերվա(ն), ծնմե-ծնմեվա(ն), տա-րի-տարվա(ն), առաջ-առաջվա(ն), յեղ-յեղվա(ն):

ՈՒ քրշեր(ը)	քրշերնի(ն)
Տ քրշերվա(ն)(ը)	քրշերների(ն)
Բ քրշերվանե(ն) քրշերվանից(ը)	քրշերներից(ը)
Գ քրշերով(ը)	քրշերներով(ը)
Ն քրշերում(ը)	քրշերներում(ը)

Ա-ով թեքվում են բոլոր տեղանունները (Ըրեվան-Ըրեվանա, Նախճրվան-Նախճրվանա, Ըզնապեռ-Ըզնապեռա, Զահրի-Զահրվա, Զրվն-Զրվա):

ՈՒ Ըրեվան(ը)	Կրնդեվազ(ը)
Տ Ըրեվանա	Կրնդեվազա
Բ Ըրեվանա	Կրնդեվազա
Գ Ըրեվանովը	Կրնդեվազովը
Ն Ըրեվան	Կրնդեվազ

Անշուշտ, այստեղ պահպանվել է հին հայերենի արտաքին թեքման **ա** հոլովումը³ (հմմտ. Մծբին-Մծբնայ, Նոովմ-Նոովմայ):

Ց-ով թեքվում են ազգակցական կապեր արտահայտող մի շարք անեզական բառեր (հերանք-հերանց, պարօնք-պարօնց, պելօնք-պելօնց, Խաչըբաբեք-Խաչըբաբեց, Փօլադենք-Փօլադենց, Զարգենք-Զարգենց, Կրովրոնք-Կրովրոնց):

ՈՒ Մըխսոնք	ք'եոնք(ը)
Տ Մըխսոնց(ը)	ք'եոնց(ը)
Բ Մըխսոնցեն	ք'եոնցեն
Գ Մըխսոնցովը	ք'եոնցով(ը)
Ն Մըխսոնցումը	ք'եոնցում(ը)

Օնց վերջավորությունը համաբանությամբ ծագել է **ց** հոլովումից՝ դիտվելով որպես ինքնուրույն հոլովական վերջավորություն: Դրանով թեքվում են **ք**, **եք**, **երք** վերջավորություններով հոգնակի ձևերը (սղդանեք-սղդանեքօնց, ախալերք-ախալերքօնց, ախճըգ'երք-ախճըգ'երքօնց, կրնանիք-կրնանիքօնց, կ'եններք-կ'եններքօնց):

ՈՒ ախալերք(ը)	ախճըգ'երք(ը)
Տ ախալերքօնց(ը)	ախճըգ'երքօնց(ը)

³ Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 24-27:

Բ	ախալերթօնցէն	ախճըգ'էրթօնցէն
Գ	ախալերթօնցօվ(ը)	ախճըգ'էրթօնցօվ(ը)
Ն	ախալերթօնցըմ(ը)	ախճըգ'էրթօնցըմ(ը)

Խոսվածքի *ներքին թեքման* հոլովումներն են.

Օ ներքին հոլովումն ընդգրկում է ազգակցական կապեր ար-
փահայտող մի շարք բառեր (հեր-հօր, մեր-մօր, աներ-անօր, հրնգ'էր-
հրնգօր, տէրըր-տէթօր, ք'իր-քըվօր, ըսկ'էսօր-ըսկ'էսօր):

ՈՒ	ախալեր(ը)	ախալերք(ը)
Տ	ախալօր(ը)	ախալերթօնց(ը)
Բ	ախալօրէն ախալօրից(ը)	ախալերթօնցէն
Գ	ախալօրօվ(ը)	ախալերթօնցօվ(ը)
Ն	ախալօրըմ(ը)	ախալերթօնցըմ(ը)

Ինչպես նկատվում է, **ըսկ'էսօր** բառի սեռականը նույնանում է ուղղականին, իսկ **ք'իր** բառը սեռականում պահպանել է հնդեվրո-
պական **syésōr* (սեռ. *syésrós*)* նախաձևը:

Ա ներքին հոլովման ենթարկվում է միայն երեք բառ՝ **տուն-տան,**
շուն-շան, սին-սան:

ՈՒ	տուն(ը)	տըներ(ը)
Տ	տան(ը)	տըների(ն)
Բ	տանից(ը)	տըներից(ը)
Գ	տանօվ(ը)	տըներօվ(ը)
Ն	տանըմ(ը)	տըներըմ(ը)

Խոսվածքում **տէր** և **Աստօծ** բառերն ունեն յուրօրինակ թեքում.

ՈՒ	Աստօծ	տէր(ը)	տէրնրէնք(ը)
Տ	Ասսօ(ն)	տըրօնչ(ը)	տէրնրէն(քօն)ց(ը)
Բ	Ասսանէ	տըրօնչից(ը)	տէրնրէն(քօն)ցէն
Գ	Ասսանօվ(ը)	տըրօնչէն տըրօնչօվ(ը)	տէրնրէն(քօն)ցօվ(ը)
Ն	Ասսանըմ(ը)	տըրօնչըմ(ը)	տէրնրէն(քօն)ցըմ(ը)

Ինչպես նկատվում է, **Աստօծ** բառը **օ** արտաքին հոլովմամբ
թեքվող միակ **ի**-ով չվերջացող բառն է, որի թեք ձևերում տեղի է
ունեցել **տ** հնչյունի անկում և **սծ>սս** փոխազդեցական-առնմանական
հնչյունափոխություն, իսկ **տէրը** միակ բառն է, որ հոլովվում է հա-
վելյալ **ն** ստացած **օչ(<ոչ)** հոլովմամբ:

⁴ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Խ. Դ, Երևան, 1979, էջ
586-587:

Ստացական հասկացյալի եզակին և հոգնակին հոլովվում են հետևյալ ձևով.

ՈՒ կարասնիս	կարասներնիս
(«իմ կարասները»)	(«մեր կարասը», «մեր կարասները»)
Տ կարասներիս	կարասներններիս
Բ կարասներիցես	կարասներններիցես
Գ կարասներովես	կարասներններովես
Ն կարասներըմես	կարասներններըմես

ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Խոսվածքում առկա են ինչպես *որակական* (մենձ, պըջիր, էրգ'են, կառջ, տեղին և այլն), այնպես էլ *հարաբերական* (փեղէլ|փեղի, արգաթէլ|արգաթի, հորագան, պաբէգան և այլն) ածականներ:

Որակական ածականներն ունեն համեմատության երեք աստիճան՝ դրական, բաղդատական, գերադրական:

Դրական աստիճանն ընդհանուր է արդի հայերենի հետ՝ *նախշուն ախճիգ, տեղին ծաղիգ, սիպրնագ փնռոյն* և այլն:

Բաղդատականն ունի առավելական և նվազական աստիճաններ:

Առավելականն արտահայտվում է նկարագրական ձևով (առաջին օրինակ) կամ բացառական խնդրով (երկրորդ օրինակ).

Էս ծառը մենձ ա, քանց էն մինը:

Էս ծառը էն ծառանիցը մենձ ա:

Նվազականն արտահայտվում է *ավուն* ածանցով և ցույց է տալիս տվյալ հատկանիշից քիչ ունենալը.

Կարմրբալուն խընձոր, մենձավուն ծըմէրուգ, էրգ'ենավուն տանձ:

Գերադրական աստիճանը կազմվում է *շաղ, լափ, թոնդ* բառերով, *ամմենա* նախածանցով ինչպես նաև *սաղ, բիթմա, բիրնդի* փոխառյալ դերանունների բացառական հոլովածներով և արտահայտվում է գերազանց հատկանիշ.

Շաղ կ'էշ, լափ պըջիր, թոնդ կաբիդ:

Թուխծամը մմիլի ախճըգ'էրքոնցէն ամմենանախշունն էր:

(Թուխծամը թաղի աղջիկներից ամենագեղեցիկն էր:)

Յերըլեմի մէջին բիրնդօցը լավը շմֆրաւուն ա:

(Մրգերից ամենալավը դեղձն է:)

Մասրկական իմաստ արտահայտելու համար ածականը կրկնվում է՝ մէնծ-մէնծ, սէվ-սէվ, ծանդըր-ծանդըր, փաք-փաք, նախշուն-նախշուն և այլն:

Գոյականաբար գործածվող ածականը հոլովվում է ի հոլովմամբ (սիպարնգ(ը)-սիպարնգի(ն)-սիպարնգից(ը)-սիպարնգով(ը)-սիպարնգմ(ը):

ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Խոսվածքի *քանակական* թվականներն են՝ մին, երգու, իրէք, չօռ՝ս(ը), հինգ(ը), վեցց(ը), օխպը, ութթ(ը), ինն(ը), փասս(ը), փասնըմին, փասնէրգու, փասնիրէք, փասնըչօռ՝ս, փասնըհինգ, փասնըվեցց(ը), փասն(ը)օխպը, փասն(ը)ութթ(ը), փասն(ը)ինն(ը), քըսան, (յ)էռէտուն, քառասուն, հիծծուն, վածծուն, օխփանասուն, ութանասուն, իննըսուն, հմրիր, երգու հմրիր, հազ(զ)ար...

2973-Էրգու հազ(զ)ար իննը հմրիր օխփանասն(ը)իրէք:

Քանակական թվականները հոլովվում են ի հոլովմամբ (մին-մինի, երգու-երգըսի, իրէք-իրէքի, օխպը-օխպի, իննըսնըվեցց-իննըսնըվեցցի, հմրիր-հմրըրի):

Բաշխական թվականները կազմվում են քանակականների կրկնությամբ՝ մին-մին, չօռ՝ս-չօռ՝ս, էռէտուն-էռէտուն, հմրիր-հմրիր և այլն:

Կոտորակային թվերն արտահայտվում են նկարագրական եղանակով՝ ութթիցը մինը (1/8), փասնօխպիցը իրէքը (3/17) հմրըրիցը օխպը (0,07) և այլն:

Խոսվածքի *դասական* թվականներն են **անշի** (առաջին), **վեռ՝ջի** (վերջին), ինչպես նաև **ըմ** (<ում) ածանցով կազմված ձևերը (երգըսըմ, իրէքըմ, փասսըմ, հմրըրըմ և այլն):

Քըվօրըս անշի թօռը Պագրաթն ա:

(Քրոջս առաջին թոռը Բագրաթն է:)

Հինգ հեղ ճըղըղդացիմ, լըսեց վօջ, վեցցըմը լըսեց:

(Հինգ անգամ գոռացի, ջլսեց, վեցերորդին լսեց:)

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Խոսվածքի *անձնական* դերանուններն են՝ **յէս, փու, ինքը, մէնք, փուք, իրանք**: Երրորդ դեմքի **նա, նրանք** դերանունները բացակայում են, նրանց համապատասխանաբար փոխարինում են **էն, ընդանք||ընդօնք** ցուցական դերանունները:

Անձնական դերանունները հոլովվում են դերանվանական հոլովման համակարգում, որտեղ առկա է նաև սեռական հոլովը: Այս համակարգում սեռականը, երբեմն նաև քրականը ունեն ինքնուրույն հոլովաձևեր, իսկ բացառականը և գործիականը կազմվում են քրականի հիմքով և համապատասխանաբար **անէ||(ան)ից, օվ, ըմ** վերջավորություններով.

ՈՒ յէս	փու	ինքը
Մ իմ	քօ	իրա
Տ ինձ	ք'է(զ)	իրան
Բ ինձանէ ինձանից	ք'էզանէ ք'էզանից	իրանէ իրանից
Պ ինձանօվ	ք'էզանօվ	իրանօվ
Ն ինձանըմ	ք'էզանըմ	իրանըմ

ՈՒ մէնք	փուք
Մ մէր	ծէր
Տ մէզ	ծէզ
Բ մէզանէ մէզանից	ծէզանէ ծէզանից
Պ մէզանօվ	ծէզանօվ
Ն մէզանըմ	ծէզանըմ

Միայն **իրանք** անձնական դերանունն է հոլովվում անվանական համակարգում (իրանք-իրանց-իրանցէն-իրանցօվ-իրանցըմ):

Ցուցական դերանուններն են՝ **էս, էդ, էն, ըստանք||ըստօնք, ըդանք||ըդօնք, ընդանք||ընդօնք, ըստէդ, ըդէդ, ընդէդ, ըստնմ||ըստնր, ըդնմ||ըդնր, ընդնմ||ընդնր, ըստէնց, ըդէնց, ընէնց**: **էս, էդ, էն** դերանունները հոլովվում են դերանվանական համակարգում, իսկ դրանց հոգնակի ձևերը և մյուսները՝ անվանական համակարգում.

ՈՒ էս	էդ	էն
Մ ըստա ըստուր	ըդա ըդուր	ընդա ընդուր
Տ ըստան	ըդան	ընդան
Բ ըստանէ ըստանից	ըդանէ ըդանից	ընդանէ ընդանից

Գ	ըստ(ան)ով	ըդ(ան)ով	ընդ(ան)ով
Ն	ըստ(ան)ըմ	ըդ(ան)ըմ	ընդ(ան)ըմ
ՈՒ	ըստանք	ըդանք	ընդանք
Տ	ըստանց	ըդանց	ընդանց
Բ	ըստանցէն	ըդանցէն	ընդանցէն
Գ	ըստանցով	ըդանցով	ընդանցով
Ն	ըստանցըմ	ըդանցըմ	ընդանցըմ
ՈՒ	ըստամ ըստար	ըդամ ըդար	
Տ	ըստամի(ն) ըստարի(ն)	ըդամի(ն) ըդարի(ն)	
Բ	ըստամից(ը) ըստարից(ը)	ըդամից(ը) ըդարից(ը)	
Գ	ըստամով(ը) ըստարով(ը)	ըդամով(ը) ըդարով(ը)	
Ն	ըստամըմ(ը) ըստարըմ(ը)	ըդամըմ(ը) ըդարըմ(ը)	
ՈՒ	ընդամ ընդար		
Տ	ընդամի(ն) ընդարի(ն)		
Բ	ըստամից(ը) ընդարից(ը)		
Գ	ընդամով(ը) ընդարով(ը)		
Ն	ընդամըմ(ը) ընդարըմ(ը)		
ՈՒ	ըստէ(դ)		
Տ	ըստէդի(ն) ըստէյի(ն)		
Բ	ըստէդան(ը) ըստէյան(ը) ըստիյան(ը)		
Գ	ըստէդով(ը) ըստէյով(ը) ըստիյով(ը)		
Ն	ըստէդըմ(ը) ըստէյըմ(ը) ըստիյըմ(ը)		
ՈՒ	ըդէ(դ)		
Տ	ըդէդի(ն) ըդէյի(ն)		
Բ	ըդէդան(ը) ըդէյան(ը) ըդիյան(ը)		
Գ	ըդէդով(ը) ըդէյով(ը) ըդիյով(ը)		
Ն	ըդէդըմ(ը) ըդէյըմ(ը) ըդիյըմ(ը)		
ՈՒ	ընդէ(դ)		
Տ	ընդէդի(ն) ընդէյի(ն)		
Բ	ընդէդան(ը) ընդէյան(ը) ընդիյան(ը)		

Գ ընդեղօվ(ը)||ընդէյօվ(ը)||ընդիյօվ(ը)
Ն ընդեղըմ(ը)||ընդէյըմ(ը)||ընդիյըմ(ը)

Փոխադարձ դերանուններից կիրառական են **իրար(ի)**, **միմի-**
նի||մինը մինին դերանունները, որոնք հոլովվում են անվանական
 հոլովմամբ (իրար-իրարի-իրարից-իրարօվ-իրարըմ):

Հարցական-հարաբերական դերանուններն են՝ **օվ, ինչ, վօր,**
օվօր(ի), ինչվօր(ի), վօր մին, յեփ, ուր, քանի(ս), խի||խը, էր,
ըշտամ||ըշտար, վօնց, ըշտել||վօրդէ(դ), տըվօրը և այլն: **Օվը** հոլով-
 վում է դերանվանական հոլովման համակարգում, անվանականում
 ինչ, վօր, վօր մին, քանիս, ըշտամ, վօնց, ըշտել(դ)||վօրդէ դերա-
 նունները.

ՈՒ օվ
Մ ում
Տ ում
Բ ումանէ||ից
Գ ումանօվ
Ն ումանըմ

ՈՒ ինչ(ը)	վօր(ը)	ըշտել(ը)
Տ ինչի(ն)	վօրի(ն)	ըշտելի(ն) ըշտելի(ն)
Բ ինչից(ը)	վօրից(ը)	ըշտելան(ը) ըշտելան(ը) ըշտիյան(ը)
Գ ինչօվ(ը)	վօրօվ(ը)	ըշտելօվ(ը) ըշտելյօվ(ը)
Ն ինչըմ(ը)	վօրըմ(ը)	ըշտելըմ(ը) ըշտելըմ(ը)

Ժխրական դերանուններն են՝ **վօչ մին, օչօվ, վօչ մին պան:**

Որոշյալ դերանուններն են՝ **ամմէն, ամմէն մին, ամմէն պան,**
 ինչպես նաև փոխառյալ **սաղ, բիրթամ** («բոլոր մարդիկ»), **բիրնդի**
 («բոլորը») դերանունները:

Անորոշ դերանուններից կիրառական են **նորնշ||ուրիշ, էսինչ,**
էդինչ, էնինչ, մին, մին քանի, մին-էրգու, ինչպես նաև փոխառյալ
Ֆըլան («այսինչ»), **բէման** («այնինչ»), **Ֆըլանք'մա** («այսինչ մար-
 դը»), **բէմանք'մա** («այնինչ մարդը»), **բմզի** («որոշ»), **մին վախր,**
վախրին դերանունները:

Վերջին երեք տեսակների դերանունների մի մասը նույնպես հոլովվում է անվանական հոլովման համակարգում (վօջ մին(ը)-վօջ մինի(ն)-վօջ մինեն||վօջ մինից(ը)-վօջ մինօվ(ը)-վօջ մինըմ(ը), էսինչ(ը)-էսինչի(ն)-էսինչեն||էսինչից(ը)-էսինչօվ(ը)-էսինչըմ(ը) և այլն):

ԲԱՅ

Բայը խոսվածքում ունի երկու լծորդություն՝ է և ա, թեև է լծորդության բայերը անորոշում ունեն իլ վերջավորությունը՝ քընիլ-քընէմ, պամբասիլ-պամբասէմ, ազադիլ-ազադէմ, հաքնիլ-հաքնէմ, ուղացնիլ-ուղացնէմ, լըցնիլ-լըցնէմ, առնիլ-առնէմ, անիլ-անէմ, կըրիլ-կըրէմ: Ա լծորդության բայերը անորոշում ունեն ալ, ինչպես նաև հազվադեպ ան վերջավորությունները՝ քընալ-քընամ, աղալ-աղամ, կառ՞թալ-կառ՞թամ, ուրխանալ-ուրխանամ, հրվադալ-հրվադամ, լըղանալ-լըղանամ, գօրանալ-գօրանամ, նաև՝ գիդանլ-գիդանմ, գիդանանլ-գիդանանմ, լանլ-լանմ:

Սակավաթիվ բացառություններով հանդերձ՝ կարելի է ասել, որ գրաբարի բայի 4 լծորդությունները խոսվածքում ունեն հետևյալ համարժեքները՝ ալ>ալ||անլ, ել, իլ, ուլ>իլ:

Որոշ բայեր անորոշ ձևում ունեն երկու վերջավորություն՝ հաքիլ||հաքալ, կաթիլ||կաթալ, ցալիլ||ցալալ, փըշիլ||փըշալ և այլն:

Խոսվածքում բայն ըստ կազմության կարելի է ընդհանուր ձևով բաժանել երկու հիմնական խմբերի՝ համադրական կազմությամբ (քընիլ, լէլի, զընգալ, զըռ՞թանրվիլ, իլանալ, թըռնիլ, լըզլըզալ, կօնձկօնձալ, ճօգճօզադիլ, պընցանալ, թըլըսօրիլ, խընթխընթացնիլ, ֆանիմիլ, աֆսունիլ) և հարադրական կազմությամբ (հալ կանչիլ, վեր ունիլ, վեր փընիլ, կարունքըհան ըլիլ, փըրօր-փըրօր կալ, կաթընկօրէզ ըլիլ, փօղփօղահար կալ, դընջընջահար կալ, դըռի-դըռի պար աձիլ, վեր հաղ անիլ, դառհադառ ըլիլ, փղըբափղ ըլիլ, քառ՞սընքակօխ ըլիլ, դընամիշ անիլ, անփըռմիշ կալ, անգանգ-բանգանգ ըլիլ):

Բայածանցներն են՝

վ՝ կրավորական սեռի և կրավորակերպ չեզոք սեռի բայերում (կօղըրվիլ, ուղվիլ, խըմվիլ, պացվիլ, կաբվիլ, խառնըվիլ, ճօզվիլ, հաքնըվիլ, ճօզնըվիլ, հընցըվիլ, պընջըվիլ)։

ն, ան՝ սոսկածանցավոր բայերում (թըռնիլ, դըբնիլ, կըբնիլ, կըզանալ, պընցանալ, քըշանալ, իլանալ, յեղանալ)։

(ա)ցն՝ պատճառական բայերում (հընցընիլ, հալծընիլ, լնցացնիլ, կըռվացնիլ, պընցացնիլ, քըշացնիլ, շըռշըռացնիլ)։

ադ, օդ, օր՝ բազմապարկական բայերում (կըդդատիլ, թագօդիլ, վէննօդիլ, պաչպըջօրիլ, թըլըսօրիլ, պընպընատիլ, պօզպօզադիլ, թըռ՝թըռնօդիլ, խըլխլօդիլ, խըլխըլատիլ, ծըքծըքատիլ, ճաքճըքօրիլ, ջըքջըքօդիլ)։

Են սոսկածանցը խոսվածքում հնչյունափոխվել և նույնացել է ան սոսկածանցին՝ մոտենալ>մօղանալ, ուզենալ>ուզանալ, գիտենալ>գիդանալ և այլն։

Բուն (անկախ) դերբայներն են՝ անորոշ, ենթակայական, հարակարար, համակարար և ընթացակցական⁵, ձևակազմիչ (կախյալ) դերբայները՝ անկարար, վաղակարար և ապառնի։

Անորոշ դերբայն ունի իլ, ալ վերջավորությունները՝ լըսիլ, աղալ, թըռնիլ, պընցանալ, թիլանալ։ Այս դերբայը հոլովվում է ի հոլովմամբ՝ պընցանալի վախսը, քընիլի փեղը, կառ՝թալի կ'իրքը և այլն։

Ենթակայական դերբայը ժամանակակից հայերենի նման կազմվում է անորոշի կամ անցյալի հիմքով և օդ վերջավորությամբ՝ լըսօդ, աղացօդ, թըռնօդ, պընցացօդ, թիլացօդ։

Հարակարար դերբայի կազմությունը նույնպես ժամանակակից հայերենի նման է. կազմվում է անորոշի կամ անցյալի հիմքով և ած վերջավորությամբ՝ լըսաձ, աղացաձ, թըռաձ, պընցացաձ, թիլացաձ։

Համակարար դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և իս կամ ից վերջավորությամբ՝ լըսիլիս||լըսիլից, աղալիս||աղալից, թըռնիլիս||թըռնիլից, պընցանալիս||պընցանալից, թիլանալիս||թիլանալից։

Ընթացակցական դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և էն վերջավորությամբ՝ լըսիլէն, աղալէն, թըռնիլէն, պընցանալէն, թիլանալէն։

Անկարար դերբայը կազմվում է բայահիմքով և ըմ վերջավորությամբ՝ լըսըմ, աղըմ, թըռնըմ, պընցանըմ, թիլանըմ։

⁵ Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953։

Հաղակարար դերբայը կազմվում է անորոշի կամ անցյալի հիմքով և է վերջավորությամբ՝ **լըսէլ, աղացէլ, թըռէլ, պընցացէլ, թիւացէլ**:

Ապառնի դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և **օ** վերջավորությամբ՝ **լըսիօ, աղալօ, թըռնիլօ, պընցանալօ, թիւանալօ**: Օծով-Նորսի խոսվածքում այս դերբայն ունի **ու** վերջավորությունը՝ **լըսիւու, աղալու, թըռնիլու, պընցանալու, թիւանալու**:

Բայն արդի հայերենի նման ունի 5 եղանակ՝ սահմանական, ըդ-ձական, պայմանական, հարկադրական, հրամայական, և համապատասխան 14 ժամանակաձևերը (աղյուսակ 1): Հիմնականում արդի հայերենի նման է նաև խոնարհման համակարգը, սակայն առկա են մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք ներկայացվում են հիշյալ աղյուսակում:

Սահմանականի ապառնին և անցյալ ապառնին (քարտեզ 8) կազմվում են անորոշ դերբայով և **պիպրեմ** բայի մաշված ձևերով (**լըսիլ'դէմ||լըսի'բդէմ, լըսիլ'դիմ||լըսի'բդիմ**), իսկ շրջուն շարադասության, հարադրական բայերի և ժխտական խոնարհման դեպքերում երևան են գալիս ապառնի դերբայով և օժանդակ բայով ձևեր՝

յէս լըսիլ'դէմ, բայց՝ յէս էմ լըսիօ, լըսիօ չէմ

յէս քընալ'դիմ յէս իմ քընալօ, քընալօ չիմ

լւնց էմ ըլիօ, վեր էմ ունիօ, հաղ իմ կանչիօ, պար իմ կալօ և այլն:

Որոշ բնակավայրերի խոսվածքներում (Աղավնաձոր, Գնիշիկ, Գնդեվագ, Խաչիկ) անորոշ դերբայով կազմված ձևին զուգահեռ կիրառական է ապառնի դերբայով կազմված ձևը (**լըսիլ'բդէմ||լըսիօ էմ, քընալ'բդիմ||քընալօ իմ**), իսկ Օծով-Նորսի խոսվածքում գերիշխում է ապառնի դերբայով կազմված (**ու>վ** հնչյունափոխությամբ) ձևը՝

յէս լըսիլ'վէմ, բայց՝ յէս էմ լըսիլու, լըսիլու չէմ

յէս քընալ'վիմ յէս իմ քընալու, քընալու չիմ:

Օժանդակ բայի, ինչպես նաև պարզ դիմավոր ժամանակաձևերի անցյալի եզակի թվի առաջին դեմքերում ավելանում է **մ** վերջավորությունը՝ **լըսըմ իմ, լըսէլ իմ, լըս(եց)իմ, լըսիմ, կըլըսիմ, բըղի լըսիմ||բիղի լըսիմ||բիղըմա լըսիմ**:

Օծով-Նորսի և Կեչուրի խոսվածքներում է լծորդության որոշ պարզ բայերի սահմանական եղանակի անցյալ կադրայալը կազմվում է **ա** խոնարհիչով, իսկ եզակի երրորդ դեմքը՝ կրավորաձև՝ **պէ-**

**րամ-պերար-պերավ, պերանք-պերաք-պերան, փրրամ-փրրար-փր-
րավ, փրրանք-փրրաք-փրրան, փրվամ-փրվար-փրվավ, փրվանք-
փրվաք-փրվան** և այլն:

Աղավնաձորի և Ռինդի խոսվածքներում **գալ, փալ** բայերի սահմանական եղանակի ներկան և անցյալ անկադարձ կազմվում է նաև անկադարձ դերբայի մաշված ձևով՝ **կալիս ա||կալի ա, փալիս ա||փալի ա, կալիս իք||կալի իք, փալիս իք||փալի իք** և այլն:

Բոլոր ժխտական ձևերը կազմվում են օժանդակ բայի հեփադաս կիրառությամբ՝ **լըսըմ չեմ, լըսըմ չիմ, աղալ չեմ, քընաք վօջ, բըդի աղամ վօջ, ա՛ղալ մի, քընա՛լ մէք** և այլն: Բացառություն է կազմում Աղավնաձորի խոսվածքը, որտեղ օժանդակ բայը կիրառվում է առաջադաս՝ **չեմ լըսըմ, չիմ լըսըմ, չեմ աղալ, չըքընաք, բըդի չաղամ, մի՛ աղալ, մէ՛ք քընալ** և այլն: Սա կարելի է բացատրել ինչպես գրական հայերենի ազդեցությամբ, այնպես էլ այս բնակավայրում ժամանակին հաստատված խոյեցի մի քանի փոփոխության բարբառի ազդեցությամբ:

Ինչպես նկատվում է օրինակներից, օժանդակ բայի անցյալի ձևերը կորցրել են է հնչյունը՝ **էի>իմ, էիր>իր, էիք>իք** և այլն:

Խոսվածքում առկա են նաև *անկական բայեր*, որոնց խոնարհումը ընդհանուր օրինաչափություններից շեղվում է բերված ձևերում.

անիլ՝ արած, արել, արիմ, արա՛
փընիլ՝ փըրած, փըրել, փըրիմ, փի՛ր
փանիլ՝ փարած, փարել, փարամ, փա՛ր
ռալիլ՝ կ՛երած, կ՛երել, կ՛երամ, կ՛է՛ր
կէ՛ենալ՝ կացած, կացել, կացամ, կա՛ց
պանալ՝ պացած, պացել, պացամ, պա՛ց
ունիլ՝ կալած, կալել, կալամ, կա՛լ
մըննիլ՝ մըդած, մըդել, մըդամ, մըդի՛
փէ՛նալ՝ փէսած, փէսել, փէսամ, փէ՛ս
կալ՝ էգօղ, էգած, կալի(ս), էգ՛ել, էգամ, յէ՛գ
փալ՝ փըվօղ, փըված, փալի(ս), փըվել, փըվիմ, փո՛ր
առնիլ՝ առ
պէրիլ՝ պէր
ասիլ՝ ասա՛
թօղալ՝ թօղ

Խոսվածքի պակասավոր բայերն են.

Է՞մ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

Էմ	էնք	իմ	ինք
Էս	էք	իր	իք
ա	են	եր	ին

Կա՞մ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

կամ	կանք	կիմ	կինք
կաս	կաք	կիր	կիք
կա	կան	կեր	կին

(բ)ղէ՞մ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

(բ)ղէմ	(բ)ղէնք	(բ)ղիմ	(բ)ղինք
(բ)ղէս	(բ)ղէք	(բ)ղիր	(բ)ղիք
(բ)ղի	(բ)ղեն	(բ)ղեր	(բ)ղին

ունէ՞մ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

ունէմ	ունէնք	ունիմ	ունինք
ունէս	ունէք	ունիր	ունիք
ունի	ունեն	ուներ	ունին

լա՞լ ունի սահմանականի ներկա և անցյալ, արգելական հրամայական՝

լալիս եմ	լալիս էնք	լալիս իմ	լալիս ինք
լալիս էս	լալիս էք	լալիս իր	լալիս իք
լալիս ա	լալիս են	լալիս եր	լալիս ին

լա՛լ մի, լա՛լ մէք:

Մրանք կիրառվում են հարադիր կազմություններին գուգահեռ (**լա՞ց եմ ըլըմ, լա՞ց ինք ըլըմ, լա՛ց մի ըլի** և այլն):

Վէննիլ բայը, որ առաջացել է **վեր ունիլ** հարադիր բայի ամփոփումից, ունի սահմանականի ներկա (**վէննըմ եմ**), ապառնի (**վէննի(յ)՝(բ)ղէմ**), անցյալ անկատար (**վէննըմ իմ**), անցյալ ապառնի (**վէննի(յ)՝(բ)ղիմ**), ըղծականի ապառնի (**վէննէմ**) և անցյալ (**վէննիմ**), պայմանականի ապառնի (**կըվէննէմ**) և անցյալ (**կըվէննիմ**), հարկադրականի ապառնի (**բըղի վէննէմ**) և անցյալ (**բըղի վէննիմ**), որոնք կիրառվում են հարադիր կազմություններին գուգահեռ (**վեր եմ ունըմ, բըղի վեր ունէմ, վեր իմ ունըմ, բըղի վեր ունիմ, վեր ունէմ** և

այլն): Մնացած ժամանակաձևերում կիրառական են միայն հարադիր կազմությունները՝ վեր եմ կալել, վեր կալամ, վէր կալ, վէր մի ունիլ և այլն:

Ձևաբանորեն հերաքրքրական մի երևույթ է նկատվում խոսվածքում. բազմապարկական **օղ** ածանցի օգնությամբ որոշ բայերի հոգնակիները սրանում են առանձնահատուկ բազմապարկական ձևեր.

էգօղանք (մենք բոլորս եկանք), **էգօղաք** (դուք բոլորդ եկաք), **էգօղան** (նրանք բոլորը եկան), **էգօղինք** (մենք բոլորս գայինք), **էգօղիք** (դուք բոլորդ գայիք), **էգօղին** (նրանք բոլորը գային), **քընացօղանք** (մենք բոլորս գնացինք), **քընացօղաք** (դուք բոլորդ գնացիք), **կառ^ոթացօղինք** (մենք բոլորս կարդայինք) և այլն:

Խոսվածքում կիրառական են նաև բայի *երկրորդական բադարձյալ ժամանակներ*, որոնք կազմվում են անկատար, հարակատար, համակատար դերբայներով և **ըլիլ**, **կամ** բայերով.

խօսըմ ա ըլըմ, խօսըմ ինք ըլըմ, քընած ինք ըլիլօ, կառ^ոթըմ կըլեմ, քընած բըղի ըլիմ, քընալիս էնք ըլըմ, քընալիս ինք ըլըմ, փեսած կամ, քընացած չըկիմ և այլն:

ՄԱԿԱՅ

Խոսվածքում առավել կիրառական են հետևյալ մակբայները.

Ժամանակի՝ հըմիգ(ըս)||մըհիգ(ըս), յեղավ, ըսօր, էքում, էլլօր, կալլօր, մեգ'ել օրը, քըշեռօվ, քըշեր-ցերեգ, հերու||հերնըվի, մեգ'ել փարի, էգօղ փարի, շապտենը մին, փարտենը մին, ինչպես նաև փոխառյալ ընթանշարն («վաղ առավոտյան»), *հանման* («միշտ»):

Տեղի՝ փեմափեմ, վերել, ներքել, փեսը, փեղը, փենը, հեռու, մօղ(իգ):

Ձևի՝ թանքուն, մեննգ, կամանց, ծեռաց, մառ^ոթալօրի, փնագ-վերի, ծանդըր, ծանդըր-ծանդըր, ինչպես նաև փոխառյալ անբանը||անբըհանը («խսկույն, միանգամից»), *դաֆուլ(դան)* («հանկարծ(ակի)»), *յալաշ* («կամաց, դանդաղ»), *թանփի* («շտապ»), *բիրդան* («հանկարծ»), *յեգին* («արագ»), *յեգին-յեգին* («արագ-արագ»):

Չարի՝ շաղ, քիչ, մըկն||մըքն («մի քիչ, մի կտոր»), *մին թիթել, ըսկի* ինչպես նաև փոխառյալ *խելնգ* («բավական»), *բօլ* («շատ»), *մին բօլ* («մի գլուխ»):

Ընդհանրական՝ մին-մին, ճուխտ-ճուխտ, հա, հենցհա, էլ, կահէս||կասէս, ինչպես նաև փոխառյալ նըհախս («անարեղի, իզուր»), *յալաննան* («ի միջի այլոց») և այլն:

Մակբայների մի մասը հոլովվում է՝ *վերել(ը)-վերելի(ն)-վերէ-վան(ը)-վերելով(ը)-վերելքմ(ը), ներքել(ը)-ներքելի(ն)-ներքէ-վան(ը)-ներքելով(ը)- ներքելքմ(ը)* և այլն:

ԿԱՊ

Կիրառական են հետևյալ կապերը.

Տեղի՝ կուշտ («մութ»), *մէջ, վըրա, քազ, արանք, քամագ, տէսը, տէղը, տենը, դըբա:*

Ժամանակի՝ մընչել, յեղավ, առաջ:

Բացառման և զիջման՝ առանց(ի), տէղագ, տէղը, փոխանագ, փոխառյալ սաֆայի («բացի, չհաշված»), *անվան* («փոխարեն»):

Պատճառի՝ էրեսիցը, պաջառովը, փոխառյալ՝ սմբնքը («պար-ճառով»):

Նպատակի՝ հըմար||մըհար||մար:

Ձևի՝ պէս:

Չափի՝ ավել, պագաս, փոխառյալ՝ դըդնր||դըդնմ («չափ»):

Ընդդիմության՝ հագառագ, փոխառյալ՝ աջըղովը («ի հեճուկս»):

Միասնության՝ հէդ:

Կապերն օգտագործվում են ինչպես ուղղական-հայցական, այն-պես էլ սեռական-տրական և բացառական հոլովների հետ՝ *մընչել ծառը, ծառան քազի՛ն, ծառանիցը տենը* և այլն:

Կապերի մի մասը հոլովվում է՝ *կուշտ(ը)-կըշտի(ն)-կըշտից(ը)-կըշտով(ը), քազ(ը)-քազի(ն)-քազից(ը)-քազով(ը), մէջ(ը)-մէջի(ն)-մէջից(ը)-մէջով(ը)-մէջքմ(ը)* և այլն:

ՇԱՂԿԱՊ

Խոսվածքում գործածական են հետևյալ շաղկապները.

Համադասական՝ (հ)ու, էլ, էնինչ, թէ, ինչպես նաև փոխառյալ նա(ն) («և»), *համա* («բայց»), *նմ... նմ՝* («ո՛չ... ո՛չ»), *յմ* («կամ»), *յմ՝... յմ՝* («կամ... կամ»), *հա՛մ... հա՛մ* («և՛... և՛») և այլն:

Մտորադասական՝ վոր, թէ, քանց, մընչէվ, հէնց, քանի(չ), մէննագ||մաննագ, յէփ, վոր թէ, թէ վոր, քանց թէ, հէնց վոր, մընչէվ վոր, յէփ վոր, թէ չէ, թէ չէ նա, մէննագ թէ||մաննագ թէ, ինչպէս նաև փոխառյալ չոնքի («որովհետև, քանի որ») և այլն:

ՎԵՐԱԲԵՐԱԿԱՆ

Կիրառական են հետևյալ վերաբերականները.

Հասարակական՝ հա, լավ, ինչ խօսկը:

Յուցական՝ ըրը, հէսիգ||հէսէ, հէդիգ||հէդէ, հէնիգ||հէնէ:

Երկբայական՝ օվայըմ, յէսիմ, կասէս||կահէս, վայ թէ, չէ-հա, ինչպէս նաև փոխառյալ հնլըմթ («երևի, հավանաբար»), բնլթի||բնլթ'ա||բնլ(ը)յն («երևի»):

Մասրական՝ մընչէվ անքամ:

Մահմանադական՝ կօնյա, մէննագ||մաննագ, փոխառյալ՝ մադուլ(ջա) («գոնէ»):

Կամային՝ թօղ, դէ, բա, մին, փոխառյալ՝ հնլն («տե՛ս»), ա(յ) ջանըմ («այ հոգիս»), յմնի («իբր»), գըվն («իբր»):

Զիջական՝ ինչ վօրի ա, օվ վօրի ա:

Ժխրական՝ չէ:

Բաղձանքի՝ հըրանէք, հըրանէք էր, ուր էր, փոխառյալ՝ յարաք («միթէ»):

ՀԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսվածքում կիրառվող ձայնարկությունները կարելի է բաժանել երեք խմբի.

Զգացում արտահայտող ձայնարկություններ՝

պա՛յ, վա՛յ, պը՛յ, պա՛, պո՛ւ (զարմանք), ջա՛ն, ջա՛ն, ջա՛ն-ջա՛ն, ջա՛ն-ջա՛ն (ուրախություն), պա՛հ, պա՛հ-պա՛հ, պա՛խ-պա՛խ (արհամարհանք), է՛, է՛հ, դէ՛, հա՛լլա, հա՛լլա-հա՛ (բարկություն), փիյն՛, պա՛-բա՛-բա՛-բա՛, պա՛հօ-վն՛ (զայրույթ), նշի՛, նշի-դէ՛, ն՛(հ), (անտարբերություն, ծանծրույթ), ի՛ֆֆ, փի՛ֆֆ, փո՛ւֆֆ յն՛խկ, թո՛ւ (զգվանք, նողկանք), վա՛յ, վո՛ւյ, վը՛յ վո՛ւշ, վի՛շ (վիշտ), ն՛չ (բավականություն), ի՛շ, ի՛շ-յէսի՛մ (հուսահատություն), թն՛ (ափսոսանք) և այլն:

Կամային վերաբերմունք արտահայտող ձայնարկություններ

ա) մարդկանց դիմելու՝

մրա՛, մրա՛ (տղամարդկանց), **ախճի՛, ակընի՛գ** (կանանց),
բալա՛, բալէ՛ս (երեխաներին), **ա՛յ, է՛յ, հէ՛յ, է՛-հէ՛-հէ՛յ** և այլն.

բ) կենդանիներին կանչելու՝

բըժի՛-բըժի՛ (կովին), **բըժօ՛-բըժօ՛** (հորթին), **գըղի՛-գըղի՛** (այծին),
գըղօ՛-գըղօ՛ (ուլին), **քըշո՛ւ-քըշո՛ւ** (էշին), **քո՛ւռռ-քո՛ւռռ** (քուռակին),
փըշի՛-փըշի՛ (կապվին), **փըշօ՛-փըշօ՛** (կապվի ձագին), **քո՛ւթ-քո՛ւթ**
(շանը), **քըչօ՛-քըչօ՛** (շան լակոտին), **ծի՛ք-ծի՛ք** (հավերին), **ճո՛ւ-ճո՛ւ**
(ճտերին), **փո՛ւ-փո՛ւ** (ոչխարին, արտասանվում է շրթունքների
թրթռոցով) և այլն.

գ) կենդանիներին քշելու՝

օհօ՛ (կովին), **էհա՛** (այծին), **քի՛ս** (ոչխարին), **հօ՛շ(շ), չօ՛շ(շ),**
հօշ(շ)է՛ (էշին), **հէ՛-հէ՛** (ծիռն), **փը՛շփ, փըշփա՛** (կապվին), **աշո՛ւն**
(շանը), **քըշա՛** (հավին) և այլն.

դ) կենդանիներին կանգնեցնելու՝

հօ՛-քը՛շ (էշին), **փո՛ւռռ** (ծիռն, շրթունքների թրթռոցով), **օ՛հօ**
(կովին),

հը՛ռռ (եզին), **յը՛խ** (ուղտին), **ճըգը՛ռ-թը՛սս** (հավին) և այլն.

ե) կենդանիներին կռվեցնելու՝

քը՛շ-քը՛շ, հոջա՛-հօ՛յ (շներին), **հօ՛լ- հօ՛լ** (ցուլերին) և այլն:

Բնաձայնություններ արտահայտող ձայնարկություններ.

դը՛գգ, թը՛ռռ, ճը՛ռռ, թըրը՛մփ, չըրը՛խկ, գըրը՛նգ, թը՛խկ-թը՛խկ,
շը՛խկ-շը՛խկ, չը՛խկ-չը՛խկ, ծուգլուկո՛ւ, կը՛ռռ, մը՛ռռ, խը՛ռռ և այլն:

**ԲԱՅԻ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՀԱՐԱՅՈՒՅՅՆԵՐ
ԴՐԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ
Սահմանական եղանակ**

58

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարզաբանական ածանցով
Ներկա	լըսըմ են լըսըմ էս լըսըմ ա	աղըմ են աղըմ էս աղըմ ա	թըռնըմ են թըռնըմ էս թըռնըմ ա	թիլանըմ են թիլանըմ էս թիլանըմ ա	պընցացնըմ են պընցացնըմ էս պընցացնըմ ա
	լըսըմ ենք լըսըմ էք լըսըմ են	աղըմ ենք աղըմ էք աղըմ են	թըռնըմ ենք թըռնըմ էք թըռնըմ են	թիլանըմ ենք թիլանըմ էք թիլանըմ են	պընցացնըմ ենք պընցացնըմ էք պընցացնըմ են
Վաղա- կապար	լըսել են լըսել էս լըսել ա	աղացել են աղացել էս աղացել ա	թըռել են թըռել էս թըռել ա	թիլացել են թիլացել էս թիլացել ա	պընցացրել են պընցացրել էս պընցացրել ա
	լըսել ենք լըսել էք լըսել են	աղացել ենք աղացել էք աղացել են	թըռել ենք թըռել էք թըռել են	թիլացել ենք թիլացել էք թիլացել են	պընցացրել ենք պընցացրել էք պընցացրել են
Ապառնի	լըսի(լ)՝(բ)դեն լըսի(լ)՝(բ)դես լըսի(լ)՝(բ)դի	աղա(լ)՝(բ)դեն աղա(լ)՝(բ)դես աղա(լ)՝(բ)դի	թըռնի(լ)՝(բ)դեն թըռնի(լ)՝(բ)դես թըռնի(լ)՝(բ)դի	թիլանա(լ)՝(բ)դեն թիլանա(լ)՝(բ)դես թիլանա(լ)՝(բ)դի	պընցացնի(լ)՝(բ)դեն պընցացնի(լ)՝(բ)դես պընցացնի(լ)՝(բ)դի
	լըսի(լ)՝(բ)դենք լըսի(լ)՝(բ)դեք լըսի(լ)՝(բ)դեն	աղա(լ)՝(բ)դենք աղա(լ)՝(բ)դեք աղա(լ)՝(բ)դեն	թըռնի(լ)՝(բ)դենք թըռնի(լ)՝(բ)դեք թըռնի(լ)՝(բ)դեն	թիլանա(լ)՝(բ)դենք թիլանա(լ)՝(բ)դեք թիլանա(լ)՝(բ)դեն	պընցացնի(լ)՝(բ)դենք պընցացնի(լ)՝(բ)դեք պընցացնի(լ)՝(բ)դեն

Անցյալ անկախար	լըսըմ իմ լըսըմ իր լըսըմ էր լըսըմ ինք լըսըմ իք լըսըմ ին	աղըմ իմ աղըմ իր աղըմ էր աղըմ ինք աղըմ իք աղըմ ին	թըռնըմ իմ թըռնըմ իր թըռնըմ էր թըռնըմ ինք թըռնըմ իք թըռնըմ ին	թիւանըմ իմ թիւանըմ իր թիւանըմ էր թիւանըմ ինք թիւանըմ իք թիւանըմ ին	պընցացնըմ իմ պընցացնըմ իր պընցացնըմ էր պընցացնըմ ինք պընցացնըմ իք պընցացնըմ ին
Անցյալ վաղակա- ւար	լըսէլ իմ լըսէլ իր լըսէլ էր լըսէլ ինք լըսէլ իք լըսէլ ին	աղացել իմ աղացել իր աղացել էր աղացել ինք աղացել իք աղացել ին	թըռէլ իմ թըռէլ իր թըռէլ էր թըռէլ ինք թըռէլ իք թըռէլ ին	թիւացել իմ թիւացել իր թիւացել էր թիւացել ինք թիւացել իք թիւացել ին	պընցացրել իմ պընցացրել իր պընցացրել էր պընցացրել ինք պընցացրել իք պընցացրել ին
Անցյալ ապառնի	լըսի(լ)'(բ)դիմ լըսի(լ)'(բ)դիր լըսի(լ)'(բ)դէր լըսի(լ)'(բ)դինք լըսի(լ)'(բ)դիք լըսի(լ)'(բ)դին	աղա(լ)'(բ)դիմ աղա(լ)'(բ)դիր աղա(լ)'(բ)դէր աղա(լ)'(բ)դինք աղա(լ)'(բ)դիք աղա(լ)'(բ)դին	թըռնի(լ)'(բ)դիմ թըռնի(լ)'(բ)դիր թըռնի(լ)'(բ)դէր թըռնի(լ)'(բ)դինք թըռնի(լ)'(բ)դիք թըռնի(լ)'(բ)դին	թիւանա(լ)'(բ)դիմ թիւանա(լ)'(բ)դիր թիւանա(լ)'(բ)դէր թիւանա(լ)'(բ)դինք թիւանա(լ)'(բ)դիք թիւանա(լ)'(բ)դին	պընցացնի(լ)'(բ)դիմ պընցացնի(լ)'(բ)դիր պընցացնի(լ)'(բ)դէր պընցացնի(լ)'(բ)դինք պընցացնի(լ)'(բ)դիք պընցացնի(լ)'(բ)դին
Անցյալ կարարյալ	լըսիմ լըսիր լըսէց լըսինք լըսիք լըսին	աղացիմ աղացիր աղաց աղացինք աղացիք աղացին	թըռամ թըռար թըռավ թըռանք թըռաք թըռան	թիւացամ թիւացար թիւացավ թիւացանք թիւացաք թիւացան	պընցացրիմ պընցացրիր պընցացրէց պընցացրինք պընցացրիք պընցացրին

Ըղձական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	լըսէմ լըսես լըսի	աղամ աղաս աղա	թըռնէմ թըռնես թըռնի	թիլանամ թիլանաս թիլանա	պընցացնէմ պընցացնես պընցացնի
	լըսենք լըսեք լըսեն	աղանք աղաք աղան	թըռնենք թըռնեք թըռնեն	թիլանանք թիլանաք թիլանան	պընցացնենք պընցացնեք պընցացնեն
Անցյալ	լըսիմ լըսիր լըսէր	աղիմ աղիր աղար	թըռնիմ թըռնիր թըռնէր	թիլանիմ թիլանիր թիլանար	պընցացնիմ պընցացնիր պընցացնէր
	լըսինք լըսիք լըսին	աղինք աղիք աղին	թըռնինք թըռնիք թըռնին	թիլանինք թիլանիք թիլանին	պընցացնինք պընցացնիք պընցացնին

Պայմանական (ենթադրական) եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	կըլտսէմ կըլտսես կըլտսի	կաղամ , կաղաս կաղա	կըթըռնէմ կըթըռնես կըթըռնի	կըթիլանամ կըթիլանաս կըթիլանա	կըպընցացնէմ կըպընցացնես կըպընցացնի
	կըլտսենք կըլտսեք կըլտսեն	կաղանք կաղաք կաղան	կըթըռնենք կըթըռնեք կըթըռնեն	կըթիլանանք կըթիլանաք կըթիլանան	կըպընցացնենք կըպընցացնեք կըպընցացնեն
Անցյալ	կըլտսիմ կըլտսիր կըլտսեր	կաղիմ կաղիր կաղար	կըթըռնիմ կըթըռնիր կըթըռներ	կըթիլանիմ կըթիլանիր կըթիլանար	կըպընցացնիմ կըպընցացնիր կըպընցացներ
	կըլտսինք կըլտսիք կըլտսին	կաղինք կաղիք կաղին	կըթըռնինք կըթըռնիք կըթըռնին	կըթիլանինք կըթիլանիք կըթիլանին	կըպընցացնինք կըպընցացնիք կըպընցացնին

Հարկադրական եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	բըղի լըսեմ բըղի լըսես բըղի լըսի	բըղի աղամ բըղի աղաս բըղի աղա	բըղի թըռնեմ բըղի թըռնես բըղի թըռնի	բըղի թիլանամ բըղի թիլանաս բըղի թիլանա	բըղի պընցացնեմ բըղի պընցացնես բըղի պընցացնի
	բըղի լըսենք բըղի լըսեք բըղի լըսեն	բըղի աղանք բըղի աղաք բըղի աղան	բըղի թըռնենք բըղի թըռնեք բըղի թըռնեն	բըղի թիլանանք բըղի թիլանաք բըղի թիլանան	բըղի պընցացենք բըղի պընցացեք բըղի պընցացեն
Անցյալ	բըղի լըսիմ բըղի լըսիր բըղի լըսեր	բըղի աղիմ բըղի աղիր բըղի աղար	բըղի թըռնիմ բըղի թըռնիր բըղի թըռներ	բըղի թիլանիմ բըղի թիլանիր բըղի թիլանար	բըղի պընցացնիմ բըղի պընցացնիր բըղի պընցացներ
	բըղի լըսինք բըղի լըսիք բըղի լըսին	բըղի աղինք բըղի աղիք բըղի աղին	բըղի թըռնինք բըղի թըռնիք բըղի թըռնին	բըղի թիլանինք բըղի թիլանիք բըղի թիլանին	բըղի պընցացնինք բըղի պընցացնիք բըղի պընցացնին

Հրամայական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	լըսի՛ լըսէ՛ք	ա՛ղա աղա՛ցեք	թըռի՛ թըռէ՛ք	թիւա՛ցի թիւա՛ցեք	պընցացրի՛ պընցացրէ՛ք

ԺԽՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՎՈՒՄ
Մահմանական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարճառական ածանցով
Ներկա	լռսըմ չեն լռսըմ չես լռսըմ չի	աղըմ չեն աղըմ չես աղըմ չի	թըռնըմ չեն թըռնըմ չես թըռնըմ չի	թիլանըմ չեն թիլանըմ չես թիլանըմ չի	պընցացնըմ չեն պընցացնըմ չես պընցացնըմ չի
	լռսըմ չենք լռսըմ չեք լռսըմ չեն	աղըմ չենք աղըմ չեք աղըմ չեն	թըռնըմ չենք թըռնըմ չեք թըռնըմ չեն	թիլանըմ չենք թիլանըմ չեք թիլանըմ չեն	պընցացնըմ չենք պընցացնըմ չեք պընցացնըմ չեն
Վաղա- կադար	լռսել չեն լռսել չես լռսել չի	աղացել չեն աղացել չես աղացել չի	թըռել չեն թըռել չես թըռել չի	թիլացել չեն թիլացել չես թիլացել չի	պընցացրել չեն պընցացրել չես պընցացրել չի
	լռսել չենք լռսել չեք լռսել չեն	աղացել չենք աղացել չեք աղացել չեն	թըռել չենք թըռել չեք թըռել չեն	թիլացել չենք թիլացել չեք թիլացել չեն	պընցացրել չենք պընցացրել չեք պընցացրել չեն
Ապառնի	լռսիւօ չեն լռսիւօ չես լռսիւօ չի	աղաւօ չեն աղաւօ չես աղաւօ չի	թըռնիւօ չեն թըռնիւօ չես թըռնիւօ չի	թիլանաւօ չեն թիլանաւօ չես թիլանաւօ չի	պընցացնիւօ չեն պընցացնիւօ չես պընցացնիւօ չի
	լռսիւօ չենք լռսիւօ չեք լռսիւօ չեն	աղաւօ չենք աղաւօ չեք աղաւօ չեն	թըռնիւօ չենք թըռնիւօ չեք թըռնիւօ չեն	թիլանաւօ չենք թիլանաւօ չեք թիլանաւօ չեն	պընցացնիւօ չենք պընցացնիւօ չեք պընցացնիւօ չեն

Անցյալ անկապար	լրսւմ չիմ լրսւմ չիր լրսւմ չէր	աղւմ չիմ աղւմ չիր աղւմ չէր	թըռնւմ չիմ թըռնւմ չիր թըռնւմ չէր	թիւանւմ չիմ թիւանւմ չիր թիւանւմ չէր	պընցացնւմ չիմ պընցացնւմ չիր պընցացնւմ չէր
	լրսւմ չինք լրսւմ չիք լրսւմ չին	աղւմ չինք աղւմ չիք աղւմ չին	թըռնւմ չինք թըռնւմ չիք թըռնւմ չին	թիւանւմ չինք թիւանւմ չիք թիւանւմ չին	պընցացնւմ չինք պընցացնւմ չիք պընցացնւմ չին
Անցյալ վաղա- կապար	լրսել չիմ լրսել չիր լրսել չէր	աղացել չիմ աղացել չիր աղացել չէր	թըռել չիմ թըռել չիր թըռել չէր	թիւացել չիմ թիւացել չիր թիւացել չէր	պընցացրել չիմ պընցացրել չիր պընցացրել չէր
	լրսել չինք լրսել չիք լրսել չին	աղացել չինք աղացել չիք աղացել չին	թըռել չինք թըռել չիք թըռել չին	թիւացել չինք թիւացել չիք թիւացել չին	պընցացրել չինք պընցացրել չիք պընցացրել չին
Անցյալ ապառնի	լրսիւ չիմ լրսիւ չիր լրսիւ չէր	աղաւ չիմ աղաւ չիր աղաւ չէր	թըռնիւ չիմ թըռնիւ չիր թըռնիւ չէր	թիւանաւ չիմ թիւանաւ չիր թիւանաւ չէր	պընցացնիւ չիմ պընցացնիւ չիր պընցացնիւ չէր
	լրսիւ չինք լրսիւ չիք լրսիւ չին	աղաւ չինք աղաւ չիք աղաւ չին	թըռնիւ չինք թըռնիւ չիք թըռնիւ չին	թիւանաւ չինք թիւանաւ չիք թիւանաւ չին	պընցացնիւ չինք պընցացնիւ չիք պընցացնիւ չին
Անցյալ կապարայալ	լրսիմ վօջ լրսիր վօջ լրսեց վօջ	աղացիմ վօջ աղացիր վօջ աղաց վօջ	թըռամ վօջ թըռար վօջ թըռալ վօջ	թիւացամ վօջ թիւացար վօջ թիւացալ վօջ	պընցացրիմ վօջ պընցացրիր վօջ պընցացրեց վօջ
	լրսինք վօջ լրսիք վօջ լրսին վօջ	աղացինք վօջ աղացիք վօջ աղացին վօջ	թըռանք վօջ թըռաք վօջ թըռան վօջ	թիւացանք վօջ թիւացաք վօջ թիւացան վօջ	պընցացրինք վօջ պընցացրիք վօջ պընցացրին վօջ

Ըղձական եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Աժանցավոր բայեր		
			ն սոսկաժանցով	ան սոսկաժանցով	(ա)ցն պալոժառական աժանցով
Ապառնի	լրսեն վոջ	աղամ վոջ	թըռնեն վոջ	թիլանամ վոջ	պընցացնեն վոջ
	լրսես վոջ	աղաս վոջ	թըռնես վոջ	թիլանաս վոջ	պընցացնես վոջ
	լրսի վոջ	աղա վոջ	թըռնի վոջ	թիլանա վոջ	պընցացնի վոջ
Ապառնի	լրսենք վոջ	աղանք վոջ	թըռնենք վոջ	թիլանանք վոջ	պընցացնենք վոջ
	լրսեք վոջ	աղաք վոջ	թըռնեք վոջ	թիլանաք վոջ	պընցացնեք վոջ
	լրսեն վոջ	աղան վոջ	թըռնեն վոջ	թիլանան վոջ	պընցացնեն վոջ
Անցյալ	լրսիմ վոջ	աղիմ վոջ	թըռնիմ վոջ	թիլանիմ վոջ	պընցացնիմ վոջ
	լրսիր վոջ	աղիր վոջ	թըռնիր վոջ	թիլանիր վոջ	պընցացնիր վոջ
	լրսեր վոջ	աղաի վոջ	թըռներ վոջ	թիլանար վոջ	պընցացներ վոջ
Անցյալ	լրսինք վոջ	աղինք վոջ	թըռնինք վոջ	թիլանինք վոջ	պընցացնինք վոջ
	լրսիք վոջ	աղիք վոջ	թըռնիք վոջ	թիլանիք վոջ	պընցացնիք վոջ
	լրսին վոջ	աղին վոջ	թըռնին վոջ	թիլանին վոջ	պընցացնին վոջ

Պայմանական (ենթադրական) եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	լըսիլ չէմ լըսիլ չես լըսիլ չի	աղալ չէմ աղալ չես աղալ չի	թըռնիլ չէմ թըռնիլ չես թըռնիլ չի	թիլանալ չեմ թիլանալ չես թիլանալ չի	պընցացնիլ չեմ պընցացնիլ չես պընցացնիլ չի
	լըսիլ չենք լըսիլ չե՞ք լըսիլ չեն	աղալ չենք աղալ չե՞ք աղալ չեն	թըռնիլ չենք թըռնիլ չե՞ք թըռնիլ չեն	թիլանալ չենք թիլանալ չե՞ք թիլանալ չեն	պընցացնիլ չենք պընցացնիլ չե՞ք պընցացնիլ չեն
Անցյալ	լըսիլ չիմ լըսիլ չիր լըսիլ չեր	աղալ չիմ աղալ չիր աղալ չեր	թըռնիլ չիմ թըռնիլ չիր թըռնիլ չեր	թիլանալ չիմ թիլանալ չիր թիլանալ չեր	պընցացնիլ չիմ պընցացնիլ չիր պընցացնիլ չեր
	լըսիլ չինք լըսիլ չի՞ք լըսիլ չին	աղալ չինք աղալ չի՞ք աղալ չին	թըռնիլ չինք թըռնիլ չի՞ք թըռնիլ չին	թիլանալ չինք թիլանալ չի՞ք թիլանալ չին	պընցացնիլ չինք պընցացնիլ չի՞ք պընցացնիլ չին

Հարկադրական եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարճառական ածանցով
Ապառնի	բըղի լըսէմ բըղի լըսես բըղի լըսի	բըղի աղամ բըղի աղաս բըղի աղա	բըղի թըռնէմ բըղի թըռնես բըղի թըռնի	բըղի թիլանամ բըղի թիլանաս բըղի թիլանա	բըղի պընցացնէմ բըղի պընցացնես բըղի պընցացնի
	բըղի լըսենք բըղի լըսեք բըղի լըսեն	բըղի աղանք բըղի աղաք բըղի աղան	բըղի թըռնենք բըղի թըռնեք բըղի թըռնեն	բըղի թիլանանք բըղի թիլանաք բըղի թիլանան	բըղի պընցացնենք բըղի պընցացնեք բըղի պընցացնեն
Անցյալ	բըղի լըսիմ բըղի լըսիր բըղի լըսեր	բըղի աղիմ բըղի աղիր բըղի աղար	բըղի թըռնիմ բըղի թըռնիր բըղի թըռներ	բըղի թիլանիմ բըղի թիլանիր բըղի թիլանար	բըղի պընցացնիմ բըղի պընցացնիր բըղի պընցացներ
	բըղի լըսինք բըղի լըսիք բըղի լըսին	բըղի աղինք բըղի աղիք բըղի աղին	բըղի թըռնինք բըղի թըռնիք բըղի թըռնին	բըղի թիլանինք բըղի թիլանիք բըղի թիլանին	բըղի պընցացնինք բըղի պընցացնիք բըղի պընցացնին

Հրամայական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարտադական ածանցով
Ապառնի	լռսի՛(լ) մի	ա՛ղա(լ) մի	թըռնի՛(լ) մի	թիլա՛նա(լ) մի	պընցնի՛(լ) մի
	լռսի՛(լ) մեք	ա՛ղա (լ) մեք	թըռնի՛(լ) մեք	թիլա՛նա(լ) մեք	պընցացնի՛(լ) մեք

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԸ

Բառապաշարի շերտերը

Վայոց ձորի խոսվածքի բառապաշարի հիմնական մասը կազմում է գրաբարի հետք ընդհանուր բառերի շերտը՝ ագրն>ասպը, ալևոր>հն-լիվոր, ալիւր>ալիւր, ախոռ>ախօռ, ածելի>առզըլի, ածեն>ածիլ, ա-կանջ>անգաջ, աղանձեն>ըղանձիլ, բազուկ>պազուգ, բաժանեն>պը-ժանիլ, բանջար>պանջար, բառաչել>բըռանչիլ, գաբ>կափը, գաղթ>կախորը, գայլ>կ'էլ, գանգաւոր>կանգաւ, գդալ>քըթալ, երինջ>հէրինջ, երկաթ>արգաթ, երկան>արգանք, երկայն>էրգ'էն, զարմանամ>զար-մանալ, թել>թէլ, թեկն>թինգը, թեռ>թեռը, թել>թէլ, լական>լնգ'նն, լակուր>լագօր, լայն>լէն, լարեն>լնրիլ, լաց>լնց, խաւարիմ>խաւա-րիլ, խարսկեն>խառդիլ, խեժ>խիժը, խեղդեն>հէլարիլ, խեղճ>հեղջ, ծունկն>ծունգը, ծունր>ծունդըր, ծուռ>ծուռ, կաթեցուցանեն>կաթաց-նիլ, կակդեն>կախկիլ, կանաչ>կանանչ, կանեւի>կ'էնէի, մեռուն>մէ-ռուն, մեք>մէնք, մզեն>մըռօղիլ, յուշ>հուշ, յուշապ>ուշաբ, շերեւի>շէ-րեւի, շեն>շէն, շինեն>շինիլ, շալակ>շըլնագ, ողողեն>ըղօղիլ, ոսպն>վօսպը, չամիչ>չնմիչ, չար>չար, չափեն>չափիլ, չեչ>չէնչ, չորք>չօռ'ս, պախարակեն>պախարագ'իլ, սամիթ>սամիթ, սանդ>սանդ, սանւոր>սանդըր, սառոյց>սառից, վախենամ>վախնիլ, վանք>վանք, վառեն>վառիլ, վարդ>վառ'թ, վարեն>վարիլ, փանձ>փանձ, փանջեն>փանջիլ, փաշեն>փաշիլ, ցորեն>ցօրէն, ցուրտ>ցուռդ, փաթաթեն>փըթաթիլ, փախչիմ>փախնիլ, փայտ> փէր, փարթամ>փառ'թամ, օձ>օց, օր>օր և այլն:

Գրաբարից ավանդված բառերը առավել ամբողջական ներկա-յացված են հավելվածի գրաբար-բարբառ բառացանկում:

Խոսվածքում զգալի թիվ են կազմում նաև զավառական բառերը՝ գրաբարին անծանոթ հայերեն բառերը՝ ննգի-մայր, ափա-հայր, ըրօ-փիլ-հովաքնելով խառնել (եփվող կերակուրը), թնգ'նիլ-առաջըն-թաց-հետընթաց կարել, թախկիլ-խիստ փափկել, թախկուշ-մա-զակծիկ, թըլըսօրիլ-խորամանկորեն խաբել, թըռըսխիլ-ծուլանալ-

մնալ, **թօռագ**–գորգի մեծ շրջանակազարդը, **թանթուկ**–քիթ–մոռիք, **լամփան**–չափից ավելի լայն և տձև, **խըլալիլ**– գլուխը պտտվել, **խըլըշկօդալ**–վախից ականջները ցցել (կենդանիների), **կրգօնիլ**–խիստ ազահանալ, **կըջէջիլ**–խիստ գունաւորվել, **կըռըզնիլ**–կծկվել–մնալ, **կօթռուջ**–անճոռնի, **կօլօջ**–բրդուն, **դըռինձ**–խճճված կապ, **ճըխ–տիլ**–մտքնել, **շըլընթիլ**–արագ և անփույթ կարել, **պըռդիլ**–լողզել, **վըռ՞թկալ**– միանգամից բռնկվել, **տըզտըզօդիլ**–մի քանի տեղից ուռ–ջել և այլն:

Խոսվածքի բառապաշարի հարստացման հիմնական միջոցներից են հայերենի արմատներով կազմված բարդություններն ու ածանցումները՝ **ալիրմադիլ**–թիթեռ, **անշկիլ**–սպասել, **անիսկապէրան**–անիծելու սովորություն ունեցող, չարախոս, **առաջացու**–գորգի, կարպետի հենքի ամուր ոլորած թելը, **գիժվանուլ**–ոչ ուրելի վայրի բանջար, **զավագապուն**–արգանդ, **էճամիլուն**–սամիթանման վայրի ուրելի բույս, **էշակաթնուլ**–տափաստանային կաթնապուր բույս, **ըլէրիք**–վառելիք, **թաթուլ**–գուլպա գործելու համար նախապատրաստված՝ ձեռքի վրա 8-աձև փաթաթված թել, **թանժանժ ըլիլ**–արթնանալ և քունը չտանել, **թըխսամէր**–մեկից ավելի տարի անընդմեջ թուխս նստող հավ, **թիթիլ**–թռչունների զուգավորվելը, **ժամ(ի)ա–ժամք**–երեկոյան մուրճն ընկնելու ժամը, **խըզխըզ**–խզված ձայնով խոսող, **խընթխընթ**–քթի մեջ խոսող, **խինըխաշու**–ուժ, գործություն, **ծասկան**–օրորոցի շղարշե ծածկոց, **ծէռնապէլ**–մառան, **ծըղ–վանք**–շաւ մանր ձավար, **կաբան**–օրորոցի՝ բրդյա գունավոր թելերից գործած կապ, **կագօղէրէս**–գիջող, հանդուրժող, **կադվագան–գագ**–սոխուկավոր, խնջողանման ոչ ուրելի բույս, **կադվիլ անշկը**–խաղողի տեսակ (ոսկեվազ), **կաթնաքամիլ**–կաթ քամելու տոպրակ, **կանանչ–կարմիր**–ծիածան, **կառնակօթ**–վայրի հազար (մարդ), **կառնափուլ**–երնջակ բույսը, **կէլապօխի**–ոչ ուրելի ժախ, **կըզըկօթիլ**–խիստ զայրանալ, չարանալ, **հազարաշանթիք**–վայրի դեղին հիրիկ, **հուրուսըլ**–օճառի, պանրի մաշված–փոքրացած կտոր, **հօվան**–տաք ջրին խառնվող սառը ջուր, **ճագադանօց**–կանանց գլխանոցի վրա ամրացվող ասեղնագործ զարդարանք, **ճանջաքըշիլ**–ծիու, ավանակի ճակարին կապվող՝ ճանճերից պաշտպանող կաշվե բշոց, **մօլլաքար**–քարկտիկ, **յէննապընդան**–տան դռան ներսի փակիչը, **չաթվահէխալ**–պարանով խեղդված, **չըքչըքօդիլ**–չօրանալ–ճաքճքել, **պանջնրափիշտուլ**–մանր, կարկտանման ձյուն, **սանդա–**

կըլուիս–երկարագլուիս, սարաւրանձ–վայրի փանձ (պանփա), պըն-դաք'իթ–դժվար կթվող կով, սընդ(ը)վակալիգ–սնդուն (թոնրի օղանցքը) փակելու հարմարանք, վօդալեդ–գուգարան, փագաթումբան–վարդիք, փաշփաք'էրանք–բազմազավակ ընփանիքի վերջին երեխան, փագաթադուսկ ըլիլ–խսպառ վերանալ, փաննամմաժ–դառնալուն, փրզվիլ–ազահողրեն խմել, լակել, ուսքըցիգ–կժի փակ՝ ուսին զցվող ասեղնագործ շոր, փուխրաք'իթ–հեշտ կթվող կով, օռ'թումաճաք ըլիլ–շաւ երդվելով՝ պայթել, ճաքել, օցփօր–նախանձ, չկամ, ֆօղմաղիգ–հող մաղելու հարմարանք և այլն:

Խոսվածքի գավառական բառերն առավել ամբողջական ներկայացված են հավելվածի գավառական բառերի ցանկում, սակայն լեզվաբանական տեսանկյունից առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող որոշ բառեր ներկայացնում ենք ստորև.

ԱՆԳՈՒԴԱՆ–«ուրելի վայրի բանջար և համեմունք». հովանոցավորների ընփանքին պարկանող՝ յուրօրինակ սուր հոտով, մուգ կանաչ, գանգուր փերկներով ուրելի բանջար է, որ Նայասարանի մյուս շրջաններում գրեթե անհայտ է: Ակնհայտորեն բուսանվան գրաբարյան անգուրան ձևը անխաթար պահպանվել է խոսվածքում:

ԲԱՌԻԳ–«ձյուն մաքրելու փայտյա լայն բահ». Օծուփ-Նորսի խոսվածքում առկա բնփոխ փարբերակը հուշում է, որ բառի արմատը ամենայն հավանականությամբ պարսկերեն 𐭠𐭮𐭲 (բնոֆ՝ «ձյուն») բառն է, որին ավելացել է իկ վերջածանցը:

ԼԼԷՐԻԶ–«աթար, վառելիք». այրելիք բառաձևի հնչյունափոխությունն է, որ փեղի է ունեցել մի քանի փուլով՝ այրելիք>երելիք>ըրելիք>լլերիք:

ԼԼԼԼԼԵՅ-ԸԼԼԼԼԼԵՅ ԱՆԻԼ–«որևէ բան չարամորոտեն-խարդախորեն հափշտակել-թաքցնել՝ չարոց անել». ամենայն հավանականությամբ կապված է հայ առասպելաբանության մեջ հայտնի Ալալոս (Ալալոց) և Թալալոս (Թալալոց) չար ոգիների անունների հետ, մանավանդ որ խոսվածքում առկա է նաև ալալոց-քըլոլոց անիլ գուգահեռ ձևը: Նույն Թալալոցին էր նվիրվում Մեծ պահքի առաջին շաբաթվա շաբաթ օրվա փոնը¹, որի ծեսը երեխաներին պաշտպանում էր թալալոց կոչվող հիվանդությունից:

¹ С. Лисициан, Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т.1, Ереван, 1958, с. 443.

ԽԸՄԲԱԲԱ–«խապուրիկ»։ Խոսվածքում պահպանված հնագույն փոխառություններից է **խըմբաբա** բուսանունը (արդի հայերեն՝ խապուրիկ, լատիներեն՝ *Taraxacum L.*), որը ևս մեկով լրացնում է ասորաբաբելոնյան միջոցով հայերենին փոխանցված շումերական փոխառությունների շարքը²։ Բուսանունն ամենայն հավանականությամբ ուղղակիորեն բխում է շումերական «Գիլգամեշ» դյուցազնեցության Խումբաբա (շումերերեն՝ *Huwawa*, ասորաբաբելոնյան՝ *Khumbaba*) հրեշի անունից։ Դա են հաստատում խապուրիկ բուսանվան հայ բարբառներում առկա բազմաթիվ հնագույն փառերակները՝ **խըփուփ, խըպուպ, խապուպիկ, հապըպուկ, բուբու, պուպու** և վերջապես խոսվածքում առկա **խըմբաբա** կամ **խըմբաբաբա** ձևը, որն ավելի հարազատորեն է պահպանել հնագույն ձևը։ Որ **խըմբաբան** պատահական նմանություն չունի **Խումբաբայի** հետ, հաստատում են այդ բուսանվան ժողովրդական մյուս փառերակները՝ **սափանի ճրագը** և **ակլափիզը**։ Երկուսն էլ հուշում են խապուրիկի հրեշային-պաշտամունքային ծագումը։ Առաջինի հրեշային իմաստն ակնհայտ է, իսկ երկրորդը Մեծ պահքի հովանավոր Ակլափիզ հրեշի անունն է։ Նույն Զարկին նախորդող յոթ շաբաթներին, րոնը խորհրդանշող յուրօրինակ օրացույց-խամաճիկ (սոխի վրա ճառագայթաձև ամրացված յոթ փետուր՝ խապուրիկի համաբանությամբ) էր կախվում րների երդիկներից, յուրաքանչյուր անցնող շաբաթվա հետ փետուրներից մեկը հանվում էր, իսկ վերջին փետուրն ավերում էր Զարիկը։

ԾԱՆԴԱԶ–«ծամոն»։ Ինչպես վերը նշվեց, կարծում ենք, որ **ծամոն** և **մաստրակ** բառերի բաղարկությունն է։ Այսպեղ առկա է նաև **մփ>նփ** փոխազդեցական հնչյունափոխություն, բառամիջի խուլ հպականի ձայնեղացում (**փ>ղ**), ինչպես նաև բառավերջի հետձայնավորային դիրքում խուլի շնչեղ խլացում (**կ>ք**), որոնք բնորոշ են խոսվածքին։ Ի դեպ, Ազնաբերդի փարեց բնակիչների մի մասը այս բառն արտասանում էր անցումային **ծամդաք** ձևով։

² Ա. Վարդանյան, «Գիլգամեշի» Խումբաբան և հայերեն բարբառային խմբաբա բուսանունը, Իրան-Նամե, հ. 37, 2001, էջ 23: A. Vardanian, *The Assyro-Babylonian Khumbaba and the Armenian plant name khmbaba, Iran & the Caucasus*, V, 2001, Tehran, էջ 207-208:

ԿԱԶԱԶ–«մեղրաբու բույս»։ խոսվածքում պահպանված այս բուսանունը ամենայն հավանականությամբ **կաճապ** բույսի անունն է (ըստ Հր. Աճառյանի «Նայերեն արմատական բառարանի»՝ «նուիկ խոփը»³, ըստ Սյրեփան Մալխասյանցի «Նայերեն բացարարական բառարանի»՝ «անորոշ փեսակի բույս, որը Ամարունին նոյնացնում է սպիտակաբանջարի հետ, իսկ Նայբուսակը նոյնացնում է նուիկի կամ նուիճի հետ, որոնք բոլորովին փարբեր բոյսեր են»)՝։ Կարծում ենք, որ վիճելի բուսանունը հենց **կաջաջն** է։ խոսվածքում նախ փեղի է ունեցել կաճապ>**կաջաբ** հնչյունափոխությունը, ապա բաղաձայնների առաջընթաց առնմանություն՝ կաջաբ>**կաջաջ**)։ Կաճապը բարձր ցողուններով, ավելուկանման խոշոր փերեններով և վառ դեղին, աղվամազի պես նուրբ ծաղիկներով թփանման բույս է, որի դալար ցողուններն ուտելի են։ Բուսանունն ակնհայտորեն կրում է **կաճ** («թաղիք», «աղվամազ», «բուրդ») արմատը։ Որոշ գյուղերի խոսվածքներում կիրառական է նաև բուսանվան պարսկերենից փոխառյալ **քաղդաբ** ձևը։

ԿՕԶՆԻ–«ոգնի»։ Նրաջա Աճառյանը գտնում է, որ հայ բարբառներում առկա այս ձևի «կ նախաձայնը ծագած է շրջամայր՝ **ոգնիկ** նուազականից»⁵։ Սակայն հետագա ուսումնասիրությունները⁶ վկայում են, որ **կոգնի** ձևը բարբառային հնագույն փարբերակ է։ Մանավանդ որ Աճառյանը համանման այլ դեպքերում՝ **ոսկր** բառի սլավոնական զուգահեռներում առկա «k յաւելուածի» (ռուսերեն՝ косяк, լեհերեն՝ kość, հին սլավոներեն՝ kosti և այլն)⁷, ինչպես նաև **ոսպղ** («թռչուն բռնելու ոսպ») բառի **կոսպղ** փարբերակի «կ յաւելուածի»⁸ ծագումը

³ Հր. Աճառյան, Նայերեն արմատական բառարան, հ. Բ, Երևան, 1973, էջ 497:

⁴ Նայերեն բացարարական բառարան, կազմեց Սյր. Մալխասեանց, հ. Բ, Երևան, 1944, էջ 372:

⁵ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Գ, Երևան, 1977, էջ 549-550:

⁶ Ն. Միմոնյան, Նայ բարբառների հնդեվրոպական հնաբանությունները, «Նայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր» ժողովածու, Երևան, 1979, էջ 224-225:

⁷ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Գ, Երևան, 1977, էջ 549-550:

⁸ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Բ, Երևան, 1973, էջ 639:

համարում է անհայր: Կարծում ենք, որ այս բառերի շարքը կարելի է համայրել նաև հայերեն **ոսկի** բառի շումերերեն *guškin* գուգահեռով⁹:

ԿԸՆՈՒԻ-«միջուկը դժվար մաքրվող ընկույզ». արտաքուստ դժվար ստուգաբանելի այս բառի ծագումը դյուրին է դարձնում Օծոփի խոսվածքում առկա **վօսկո** ձևը: Ամենայն հավանականությամբ վերջինից էլ կրճարվել է **կո** (Խաչիկի խոսվածք) ձևը, ապա Կեղի է ունեցել **օ>ու** հնչյունափոխությունը: Այս ստուգաբանությունը լիովին համամիտ էր բանասիրական գիտությունների դոկտոր Նովհաննես Մուրադյանը:

ՄԸՆՈՒՆ-«հավի ոջիլ». հավանաբար գրաբարի **մուն** («մանր մժեղ, քոս») բառի հնագույն բարբառային փաթեթակն է, որը նույն ձևով պահպանվել է նաև Զուղայի բարբառում:

ՊԱԴԽՈՆ-«ամուսնու հայր՝ սկեսրայր». անշուշտ, բխում է միջին հայերենի **պապրոն** («միջնադարյան իշխանական աստիճան») բառից¹⁰, որն իր հերթին բխում է ֆրանսերեն *patron* («պապրիկ, պաշտպան, պետ») բառից, վերջինս էլ լատիներեն *patronus* հոմանիշից:

ՊԵԼԻ- «կնքահոր հայր». հին ֆրանսերենի *bail* («կառավարիչ, հսկող») ձևից միջին հայերենին **պայլ** («մեծ իշխան») ձևով անցած այս բառը խոսվածքում բառավերջի **ի** ձայնավորի հավելմամբ սրացել է **պէլի** ձևը (ուղղակի **պէլ** դառնալու փոխարեն): Մեր կարծիքով **ի** ձայնավորի հավելումն առաջացել է բառի սեռական հոլովի ազդեցությամբ (պայլ-պայլոյ), քանի որ խոսվածքում **ի**-ով վերջացող բառերն են ստանում **օ** հոլովիչը (քամի-քամօ, մրդանի-մըդանօ, հիլի-հիլօ և այլն):

ՊՕԼԻ-«բոխուն նման, բայց նրանից փաթեթ բաղադրվուն ուրելի վայրի բանջար». ակնհայտորեն գրաբարի **բող** բուսանունն է, որի **ի** ձայնավորի հավելման փրամաբանությունը նախորդ օրինակի նման բխում է սեռական հոլովի ազդեցությունից (պօլ-պօլօ-պօլի):

ՏՕԴՕՔ-«չոր, ոսկրոտ ուրք». ինչպես վերը նշվեց, կարծում ենք, որ **փոփիկ** և **ուրք** բառերի բաղադրությունն է:

⁹ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 451-452:

¹⁰ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Դ, էջ 54:

ՓԸՍՕՆ—«խնջույք, ճաշկերույթ»։ խոսվածքում ամկա է նաև **փը-սոն փընիլ** («խնջույք, ճաշկերույթ կազմակերպել») բայը։ Կարծում ենք, որ փոխառություն է **հունարենից** (ψαμί՝ «հաց»)։

Խոսվածքի բառապաշարը պարմական ճակատագրի բերումով հարստացել է նաև նոր և նորագույն փոխառություններով ինչպես պարսկերենից, թուրքերենից, արաբերենից, այնպես էլ ռուսերենից։

Խոսվածքում մեծ թիվ են կազմում պարսկերեն փոխառությունները՝ **աբըզ'անդան** (آبرزدان)¹¹—մեծ շերեփ, **աբըշում** (ابریشم)—մետաքս, **առզու** (آرزو)—իղձ, **աֆսունիլ** (افسون کردن)—խելքից հանել, **բադըմջան** (بادنجان)—լոլիկ, **բախտըթալահ** (بخت طلا)—ոսկե բախտ, նախանձելի բախտ, **բանդան** (بازدان)—մեծ պարկ, **բանսար** (بستر), պահլավերեն՝ *vistarak*¹²—հավաքած անկողին, **բարաբար** (برابر)—հավասար, **բան-զըրխանա** (بذرخانه)—կրավարի ծիթհանք, **բեխսար** (بی بخت)—անբախտ, **բեխեր** (بی خیر)—ոչ բարի, **բեմաշան** (بی مزه)—զգվելի, **բենամոս** (بی ناموس)—անպարիվ, **բըզրուզ** (بزرگ)—երկարուկ, **բիյաբուտ** (بیرو)—անպարիվ, **բըլբուլ** (بلبل)—սոխակ, **բուռըբանդան** (برج بند)—հաղթանդամ, **գ'անդանը խոտդ րլիլ** (گردن خرد شدن)—վիզը կտրվել, **գ'իլ** (گیل), պահլավերեն՝ *gil*¹³—սպիտակ կավ, **գ'իլան** (گیلاس)—կեռաս, **գ'ունան** (گناه)—մեղք, հանցանք, **գ'ունանիք'ար** (گناهکار)—մեղսավոր, հանցավոր, **դադըդիվան** (داد و دیوان)—դատ ու դատաստան, **դանիրան** (دهره)—միս կտրելու կացին, **դամ** (دره)—կիրճ, **դանդըդիլ** (درد دل), պահլավերեն՝ *dard-i dil*—սրտի ցավ, **դանվուշ** (درویش)—ղերվիշ, **դավի** (دعوی)—կռիվ, վեճ, **զանդան** (زرداب)—մուգ՝ կանաչավուն դեղին, **զանդանբու** (زیرزمین)—նկուղ, **զանդ'ար** (زرگر)—ոսկերիչ, **զիյան** (زیان)—վնաս, **զուզա** (زوزه)—գայլի, շան ոռնոց, **թամաշա** (تماشا)—1. հանդես, ներկայացում, 2. փոսախ, **թանգան** (تازه)—նոր, թարմ, **զընջիլ/ժընջիլ** (زنجیر)—շղթա, **լըբասար** (لباس)—թանկարժեք զգեստ, **խոտան** (خوراک)—ընտիր ուտեստ, խորտիկ, **խոշ** (خوش)—լավ, բարի, **հավա** (هوا)—եղանակ, **հանան** (همان, همین)—նույն, **հանանան** (همیشه)—միշտ, **հուլի** (هلو)—դեղին, երկարավուն դեղձի փեսակ, **մանգ'ար** (مگر)—միթե, արդյոք, **մանգ'անի** (منگنه)—մամլակ, **մանգ'ան** (مفرش)—անկողնակալ, մէլ-

11. م. معین، فرهنگ فارسی، جلد ۱ - ۵، تهران، ۱۹۹۶. (۱۳۷۵) .

12. Երկրի փոքրում, ۵۳۰ ص ۱، جلد ۱:

13. Պահլավերեն-պարսկերեն-հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարան, կազմեց պրոֆ. Ռ. Աբրահամյանը, Երևան, 1965, էջ 113:

մուն (ميمون)–կապիկ, մըսմար (مسمار)–զամ, մեծ մեխ, միս (مس)–պղինձ, նադան (نادان)–1. մանուկ, 2. մանկամիտ, անմիտ, մի-րալ (ميراب)–ջրբաշխ, նադա (نال)–ճիչ, աղաղակ, նախշընիզմար (ناخوش)–հիվանդ, գարդ, գարդարանք, արդուգարդ, նախօշ (ناخوش)–հիվանդ, արկար, նամ (نم)–թաց, խոնավ, նաշ(շ)նախօշ (نشئه خردن)–թմրամոլ, նա-չար (ناچار)–անճար, շնափրմու (شفالو)–ղեղձ, շիմշիթ (شمشاد)–սլացիկ, չանչոլ (چنگول + پنجول)–ճանկ, մագիլ, չինի (چینی)–հախճապակի, ջա-դու(բազ) (جادو)–վիուկ, կախարդ, ջանգ անիլ (جنگ کردن)–կռիվ քալ, մաքառել, ունդ (رد)–հեքիք, սազ (ساز)–1. նվագարան, 2. սարքին, սազ-վարի (سازواری)–սև-սպիտակ համաչափ նախշերով հավ, սնաթ (سرد)–խիստ ցուրտ, սեվ բադըմջան (بادنجان)–սմբուկ, սիբիր (سیم)–ջորսից ավելի փարեկան երկարամազ նոխազ, սիմ (سیم)–1. կաթսա, աման լվանալու լարախուրձ, 2. թարախակալած վերք, վայ նաչարի (وای ناچار)–առավելագույն, վերան (ویران)–ավերակ, ու-մուդ(արա) (امید)–հույս, ուռուսպի (روسی)–լիր, անզգամ, փնյլլվան (پهلوان)–լարախաղաց, փնջարմ (پنجره)–փողբոս փարտուխան, փնադան (پرده)–վարագույր, փրոսանգ (پره سنگ)–օդում թափառող ձյան փա-թիլներ, փիյադա (بیاده)–1. հեքիտուն, 2. չփաթաթվող լոբու թուփը, քալլաղ (کلاغ)–ջադու պառավ, քնիրքբար (کهربا)–սաթ, քամբախար (کم بخت)–ղժբախտ, քմամար (کمر)–գոտի, քնշկան (کاش که)–երանի, քաֆկիր (کفگیر)–քափքաշ, քիսան (کبسه)–քսակ, ֆրլանքան (فلان کس)–այսինչ մարդը, ոմն, ֆրեղշպանֆանգ (فرشته فلک)–երկնքի հրեշտակ, ճակարագրի հրեշտակ և այլն:

Ներաբերքական է, որ որոշ իրանյան փոխառություններ ավելի հարազատ պահպանել են պահլավերենի ձևերը, օրինակ՝ վերոհիշյալ բնատմազ, գիլ, բառերը, դնադըղիլ բառի դիլ արմատը (dīl «սիրտ, միտք, հոգի»¹⁴): Իսկ ջադուբազ բառը, որ պարսկերենում որպես առանձին բառ ավանդված չէ, ըստ երևույթին խոսվածքում կազմվել է պարսկերենի բառաբարդման կանոններով, կամ էլ խոսվածքը փոխառել է իրանական որևէ բարբառից:

Պարսկերենի հետ շփումներն այնքան զգալի են եղել, որ, ինչպես երևում է վերոհիշյալ օրինակներից, խոսվածքը փոխառել է նաև պարսկերեն բառաբարդումներ և բառակապակցություններ: Կիրառական են նաև պարսկերենի բա՝ ب («և») և բէ՝ به («դեպի»)

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 111:

կապերը՝ **տեղբայրեղ**–տեղն ու տեղը, **երեսպաւրես** (<երես բաւրես)–երես առ երես, **անըմբանըմ** (<անըմ բէ անըմ)–անուն առ անուն, ինչպես նաև **ննմ...** **ննմ** և ...և (ոչ... ոչ), **համ...** **համ** և ...և (ն... ն), **յն...** **յն** և ...և (կան... կան) համադասական շաղկապները՝

Ննմ յես եմ քընըմ ընդա տունը, ննմ ինքն ա կալի մէր տունը:

Համ յես իմ հեռսօղէլ, համ ինքը:

Յնմ մենձ տըղէն առդը կըվարի, յնմ պըջիրը:

Մեծ թիվ են կազմում նաև թուրքերեն փոխառությունները՝ **աղու** (ağıl)¹⁵–թույն, **ադաշ** (adaş)–անվանակից, **էմզուզ** (emzik)–ծծակ, **այազ** (ayaz)–սառը քամի, **անադան դօղմա** (anadan doğma)–մորից նոր ծնված, **աջըղ** (acıkh)–վրեժ, **աջըղվիլ**–զայրանալ, **բայդա** (badya)–պղնձե կաթսա, **բայրակ** (bayrak)–դրոշ, **բայդուշ** (baykuş)–բու, **բաջի** (baci)–քույր, **բըրակա տալ** (birakmak)–բաց թողնել, արձակել, **բօղազ** (boğaz)–կոկորդ, **բուլ** (buğ)–զոլորշի, **բօզ** (boz)–գորշ, շէկ, **բօյ** (boy)–հասակ, **բօյդանբօյ** (boydan boy)–երկայնակի, ուրքից գլուխ, **բօշ** (boş)–թույլ, **բօլնուկ** (bölünk)–ռհմակ, **գնուլլ** (gülle)–գնդակ (հրացանի), **գնր** (gür)–առաք, **գօլ** (göl)–լիճ, **գօրն** (göre)–համապատասխան, **դնուկ** (düz)–ճիշտ, ուղիղ, **դուզլուկ** (tuzluk)–աղահանք, **դամար** (damar)–երակ, **դօշ** (dös)–կուրծք, **էօղլի** (eloğlı)–օտարական, **թալաշա** (talaş)–փաշեղ, **թըվանզ** (tüfek)–հրացան, **թօխմախ** (tokmak)–թակ՝ փայտե մուրճ, **թօփ** (top)–1. գնդակ, 2. թնդանոթ, **խարաբա** (harabe)–ավերակ, **կազան** (kazan)–մեծ կաթսա, **կաթըր** (katır)–ջորի, **կալին** (kalin)–խիպ, **կամմազ** (kammaz)–անհասկացող, փզեպ, **կայա** (kaya)–ժայռ, **կայմազ** (kaymak)–կաթի, մածնի սեր, **կանջըղ** (kancık)–1. եգ շուն, 2. լիբ կին, **կարդա** (karga)–ագռավ, **կախպ** (kahpe)–պոռնիկ, **կմմիշ**–1. եղեգն, 2. մարակ, **կուրթի** (kutu)–փուփ, արկղ, **կուլ** (kul)–ծառա, սարուկ, **կուշ** (kuş)–թռչուն, **կօլթուկ** (koltuk)–թևաքակ, **կօշուն** (koşun)–զորք, **կօշ** (koç)–խոյ, **կօճնազ** (koçak)–քաջ, **մէշն** (meşe)–անպառ, **յարն** (yara)–վերք, **յայլազ** (yaylak)–ամառանոց, **յաշ** (yaş)–փարիք, **յափաշ** (yavaş)–կամաց, դանդաղ, **յըլնազ** (yılınak)–խումբ, **յեմ** (yem)–կեր, **յօխուշ** (yokuş)–զառիվեր, **յօխսա** (yoksa)–այլապես, **յօնջն** (yonca)–առվույտ, **յօրդան** (yorgan)–վերմակ, **չախմախ** (çakmak)–հրահան, **չայիր** (çayır)–սեզ,

¹⁵ А. Баскаков и др., Турецко-русский словарь, Москва, 1977. В. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий, Москва, 1963.

չառդախ (çardak)–պապրշգամբ, չմփիջ (çepic)–երկու փաթեկան ուլ, չօբանչօլուղ (çoban-çoluk)–սարվոր, պուջախ (bucak)–անկյուն, ջանավար (canavar)–զագան, սալըղ փալ (salık vermek)–փեղեկացնել, սայմիշ անիլ (saymak)–հնազանդվել, անսալ, սուլուղ (sülük)–1. քրալու, 2. փզրուկ, սմիրն (sürü)–հոփ (ոչխարի, այծի), սմիրգին (sürgün)–աքսոր, ութամնազ (utanmaz)–անամոթ, նիթի (ütü)–արդուկ, քնիլ (kıl)–մոխիր, քնիլնիզ (kılınık)–աղբանոց, քնիքնիթ (künkürt)–ծծուր, քծմիր (kõmür)–ածուխ, քօք (kök)–արմատ, հէչ օլմասըն (hiç olmasın)–առնվազն և այլն:

Արաբերեն փոխառություններ՝ աբօ (أب)¹⁶–հայր, անլա (عاده)–սովորույթ, անգիզ (عزیز)–սիրելի, անամ–աշխարհ (عالم), ախըր–վերջ (آخر), ամի (عم)–հորեղբայր, այամ (أيام)–ժամանակաշրջան, բնրն–քնթ (بركة)–առատություն, բերիություն, բաշարիլ (بشر)–կարողանալ, դօվլանթ (دولة)–կարողություն, զըբիլ (ذيل)–աղբ, զուլում (ظلم)–աղետ, ըշրահ (اشتاء)–ախորժակ, թամահ (طمح)–ձգարում, հրապուրանք, թըմամիլ (تعملم)–յրանայ, թանրգիլ (ترك)–թողնել, իյլանթ (علاج)–ճար, իսան (إنسان)–մարդ, լայըղ (لائق)–հարմար, խնգնն (خزينة)–հարստություն, խաթա (خطا)–փորձանք, հալ (حال)–վիճակ, որպիսություն, համբալ (حمال)–բեռնակիր, հնյան (حياء)–ամոթ, հնարանթ (حسرة)–կարոփ, հնարանթանթ (حركة)–ուժ, զորություն, հեռս (حرص)–զայրույթ, բարկություն, հեռսօղիլ–զայրանալ, բարկանալ, դնսփու (قصد)–դիպմամբ, դնրիբ (غريب)–պանդուխտ, դնֆնս (قفص)–վանդակ, դէյրնթ (غيرة)–եռանդ, դնդիր (قدر)–հեղինակություն, պափիլ, դըդմր||դըդմ (قضم)–չափ, դըսմնթ (قسمة)–հաջողություն, բարեբախտություն, բաժին, դըֆիլ (قفل)–կողպեք, միննանթ անիլ (منة)–խնդրել, աղաչել, մնիլք (ملك)–սեփականություն, յէսիր (اسير)–գերի, նաղըլ (نقل)–հեքիաթ, ննֆնս (نفس)–շունչ, ննֆնր (نفر)–անձ, հոգի, շնրբնթ (شرية)–օշարակ, շօրվա (شربة)–ապուր, ջնհիլ (جاهل)–երիտասարդ, ջնմմն (جرم)–գիսացավանք, ջրհնննմ (جهنم)–դժոխք, ջինս (جنس)–ցեղ, փեսակ, սմբրիլ (صبر)–համբերել, սպասել, սալազ (سلة)–կողով, սալամաթ (سلامات)–ամբողջական, առողջ, սմմթ (سمت)–ձև, սըֆաթ (صفة)–դեմք, սմփուս (استقّاح)–առաջին անգամ, վախտ (وقت)–ժամանակ, վնրնմ (ورم)–ուռուցք, հիվանդություն, քնսնթ (كساد)–սուղ, ոչ ա-

¹⁶ X. Баранов, Арабско-русский словарь, Москва, 1977.

ռապ, **ք'սսիր** (كاسب)–աղբափ, թշվառ, **ծմբիր** (عمر)–կյանք, **Ֆընդըդ** (بنقد)–կադին և այլն:

Ուսերեն փոխառություններ՝ **աբելացի** (операция)¹⁷–վիրահատություն, **ագուշկա** (окошко)–լուսամուր, **ակսրը** (акт)–ակր, **ամբըլատոր** (амбулатория)–բուժարան, **աֆիցեր** (офисер)–սպա, **աֆրերք** (аптека)–ղեղատուն, **բագլաշկա** (баклажка)–փափաշիշ, **բալլիցա** (больница)–հիվանդանոց, **բամբազ** (бумаза)–բումազե, **բոթուլ** (бутылка)–շիշ, **բաշպոշ** (паспорт)–անձնագիր, **բըղուզեր** (бульдозер)–բուլդոզեր, **բըռուծին** (пружина)–զսպանակ, **գալուսրիզ** (галстук)–փողկապ, **գառդիրովկա** (гардероб)–զգեստապահարան, **դոխտոր** (доктор)–բժիշկ, **ըշկափ** (шкаф)–պահարան, **ըշփըշկ'նիլիըշկ'նի** (спички)–լուցիկ, **ըռամկա** (рамка)–շրջանակ, **ըռզին** (резинка)–ռերին, **ըսկըրո** (скупой)–ժալ, **ըստաքան** (стакан)–բաժակ, **ըստուլ** (стул)–աթոռ, **ըստուրա** (столб)–հեռագրասյուն, էլեկտրասյուն, **ծմրզով** (жаркое)–փապակած կարտոֆիլ, **լամփն** (лампа)–լամպ, **լըխանգ'նի** (лоханка)–մեղրադյա փաշ, **կաբեք** (копейка)–կոպեկ, **կալբասա** (колбаса)–երշիկ, **կալիդոր** (коридор)–միջանցք, **կալոշ** (калоши)–կրկնակոշիկ, **կամփոթ** (компот)–կոմպոտ, **կամֆեթ** (конфеты)–կոնֆետ, **կանդուծիդ** (контуженный)–կոնտուզիահար, **կառդոմիզ** (картежник)–խաղամու, **կառզինգա** (корзинка)–զամբյուղ, **կաստուրգա** (кастрюля)–կաթափ, **կ'երասինգա** (керосинка)–նավթավառ, **կորրատոր** (кооператив)–խանութ, **դարավուլ** (караул)–պահակ, **մալմալաթ** (мармелад)–մարմելադ, **մալոշնիզ** (молочник)–կաթնաման, **յուպկ'նի** (юбка)–կիսաշրջագզեփ, **շագալաթ** (шоколад)–շոկոլադ, **շըխտրկա** (чахотка)–թոքախտ, **շըմադան** (чемодан)–ճամպրուկ, **ջոլկը** (шетка, счеты)–1. խոզանակ, 2. համրիչ, **պաբիրոս** (папиросы)–զլանակ, **պադալոզ** (потолок)–առաստաղ, **պադիֆոն** (патефон)–պալեոֆոն, **պալզոն** (балкон)–պարշգամբ, **պալդոն** (пальто)–վերարկու, **պըռաֆիսոր** (профессор)–պրոֆեսոր, **պըռաշոր** (порошок)–ղեղափոշի, **պըրոմնիզ** (приемник)–նաղիորդունիչ, **պիստուլեդ** (пистолет)–ստրճանակ, **պոլ** (пол)–հատակ, **պոլեզ** (поезд)–զնացք, **սալդաթ** (солдат)–զինվոր, **սամասվալդ** (самосвал)–ինքնաթափ, **սըմավար** (самовар)–ինքնաեռ, **վեդրն** (ведро)–դուլ, **վիշիլզա**

¹⁷ В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, Москва, 1955. С. Ожегов, Словарь русского языка, Москва, 1990.

(вешалка)–կախիչ, **տաբլետկա** (таблетка)–աթոռակ, **տաբլետ** (таблетка)–ափսե, **ֆանար** (фонарь)–լապտեր, **ֆրդոլ** (фуртол)–ֆուպրոլ, **ֆրդոն** (фургон)–կառք և այլն:

Բնականաբար, որոշ փոխառություններ խոսվածքին են անցել երրորդ լեզվի միջոցով, օրինակ արաբերենից պարսկերենի միջոցով է խոսվածքին անցել **մըսմար** բառը, գերմաներենից ռուսերենի միջոցով՝ **գալուստիզ** բառը, ռուսերենից թուրքերենի միջոցով՝ **բաշպոնթ** բառը և այլն: Երբեմն էլ բառաբարդման, ածանցման միջոցներով խոսվածքում նոր բառեր են գոյացել փարբեր լեզուներից փոխառված և բնիկ հայերեն բառերով ու ածանցներով: Այս շարքին կարելի է դասել **դավլմքխանա**, **բեղասրլ**, **բեսամթ**, **թամսրվիլ**, **դամդողիլ**, **բնգնգվիլ**, **անաբուռ**, **դոլթդարագ**, **քնլիհանիզ** և այլ բառեր:

Մանկական բառապաշարը

Անհրաժեշտ ենք համարում քննել նաև խոսվածքի մանկական բառապաշարը, որպեսզի պահպանվել են տասնյակ հեքիաթերգրական բառեր՝ **ախ(ա)**–ծեծել, **անհ**–անուշ, **հաճելի**, **անհի**–աչք, **աջա**–ականջ, **բաբուլ**–կոշիկ, **բրժի**–կով, **բրժո**–հորթ, **բրլի**–միջատ, **բրլո**–փոքր միջատ, **բու**–ջուր, **գրդի**–այծ, **գրդո**–ուլ, **դրնգոյ**–խաղ, խաղալ, **գրնգրլ**–խաղալիք, **թան**–չկա, **թանթի**, **չանհ**–ծեռք, **թիթի**–քիթ, **լուլու**–մեզ, միզել (տղաների), **կագա**–միրգ, անուշեղեն, **կուգու**–երեխա, փկնիկ, **կոգոգ**–հրեշ, գազան, **ծաճա**–ծամոն, **ծաճի**–ծվածեղ, **ծանձար**–կանգնել, **ծուծու**–ծու, **ծիծի**–ծի, **ծիճի**–կուրծք, կուրծք փալ, **կուշի**–զլուխ, **դիշի**–ափամ, **ճիժի**–լույս, լուսավոր իր կամ կեղ, **ճրնգրլ**–երաժշտություն, նվագարան, նվագել, **ճուճու**–հավ, թռչուն, **ճուջու**–երեխայի արական սեռական անդամ, **մամա**–մայր, ուրել, **մաչ**–համբույր, պաչ, **նաննան**–ուրել, **նանն**–քնել, **շանշուլ**–լավ, գեղեցիկ, սիրել, **շիշի**–գիրկ, շալակ, գրկել, շալակել, **չիշի**–մեզ, միզել (աղջիկների), **չուչու**–շոր, **չոչո**–քուռակ, **չոչոշ**–ավանակ, **պաբա**–հայր, պապ, **պաբաբա**–պար, պարել, **պադա**–փար, **պրնգրլ**–պար, **փիդի**–նարել, **պուդու(զ)**–երեխայի նստաբեղ, **պուպու**–ոչխար, գառ, **պոդո**–ոտք, քայլել, **ուֆ**–ցավ, ցավել, հիվանդություն, հիվանդանալ, **փափա**–հաց, **փրշի**–կափու, **փրշո**–կափովի ձագ, **փու**–զզվելի, փզեղ, **քաբա**–

կղկղանք, կղկղել, **քրխ**–անհամ, վափ, **քուցի**–շուն, **քըչօ**–շան լակոփ, **ֆուֆու**–ճաշ և այլն¹⁸:

Մրանք լեզվի զարգացման վաղ շրջաններից դարերով, հազարամյակներով եկած այն բառերն են, որոնք արտահայտում են միևնույն կայուն նշանակությունները, և որոնց հիմքի վրա կրպսեր փարիքի (մեկից երեք փարեկան) բարբառախոս երեխան փորձում է հասկանալ մեծերին, մտքեր արտահայտել և զարգացնել սեփական բառապաշարը՝ վեց փարեկանում հասցնելով շուրջ 2500 բառի¹⁹:

Ինչպես բերված բառացանկից նկատվում է, ըստ ձևաբանական դասակարգման, խոսվածքի մանկական բառապաշարում առկա են հիմնականում գոյականներ, ավելի քիչ թիվ են կազմում ածականները և բայերը: Մյուս խոսքի մասերը կրպսեր փարիքի մանկական խոսքում գրեթե բացակայում են: Սակայն, քանի որ երեխայի խոսքի մեջ ձևաբանական, ինչպես նաև շարահյուսական հստակ սահմանազատումներ չկան, միևնույն բառը կարող է կիրառվել ոչ միայն որպես գոյական կամ ածական, այլև որպես բայ:

Օրինակ՝ «**փաղա ուֆ**» արտահայտությունը կարող է նշանակել «փարիկը հիվանդ է», «**ղիջի ուֆ**» արտահայտությունը՝ «ափամս ցավում է», «**կուզու փոդօ**» արտահայտությունը կարող է նշանակել և՛ «փիկնիկի ոտքը», և՛ «երեխան քայլում է»:

Խոսվածքի մանկական բառապաշարն ըստ կազմավորման կարելի է բաժանել հետևյալ բառախմբերի՝

ա) ձայնարկություններից առաջացած բառեր՝ **ախ**, **ախա** (ախ–զայրույթ արտահայտող ձայնարկություն), **աչ** (աչ–բավականություն արտահայտող ձայնարկություն), **ուֆ** (ո՛ւֆ–ցավ արտահայտող ձայնարկություն), **փու** (փո՛ւֆ–զգվանք արտահայտող ձայնարկություն), **բըժօ** (բըժօ՛-բըժօ՛-հորթին կանչելու ձայնարկություն), **գըդօ** (գըդօ՛-գըդօ՛-ուլին կանչելու ձայնարկություն), **փըշօ** (փըշօ՛-փըշօ՛-կափվի ձագին կանչելու ձայնարկություն) **քըչօ** (քըչօ՛-քըչօ՛-շան լակոփին կանչելու ձայնարկություն), **ճուճու** (ճո՛ւ-ճո՛ւ-հավի ճրերին կանչելու ձայնարկություն), **չօչօ**, **չօչօշ** (չօշշ-էշին քշելու ձայնարկություն) և այլն:

¹⁸ Ա. Վարդանյան, Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, Պարմա-բանասիրական հանդես, 2003, թիվ 2, էջ 272-275:

¹⁹ Ժ. Կոնդակյան, Մեկից յոթ փարեկան երեխաների բառապաշարը, Երևան, 1981, էջ 6-9:

բ) բնաձայնություններից առաջացած բառեր՝ **զընգըլ** (զընգոցի ձայնի նմանակումը), **ճընգըլ** (ճընգոցի ձայնի նմանակումը), **ղիջի** (ափամների կրճպոցի նմանակումը), **նամնամ** (ծամելու ձայնի նմանակումը), **Ֆուֆու** (ճաշը փչելու ձայնի նմանակումը), **ջիշի** (միզելու ձայնի նմանակումը), **քըխ** (կոկորդը մաքրելու ձայնի նմանակումը) և այլն.

գ) խոսվածքի գավառական բառերի կրճարված-պարզեցված փարբերակներ՝ **աջա** (անգաջ–ականջ), **թաթի** (թաթիգ–թաթիկ), **ծաձա** (ծանդաք–ծամոն), **ծաձի** (ծըվածեղ–ձվածեղ), **ծիծի** (ծի–ձի), **ծիձի** (ծիձիգ–ծիձիկ), **բըլի** (բըլօջ||բըլօջ–բգեգ), **ճուջու** (ճուջուղ–երեխայի արական սեռական անդամ) և այլն.

դ) առանձին ուսումնասիրության արժանի, ըստ երևույթին՝ հայերենի բառապաշարի ավելի հին շերտերի բառեր՝ **կուջի**, **կօզօզ**, **փափա**, **շմշուլ**, **շիշի**, **չմչի**, **տիդի** և այլն:

Օրինակ, վերջին խմբին դասվող **փափա** բառը Գևորգ Զահուկյանը բխեցնում է հնդեվրոպական *pap(p)a արմատական բառից,²⁰ կարծում ենք, որ **մաման** («ուրել» նշանակությամբ) ակնհայտորեն համեմատելի է հնդեվրոպական *mam(m)a արմատական բառի հետ, **թիթին** թերևս համեմատելի է խեթերեն titita («քիթ») բառի հետ, **բաբուլը**՝ պարսկերեն بابوش («մաշիկ») բառի, **մաչը**՝ موش («համբույր, պաչ») բառի, **չուչուն**՝ ռուսերեն мышь («կանաչի երկար զգեստ») բառի, **կուզուն**՝ ռուսերեն куца («տիկնիկ») բառի, **բուն**՝ պարսկերեն ب («ջուր») և շումերերեն ab («ջուր») բառերի հետ:

Ինչպես նկատվում է, բարբառների մանկական բառապաշարն իր մեջ ամփոփում է լեզվական հետաքրքիր իրողություններ և միանգամայն առանձին ուսումնասիրությունների արժանի բնագավառ է:

Բառիմաստի փոփոխություն

Խոսվածքի բառապաշարում բառի արտահայտած իմաստը ոչ միշտ է համապատասխանում գրաբարում, ժամանակակից հայերենում կամ փոխաբառի լեզվում նույն բառի արտահայտած իմաստին: Բառիմաստի փոփոխության նման դրսևորումներ են, օրինակ, **սիռոդ** բառը, որ խոսվածքում ունի է նաև **սպամոքս** իմաստը, **զըխ**–

²⁰ Գ. Զահուկյան, նշված աշխատանքը, էջ 275:

ճալլժըխճալ բառը՝ **զգվել**, **թագիլ** բառը՝ նաև **ցավել** (աչքը), **ժուռ** բառը (գրաբարում՝ «ազդիս»)՝ **յուղ**, **շօխկը** բառը՝ **սպվեր**, **տալ** բառը՝ նաև **խայթել** (օձ, կարիճ, մորմ), **շինիլ** բառը՝ նաև **տապալկել**, **տիգիճ** բառը՝ **տիկնիկ**, **ուզիլ** բառը՝ նաև **սիրել**, **ցէթիլ** (<ցայտել) բառը՝ **միզել** նշանակությունները և այլն: Իսկ, օրինակ, պարսկերենից փոխառյալ **բաղըմջան** (بازان «սմբուկ») բառը խոսվածքում ունի **լուիկ** իմաստը, սմբուկն էլ արտահայտվում է **սելվ բաղըմջան** բառակապակցությամբ: Նման իմաստափոխության է ենթարկվել նաև ռուսերենից փոխառյալ **ըսբուլ** (сбѣл «սեղան») բառը՝ խոսվածքում սպանալով **աթոռ** իմաստը:

Խոսվածքի բառապաշարը իր մեծագույն մասով բոլոր բնականաբան գրեթե նույնն է, միայն Օծուի-Նորսի խոսվածքն է դրսևորում բառապաշարային ոչ մեծ փարբերություններ: Օրինակ՝ բոլոր գյուղերի խոսվածքներում **պթար** բառի դիմաց առկա է **տառթ** հոմանիշը, Օծուի-Նորսի խոսվածքում, սակայն, այդ բառիմաստն արտահայտվում է փոխառյալ **ք'նրմն** բառը: Մյուս բոլոր խոսվածքների **ծըվածեղ** բառի դիմաց Օծուի-Նորսի խոսվածքում առկա է **յեղածու** ձևը, **կըչեղագ** բառի դիմաց՝ փոխառյալ **դնջնյն** ձևը և այլն: **Կրիա** բառը Արենիի խոսվածքում ունի **կուռնա** ձևը, Խաչիկի, Ազնաբերդի, Օծուի-Նորսի խոսվածքներում՝ համապատասխանաբար **կուռի**, **կըռվաչանաղ**, **կըռըլու** ձևերը: Ազնաբերդի խոսվածքում **եղան** բառիմաստն արտահայտվում է հայերեն **յեղան** բառաձևով, Աղավնաձորի և Խաչիկի խոսվածքներում՝ կիրառական է **ք'նռեշտ** ձևը, իսկ վերջինիս **ք'նռեշ** փարբերակը Ազնաբերդի խոսվածքում ունի **փոցխ** իմաստը:

Բառիմաստի մասնավորում

Խոսվածքում ինչպես հայերեն, այնպես էլ փոխառյալ բառերով հաճախ մասնավորեցվում են ընդհանուր հասկացությունները, որոնք մասնավորապես դրսևորվում են իմաստային մերձավորության հերկյալ շարքերում.

Տօքրագ (փոքր տոպրակ), **պարգ** (միջին չափի կաշվե տոպրակ), **բնռդն** (միջինից մեծ պարկ), **խնրնր** (շար մեծ պարկ).

Ք'ննդի (պարանի կտոր), **չաթու** (կարճ պարան՝ կենդանիներին կապելու համար), **շնրիդ** (լվացքի պարան), **ըրվան** (երկար պարան), **փօրքաշ** (հարթ պարան՝ ավանակի համեղը ամրացնելու համար),

կարան (նախշավոր հարթ պարան՝ երեխային օրորոցի մեջ կապելու համար).

Պոռթ (ցանկացած փեսակի բուրդ), **գ՛նուցմ** (գառան բուրդ), **յօլմա** (ոչխարի մորթուց պոկած կարճ բուրդ), **դնձիլ** (այծի բուրդ), **թըֆորիզ** (այծի մազարմարներին կպած նուրբ բուրդ), **անլիմ** (զգած բրդի մանեղու համար նախապարաստած երկրակ փունջը), **սոմմազ** (զգած, պահած բուրդ), **քօլք** (զգած բրդի մանրուքը), **պըջըռանք** (բրդի մնացորդները).

Տուջ (ճախարակի լիսեռից հանած մանած թել), **ֆօզիր** (ներկելու համար նախապարաստված ծնկների վրա 8-աձև փաթաթած թել), **կըծիզ** (կծկած թել), **թաթուզ** (գուլպա գործելու համար նախապարաստված ձեռքի ափի և բթամարի վրա 8-աձև փաթաթած թել), **մանջուզ** (կարպետ գործելու, ինչպես նաև գորգի խավերը ամրացնելու համար նախապարաստված թել).

Մաղ (մանր անցքերով մաղ), **խախալ** (միջին մեծության անցքերով մաղ), **դաշկիր** (միջինից մեծ անցքերով մաղ), **շրդմրմր** (ամենամեծ անցքերով մաղը).

Ֆօռթ (մինչև մեկ փարեկան հորթ), **դանա** (մեկից երկու փարեկան հորթ), **հերինջ** (մայրացու կով), **աչառ** (երկուսից երեք փարեկան ցուլ), **քնն** (ցուլ), **կօվ** (մայր կով), **յեզը** (կրպած, բանող ցուլ), **ամբօլ** (գույթանին լծվող եզների առաջին զույգը), **դարաղայիշ** (գույթանին լծվող եզների երկրորդ զույգը), **փագի(ն)** (գույթանին լծվող եզների երրորդ զույգը), **հօրիք** (գույթանին լծվող եզների չորրորդ զույգը).

Ուլ (մինչև մեկ փարեկան ուլ), **չնդիշ** (մեկից երկու փարեկան ուլ), **քրվմր** (մայրացու այծ), **թնքն** (նոխազ, քաղ), **էձ** (մայր այծ), **դըբըռ** (երկուսից երեք փարեկան կրպած նոխազ), **սիբիր** (չորսից հինգ փարեկան կրպած առաջնորդ նոխազ), **սէյիզ** (հինգից ավելի փարեկան կրպած առաջնորդ նոխազ), **քնն** (անականջ այծ), **քնն** (փոքր ականջներով այծ), **քնն** (անեղջյուր այծ).

Կառը (մինչև մեկ փարեկան գառ), **թօխի** (մեկից երկու փարեկան գառ), **շըշնզ** (մայրացու ոչխար), **դօջ** (խոյ), **վօխմր** (մայր ոչխար), **վօռց** (երկուսից երեք փարեկան կրպած խոյ), **ծգնջ** (երեքից չորս փարեկան կրպած խոյ), **բուռմաջ** (չորսից ավելի փարեկան կրպած խոյ), **քնդին** (կոպոշավոր ոչխար), **ըռամբուլ** (պոչավոր ոչխար).

Քուռազ (ավանակի, ձիու մինչև մեկ փարեկան քուռակ), **սըփա** (մեկից երկու փարեկան ավանակ), **դայ** (մեկից երկու փարեկան ձի),

էշ (արու ավանակ), ծի (արու ձի), քաձ էշ (էգ ավանակ), մաղյան (էգ ձի), ուլաղ (բեռնակիր ավանակ գրասար)։

ճուղ (հավի մինչև վեց ամսական ճուր), պոխ (վեց ամսականից մինչև մեկ տարեկան հավ), վօղազաճուղ (երեքից վեց ամսական աքաղաղ), վօղազ (վեց և ավելի ամսական աքաղաղ), թուխաղ (թուխս նստած կամ ճուր հանած հավ), թըխաամէր (երկու և ավելի տարի թուխս նստած հավ), սազվարի (սև-սպիտակ համաչափ շերտանախշերով հավ), կարի-կարի (զարեման ուլունքազարդով հավ), կուղու (անպոչ հավ), փումփուլավոր (կտրարի վրա փեղրափնջով հավ)։

Բառիմաստի մասնավորման օրինակներ են նաև տարբեր կերակրանունների հետ **եփել** բայի հոմանիշների տարբերակված կիրառությունները։

Խաշ, դօլմա, հնլիմ... **տընիլ**, թան, յախնի, խաշիլ, բըլամա, նըվուգ, էվէուգ, պօլի... **էփիլ**, խավիձ, շըփօթ, շօրվա, բնլնջուգ, խըրօվաձ, խըրիսօգի... **անիլ**, պննջնր, նվուգ, անգուղան, սիբէլ, շօմի, տախձը... **շինիլ**, քնքնք, կուղաք... **սարքիլ**, կաթա, թըռթեվանուգ... **թըլսիլ**, քըֆտն, փըլավ... **քըցիլ** և այլն։

Խոսվածքի գունանուններն են՝ **սիպտննգ**, **սէվ** (սովորական սև), **թուխ** (մուգ սև), **ջըմդիք** (շատ մուգ սև), **կարմիր**, **ալ**, **կանանչ**, **կաբիդ**, **տէղին**, **գննդննվ** (մուգ կանաչավուն դեղին), **մըրդուգ** (շեկ), **քնկըռննգ** (գորշ), **բօգ** (1. շեկ, 2. գորշ), **ծիրանի**, **նարնջի**, **գըլլնրի ըռննգ** (բալագույն), **վննթըռննգ** (վարդագույն), **թնննթըռննգ** (մանուշակագույն) և այլն։

Դարձվածքներ

Խոսվածքի բառապաշարի մասն են կազմում նաև դարձվածքները՝ բառերի վերաիմաստավորված կայուն կապակցությունները, որոնք օգտագործվում են որպես բաղադրյալ բառեր։ Կիրառական են ինչպես ճուր հայերեն բառերից, այնպես էլ հայերեն և փոխառյալ բառերից կազմված դարձվածքներ։

աղօթարանը կօռնցընիլ–ամոթը իսպառ կորցնել
գննը խավարիլ–ամենաթանկ ունեցվածքից զրկվել
էշի գնդիգ–անորոշ գոյություն չունեցող ժամանակ

ընենց պան ասիլ, վօր էփաձ հավը կրէկրէա–անհեթեթություն
դուրս փալ

իրան պաղըպաշօվը փալ–անելանելի վիճակում հայտնվել

իրան պարգըմը փրնիլ–անմեղ ձևանալ, չքմեղանալ

լնվուներ թէքվիլ–գործերը ձախ գնալ

կադարը թըքանալ–թեթևակի հարբել, փրամադրությունը
բարձրանալ

կալու գըռթանիլ–խիստ չափազանցել, ուռճացնել

կաթնըկօրեզ րլիլ–միմյանց հետ խիստ մտերմանալ

կամը քաշիլ–խիստ դժվար աշխատանք կատարել

կ'էռքընին հըմբարիլ–մեկին հիմարացնել, բուռը հավաքել

հօքըմը ճուր փրնիլ–սփիպել, պարտադրել

դանդալ կըռձիլ–կարևոր գործի համար երկարապես, փաժա-
նակիր աշխատանք կատարել

միսը թափիլ, միսը վօսկըռիցը րլիլ–խիստ անհարմար զգալ

նն մըռռալ, նն կըռռալ–անարարբեր կեցվածք ընդունել

նօհէրը վէր պէրիլ–աներևակայելի դժվար գործ անել

շունըկադու րլիլ–միմյանց հետ խիստ թշնամանալ

պաղանը ճըղիլ–ծանր հիվանդությունը կամ անհույս վիճակը
հաղթահարել

պարգօվ լիս պէրիլ–մեծ ուրախություն, բերկրանք պատճառել

պօշալրագ'էրը ճուր քնգ'իլ–երեխաների հասունանալը

վիզը քօռթ փաննագօվ կըղրիլ–մեկի հանդեպ դաժան արարք
կատարել

օցի լնգն հանիլ–աղաչել–պաղապրել, թախանձել և այլն:

ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ

Բառարարդում

Խոսվածքում առկա են ինչպես հարադրական, այնպես էլ համա-
դրական բարդություններ²¹:

Հարադրական բարդությունները լինում են՝

²¹ Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981, էջ
85-99:

Կրկնավոր բարդություններ՝ մին-մին, քիչ-քիչ, մենձ-մենձ, յեգին-յեգին, պանցրը-պանցրը, աման-չաման, լագոյ-լուգուդ և այլն:

Խոսվածքում առկա են նաև առանձնահատուկ կազմությամբ կրկնավորներ՝ *փեղփեղոտ, պաղըպաշ, պարըպագ, փերըփեշ, չօրըչօփ, չըրըչփլաղ, փարըփալաս, լարըլագօղ, ցերըցէխ, խերը-խեցագ, բարըբախճա, յերըյեմիշ, խարըխաբար, պուրըպուջախ, զըրըզըբիլ և այլն:*

Ինչպես նկատվում է, խոսվածքի որոշ կրկնավորներ հնչյունափոխված ու շաղկապով (ու>ը) համադրականի վերածված նախկին հարադրական բարդություններ են:

Բուն հարադրական բարդություններ՝ պար կալ, փուս կալ, թափ փալ, հալըմաշ ըլիլ, հախսը մըննիլ, ուրմար կալ, փագօվ ըլիլ, էրեսօվ փալ և այլն:

Խոսվածքում խիստ առատ են հարադիր կազմությամբ բայերը՝ վեր կալ-իջնել, վեր ունիլ-վերցնել, վեր փրնիլ-իջեցնել, վեր քըցիլ-1. ցած գցել, 2. վիժել, վեր անիլ-մաքրել, սափրել, միղ(ը)ն ընգիլ-մտաբերել, մըղիցը թըռնիլ, մըղըհան անիլ-մոռանալ, միղը կալ-հիշել, կախ անիլ-կախել, թեք ընգիլ-պառկել, թեք քըցիլ-պառկեցնել, թօլ ըլիլ-գլորվել, թօլ անիլ-գլորել, թավիլ փալ-թավալվել, թըբըռին անիլ-թայրալ, հուշը քընալ-ուշաթափվել, հուշը կալ-սթափվել, կըրագ փալ-այրել, կըլխի ընգիլ-հասկանալ, ըմբռնել, կըլխի քըցիլ-հասկացնել, կըլուխ քաշիլ-ստուգել, կուլ անիլ-գրկել, կուկուլ անիլ-գրկախառնվել, փօխսը քըցիլ-միմյանց հետ խառնել, շփոթել, փօխսը ընգիլ-միմյանց հետ խառնվել, յեղ փառնալ-վերադառնալ, փագաթաղուսկ անիլ-խսպառ վերացնել, փագաթաղուսկ ըլիլ-խսպառ վերանալ, փըրօր-փըրօր կալ-սեթևեթել, սեվ կըրօղի ծօցօց ըլիլ-անհետ կորչել, վերանալ, սեվ կըրօղի ծօցօց անիլ-անհետ կորցնել, վերացնել, ինչպես նաև փոխառյալ՝ ազմիշ ըլիլ-հեռվից հեռու որևէ տեղ գնալ, անգըլմիշ ըլիլ-ծնել թափել, անփըմիշ կալ-կտոր-կտոր լինել, ղանգըլլանիշ անիլ-ծաղրել, ղընամիշ անիլ-պարսավել, դարովել, խանթիր անիլ-ներել, զիջել, անգանգ-բանգանգ ըլիլ-գուգվել-գարդարվել, շանշմիշ ըլիլ-գլուխը պարտեցնել և այլն:

Համադրական բարդություններից առկա են.

Հողակապավոր բարդություններ՝ անգաջակագող, կըլխապաց, հաստակաշի, անշկապաց, վոխճանրավողի, նախրափրշաղ, կինաթափէք, ախճրգալեր, էճամոորոք, էշակաթնուգ, հազարաշմբիք, կաղվազանգագ, էշակըրեղ, ծալքալեր, կաթնաքամիգ, չորաթան, փաշտաքէրանք, առդալեր, բաղամածիրան, քէռնագին, պէնագին, փէքրնագին և այլն:

Ինչպես նկատվում է, որոշ բարդություններում ա հողակապը հնչյունափոխվում է (ա>ան):

Անհողակապ բարդություններ՝ արընսեր, կագօղերես, պերանփոխէք, պերանկալիգ, կուշկօղրիգ, փրղամառթ, կընիգարմաղ, ուսքըցիգ, էրեսալվանք, փրղալեր, քարալգաթ, ֆօղմաղիգ, քնիանիգ և այլն:

Որոշ հարադրական բարդություններ խոսվածքում ձեռք են բերել համադրական բնույթ՝ հերնըմեր, ճառթըրփըշուր, կարըծել, սարըծօր, ահրալօղ, կարըկըրգադան, մառթըրկընիգ, կէրըխում, մէնճըպըջիր, պագըրուռ, կաթնըկօրեգ, յէռըքօր, կօղըկըրօղ և այլն: Այս բարդություններում նույնպես առկա է ու շաղկապի հնչյունափոխություն (ու>ը):

Ածանցում

Խոսվածքում կիրառական են հետևյալ վերջածանցները՝

-ազ||նագ՝ վօռցագ, փաշտագ, միշնագ, մէնագ||մանագ, ճուխտագ, բիրնագ և այլն.

-ագան, էգան՝ փրնագան, կախտագան, ասկագան, ամսէգան և այլն.

-աղ՝ պօջաղ, կըռնաղ, կէսաղ, թէրաղ և այլն.

-ալի՝ մըսալի, յէղալի, սըռղալի, ճըրալի, փուրալի և այլն.

-ային՝ չօրային, անճրէվային և այլն.

-ան՝ մէրան, կաբան, ծասկան, հօվան, փօխան, խըզխըզան, ծըվծըվան, նըվնըվան, կըռթան, կըռկըռթան և այլն.

-անք, էնք, օնք՝ կաթանք, փաշտաքէրանք, փըշրանք, փագանք, հէրանք, քէռօնք, խընամօնք, Մըխսօնք, Խառաղէնք, Ուսէփէնք.

-անօց՝ անգնալանօց, խուժանանօց, շընանօց, խօզանօց, ճագաղանօց, լիփրանօց, մէփրանօց, կիլօյանօց, փըթանօց, փասսանօց, հինգանօց և այլն.

-**ավօր, վօր՝** ճրքնավօր, կ'էղծավօր, կանգադավօր, հրո՞սան-
քավօր, փրոնավօր, ծիյավօր, սրքվօր, սարվօր, ճրրվօր և այլն.

-**արան՝** ուսմարան, դադարան և այլն.

-**արար՝** կրովարար, տրնարար և այլն.

-**ացու՝** մրսացու, սերմացու, շօրացու, խըրօվածացու, աստառա-
ցու, առաջացու և այլն.

-**ացուգ՝** քրնալացուգ, կալացուգ, տալացուգ, առնիլացուգ, մեռ-
նիլացուգ և այլն.

-**է՝** վօսկէ, առգաթէ, փեղէ, ֆօղէ, պամբագ'է և այլն.

-**եղէն||էղան՝** վօսկ'եղէն||վօսկ'եղան, առգաթեղէն||առգաթեղան,
շոնշեղէն||շոնշեղան, կանանչեղէն||կանանչեղան, պրո՞թեղէն և այլն.

-**երէն՝** հայերէն, ըռըսերէն, ֆառ՞սերէն, վըրացերէն, անքերէն,
թուրքերէն և այլն.

-**էք՝** կ'ինաթափէք, հառ՞սնաթեսէք, նըշանաթրէք, անշկաթրէք,
տրնօխնէք և այլն.

-**ըթուն||ույթուն՝** ուրախըթուն||ուրախութուն, պարեգամըթուն||
պարեգամութուն, հաղաղըթուն||հաղաղութուն, սերըթուն||սերութուն
և այլն.

-**ի՝** կանանչի, աղի, արգաթի, փեղի, ֆօղի և այլն.

-**իգ՝** ծիղիգ, պընդիգ, ճըրիգ, լըղեգիգ, ճըրըլըրիգ, տըրըռջիգ,
լըռդիգ, կըլօլիգ||պըլօլիգ||փըլօլիգ, պըջիրիգ, լըխափիգ, լօթիգ,
հադարարիգ, սընդըվակալիգ, ալիրմաղիգ, ֆօղմաղիգ և այլն.

-**ին՝** կարքին, տեղին, անան՞նգին և այլն.

-**իք՝** կըպծընէիք, ըլերիք, սըռդաուգէլիք և այլն.

-**լան՝** լանցլան, ցեթլան և այլն.

-**լիգ՝** կառջլիգ, քիփլիգ, կօզլիգ և այլն.

-**հանց՝** տագըհանց, էրեսըհանց, մենճըհանց, պըջըրիհանց և այլն.

-**հար՝** տիվահար, տօղտօղահար և այլն.

-**մունք՝** սըխալմունք||սըղալմունք, արարմունք, չարչարմունք և
այլն.

-**ստան, ստուն՝** հայաստան, Պառ՞սկաստան, Արնքըստան, Հոռու-
սաստան, թուրքըստուն, քըռըրստուն և այլն.

-**վասկ(ը)՝** կըղօրվասկ(ը), հինվասկ(ը), մանվասկ(ը) և այլն.

-**վօրի||վերի՝** մառ՞թավօրի, կընգավօրի, ախճըգավօրի, տրղա-
վօրի, մենճավօրի, ըրէխավօրի, սըղանավօրի, կ'էղավօրի, էշավօրի,
տրնագվերի և այլն.

-ցի, ացի, էցի՝ սարեցի, կ'էղացի, քաղաք'էցի, կընդեվասցի, ըղնածօրցի, խաչիգ'էցի, ագէցի, չըվէցի, ջնհիրըցի, նախճըվանցի, պառ'սկասպանցի, վրրացի և այլն.

-ուգ՝ աղվէսուգ, կաթնուգ, թաթուգ, վախնուգ, գ'իժվանուգ և այլն.

-ունք՝ վօռ'թունք, մանդրունք, խագունք և այլն.

-ուսկ(ը)՝ աբրուսկ(ը), հուրուսկ(ը), մերուսկ(ը), սըվօրուսկ(ը), պահուսկ(ը), տագաթաղուսկ(ը) և այլն.

-օդ՝ ժանգօդ, յէդօդ, ֆօդօդ, քօսօդ, սըռդօդ և այլն.

-օվի(ն)՝ առնօվի(ն), վէննօվի(ն), տըննօվի(ն), շինօվի(ն), քանդօվի(ն), ծալօվի(ն), կըծօվի(ն), բըցօվի(ն) և այլն.

-օց՝ խառդօց, հրրօրօց, տըղնօց, սիպտանօց, ծըգըլթօց, հաչօց, կըլավօց, ճըղըռդօց, տըրակկօց, փըսփըսօց, ֆըսֆըսօց և այլն.

Խոսվածքում կիրառական են հետևյալ ժխտական նախա-
ծանցները՝

ան՝ անսիռդ, անխըրադ, անուսում, անտաշ, անաղըհաց, ան-
մառթ, անկընիգ, անգավագ, անքուն, անլուգո՞ւ և այլն.

չը՝ չըպէր, չըխօսկան, չըհաս, չըտէս, չըկամ և այլն:

Կիրառական է նաև հետևյալ փոխառյալ վերջածանցը՝

-չի՝ նըգարչի, խառնակչի, սըվաղչի, ամբօլչի և այլն:

ՇԱՐԱՀՅՈՒՄԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սովորաբար բարբառները շարահյուսական խիստ առանձնահատկություններ չեն դրսևորում գրական լեզուների հանդեպ: Ուստի, համառոտ կանոնադաշտնաճի խոսվածքի որոշ շարահյուսական առանձնահատկությունների միայն:

Խոսվածքը շարահյուսական կառուցվածքով ընդհանուր առմամբ համընկնում է ժամանակակից գրական արևելահայերենին՝ դրսևորելով արևելահայ բարբառներին բնորոշ հատկանիշներ: Խոսվածքին հատուկ է խոսքի արտահայտման կենդանի, աշխույժ, հաճախ՝ առածասացվածքներով, օրինանքներով, ամօրյայում սովորական դարձած անեծքներով ու հայիոյանքներով համեմված ոճը: Որոշ բառեր ունեն իրենց ոճական ենթադարձերակները: Օրինակ, **պըրօրվիլ** («սեթևեթել») բառի կողքին առկա է նաև **պըրօր-պըրօր կալ** («չափից ավելի սեթևեթել») հոմանիշը, կամ **զըռթնրվիլ** բառի կողքին **բնգնգվիլ** («խիստ զարդարվել, պնդվել») և **նգնգ-բնգնգ ըլիլ** («խիստ պնդվել, պնդազարդվել») ձևերը:

Որոշ բառեր ունեն մի շարք իրադրական փառքերակներ, որոնց կիրառությունը հաճախ խոսքին հաղորդում է ոճական որոշակի առանձնահատկություն՝

փոքր(իկ)>**պըջիր**||**պըջիրիգ**||**պըջիգ**||**պըջինգ**||**պըջլօնգ**||
պըջլունգ||**պըջլննգ**||**պըջլլօ**||**փըստըլօ**
կյոռ(իկ)>**կլօլիգ**||**պլօլիգ**||**փլօլիգ**
ճխլել>**ճըլխիլ**||**պըլխիլ**||**փըլխիլ**
համար>**հըմար**||**մըհար**||**մար**
հավաքել>**հըվաքիլ**||**վըհաքիլ**||**ֆաքիլ**
վերցնել>**վէր ունիլ**||**վէրնիլ**||**վէննիլ**
իրար գալ («շարժվել») >**իընր կալ**||**փիընր կալ**||**փոնր կալ**||**նոնր կալ**

հիմա>**հըմի**||**մըհիլ**||**հըմիգ**||**մըհիգ**||**հըմիգըս**||**մըհիգըս** և այլն:

Օրինակներ՝

Մին **պըջիը** փեղ **քըցեց** թօրէնը:

Հըրօրոցընը մին **փըստըլօ** որէխա կար:

Ծիրանը սալագըմը **ճըլխել** ա:

Ծիրանը հասել ա, փրփխել:

Պատմողական խոսքին և երկխոսություններին առավել բնորոշ են երկկազմ նախադասությունները՝ հաճախ թերի կառուցվածքով: Միակազմ նախադասություններ հանդիպում են հափկապես առածներում և ասացվածքներում՝

Հին Կամրանը քամո չէն Կալ:

Դուք խօսկը հաննաքումն էն ասում:

Վերի յուռղի դմղիքը ներքի յուռղումն էն գիտում:

Տըզլօզ ջաներներին կաղու էն շղնգել:

Բարդ համադասական նախադասությունների անմիջական բաղադրիչների կապակցության գերիշխող միջոցը շարահարությունն է համադաս նախադասությունների անշաղկապ միավորումը.

Ըռավօրը վէկացամ, քընացիմ մարգը, մին դնսարն սօխ նան կանանչի քաղիմ, պերիմ, լըվացամ, Կորիմ շալումը, էդ հնվիվօրը հացըպանրի հեղ Կարավ հանդը:

Բարդ նախադասության բաղադրիչ պարզ նախադասությունները հաճախ միմյանց հետ կապվում են հնչերանգով.

Արմենագն ա քընացել, Կիքօրը:

(Արմենակն է գնացել, թե՛ Գրիգորը:)

Մարիցն էս կալի՛, բախճի՛ցը:

(Մարի՛ցն էս գալիս, թե՛ այգուց:)

Քընացի՛ր, մընացի՛ր:

(Գնացի՛ր, թե՛ մնացի:)

Տո՛ւ կըքընաս քաղաք, հառ՛սը՛դ կըգա կէղը:

(Դո՛ւ կգնաս քաղաք, թե՛ հարսդ գյուղ կգա:)

Համադաս նախադասությունները և նախադասության համադաս անդամները միմյանց կապակցվում են հարկապես **նա(ն), յն, յն...յն, համ...համ, նն...նն** փոխառյալ շաղկապներով:

Բարդ ստորադասական նախադասությունների անմիջական բաղադրիչները կապակցվում են հարկապես **վօր, թե, թե վօր, բա, ինչպես նաև փոխառյալ համա, չունքի, քի** շաղկապներով:

Ի տարբերություն գրական արևելահայերենի՝ որպես պարագա հաճախ կիրառվում է **ըմ** վերջավորությամբ ներգոյական հոլովը՝

Մաղ փիսըթունը ընդա կընգանըմն ա, իրանըմը չի:

(Ամբողջ վարությունը նրա կնոջ մեջ է, և ոչ իր մեջ:)

Կօքըմըդ նըստեմ, մո՛րմոքդ ծիք Կամ:

(Գոգդ նստեն, մորուքդ ձգեն:)

Խանում-խաթունը սալագրմը պար ա կալի:

(Խանում-խաթունը կողովի մեջ պարում է:)

Հինգ հրմբարիլումը քրնաց պերեց:

(Մինչև հինգը հաշվելու ընթացքում գնաց բերեց:)

Առավել կիրառական է նաև անկապար դերբայը՝

Ըրեխեն քրնում փեղը վեր ընգավ:

(Երեխան քայլելիս ընկավ:)

Յես մեննագ իմ մեռնում օրս չեմ գիտում:

(Ես միայն իմ մեռնելու օրը չգիտեմ:)

Նպարակի պարագան արտահայտվում է անորոշ դերբայի ուղղական հոլովով՝

Ըրեխեքը քրնացել ին կարի քաղիլ:

Տղերքը քրնացել էն դառը՝ ուղիլ-խըմիլ:

Նավաքականություն արտահայտող հոգնակի ձևերը, ինչպես նաև գույգ մարմնամասերը ստորոգյալի հետ թվով չեն համաձայնեցվում՝

Ժանգ'երքը վըրա էր փալի:

Ըլըմ ա չըլըմ, մին մառթըկընիգ ա ըլըմ:

Մենծըպըջիրըդ շուն թառնա:

Ըրեխի նշկ'երը ցավըմ ա:

Պառավի վօդերը յեռըմ ա:

Երբեմն կիրառվում է անհոդ ենթակա՝

Էն ախճիգ ո'ր քրնաց:

Մառ'թ ըղմմ անաղըհաց չի ըլիլ:

Խոսվածքի ոճական և շարահյուսական առանձնահատկություններին, կենդանի խոսքին առավել մանրամասն կարելի է ծանոթանալ «Նմուշներ» մասում:

ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վայոց ձորի խոսվածքն ընդգրկող բնակավայրերը, լեզվական սերտ ընդհանրություն ներկայացնելուց զար, ինչպես նշվեց նախորդ մասերում, ունեն նաև խոսվածքային որոշ փարբերություններ (ինչպես հնչյունական, այնպես էլ քերականական): Մեր ուսումնասիրության արդյունքում վեր հանված հարկանիշների փարբերություններն ըստ բնակավայրերի ներկայացված են առանձին աղյուսակով (աղյուսակ 2):

Ինչպես նկատվում է ամփոփիչ աղյուսակից (աղյուսակ 3) և դրա հիման վրա կառուցված գծապարկերից (գծապարկեր 1), մյուս բնակավայրերի հարկանիշներից ամենամեծ փարբերություններն արձանագրում է Օծոփ-Նորսի խոսվածքը (առավելագույն փարբերությունը կազմում է 10,5 միավոր, նվազագույնը՝ 7 միավոր), քիչ ավելի նվազ չափով Աղավնաձորի խոսվածքը (առավելագույնը՝ 8,5 միավոր, նվազագույնը՝ 3,5 միավոր): Սա կարելի է բացատրել նրանով, որ Օծոփը, ինչպես նաև ամբողջությամբ օծոփցիներով բնակեցված Նորսը ներկայացնում են Վայոց ձորին սահմանակից Ճահուկ-Շահապունիք գավառը, ուստի այս խոսվածքի որոշ հարկանիշներ բնականաբար թեքվում են դեպի Արցախի բարբառի Սյունիքի խոսվածքները: Աղավնաձորի պարագայում խնդիրն այլ է. այսպեղ 1828 թվականին հաջորդող փարիներին հասարարվել են նաև խոյեցի ընտանիքներ (ի դեպ, վերաբնակված ընտանիքներից սերված փոհներից մեկն այսօր էլ կրում է Խոյցոնք անունը), որոնց բարբառը, ինչպես վերը նշվեց, որոշ ազդեցություն թողել է խոսվածքի վրա:

Որոշ խոսվածքներ հարկանիշների խիստ փարբերություններ չեն արձանագրում՝ Ազնաբերդի (Վերին Ազնաբերդի), Գնիշիկի (Արփիի), Խաչիկի (Չիվայի), Արենիի, Ռինդի խոսվածքները միմյանցից աննշան են փարբերվում (առավելագույն փարբերությունը կազմում է 5,5 միավոր, նվազագույնը՝ 0 միավոր): Միմյանց նկարմամբ նվազագույն փարբերություններ են արձանագրում Գնիշիկի (Արփիի) և Խա-

ջիկի (Զիվայի) խոսվածքները՝ 0 միավոր, իսկ Ազնաբերդի և Արենիի խոսվածքների միջև լեզվական «հեռավորությունը» ընդամենը 0,5 միավոր է:

Եթե որպես խոսվածքը կրող ամենամեծ բնակավայր և ճակատագրի բերումով այլ հանրապետության փարածքում հայրնվելու պարճառով 20-րդ դարում առավել կղզիացած և գրական հայերենի ազդեցություններից համեմատաբար մեկուսացած բնակավայր՝ խոսվածքի կենտրոն ընդունենք Ազնաբերդը, ապա մյուս խոսվածքները կրող գյուղերը նրանից կունենան հետևյալ խոսվածքային «հեռավորությունները».

Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ – 0

Արենի – 0,5

Գնիշիկ, Արփի – 2,5

Խաչիկ, Զիվա – 2,5

Ռինդ – 2,5

Գնդեվազ – 3,5

Կեչուր – 3,5

Աղավնաձոր – 6

Օծուփ, Նորս – 10,5:

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԴԻՐՔԸ ՄԵՐՉԱԿԱ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ

Նարակից բարբառների նկատմամբ Վայոց ձորի խոսվածքի դիրքը ճշտելու համար օգտվել ենք ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի մշակած բազմահատկանիշ վիճակագրական դասակարգման սկզբունքներից: Որպես համեմատության եզրեր ընտրել ենք Վայոց ձորին աշխարհագրորեն առավել մոտ փարածքներ ընդգրկող ավանդական բարբառները՝ Արարատյան (Երևանի), Ագուլիսի, Արցախի, Խոյի և Զուղայի (աղյուսակ 4):

50 հնչյունական (25 բաղաձայնական, 25 ձայնավորային) և 50 քերականական (25 անվանական, 25 բայական) հայրնի հատկանիշները ընդգրկող 100 բարբառային հատկանիշների¹ (աղյուսակում հայր-

¹ Գ. Զահուկյան, Նայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972, էջ 45-119:

կանիշները նկարագրված են հնարավորինս սեղմ, բերված են միայն համեմատվող փարբերակները) համեմատության արդյունքները վկայում են, որ Վայոց ձորի խոսվածքն ամենամերձավոր առնչություն ունի ինչպես Արարաբյան (փարբերությունները կազմում են 22 միավոր, որը խոսվածքից բարբառի անցման սահմանն է), այնպես էլ Ջուղայի (փարբերությունները կազմում են 23,5 միավոր) բարբառների հետ, այնուհետև քիչ հեռացած է Արցախի բարբառից (փարբերությունները կազմում են 27,5 միավոր): Բնականաբար, խոսվածքն առավել զգալի փարբերություններ է արձանագրում Խոյի (37,5 միավոր) և Ագուլիսի (40 միավոր) բարբառներից:

Վերոհիշյալ 100 հարկանիշների փարբերություններից զար խոսվածքը, սակայն, Արարաբյան բարբառի նկատմամբ դրսևորում է նաև նախորդ մասերում արդեն հիշատակված էական այլ փարբերություններ՝ ո՞ր շնչեղ ձայնորդի առկայություն, որոշ ձայնորդներից առաջ ո՞ւմ հնչյունափոխություն, բառամիջում և բառավերջում խուլերի համադրած ձայնեղացում, բառամիջի ձայնեղացած խուլի հեփընթաց առնմանությամբ բառասկզբի խուլի ձայնեղացում, արտաքին թեքման օ հոլովման առկայություն, ապառնի դերբայի օ վերջավորություն, ա, ան, (ան)է, է(ն) վերջավորություններով բացառական հոլովի առկայություն, է լծորդության որոշ պարզ բայերի սահմանական եղանակի անցյալ կադրայալի ա խոնարհիչով կազմություն, ե-զակի երրորդ դեմքի կրավորաձև վերջավորություն և այլն:

Այս փարբերությունների առկայությունը թույլ է փայլա արձանագրել, որ Վայոց ձորի խոսվածքը միջբարբառ է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության Արարաբյան կամ հյուսիսարևելյան բարբառախմբի² Արարաբյան և Ջուղայի բարբառների միջև:

Ինչպես նկատվում է ամփոփիչ աղյուսակից (աղյուսակ 5) և դրա հիման վրա կառուցված գծապարկերից (գծապարկեր 2), Վայոց ձորի խոսվածքն իր հարկանիշներով մերձավորություն է դրսևորում այն բարբառների նկատմամբ, որոնք աշխարհագրորեն մոտ են Կեղադրված իր զբաղեցրած տարածքին (բացառություն է կազմում Ագուլիսի առանձնահատուկ բարբառը, որը զգալիորեն փարբերվում է շրջակա գրեթե բոլոր բարբառներից): Այս փաստը էապես վկայում է խոսվածքի՝ Գվլյալ տարածքում բնիկ, ավանդական լինելու մասին:

² Նույն տեղում, էջ 135:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վայոց ձորի խոսվածք ենք անվանել Հայաստանի Հանրապետության Վայոց ձորի մարզի Արենի, Աղավնաձոր, Արփի, Գնդեվազ, Գնիշիկ, Խաչիկ, Կեչուր, Հորս, Չիվա, Ռիկո, Վերին Ազնաբերդ, մինչև 1988 թվականը՝ նաև հյուսիսային Նախիջևանի Ազնաբերդ և Օծուի գյուղերի ավանդական խոսվածքները, որոնք որոշ փոքրթիվ փարբերություններով հանդերձ՝ ներկայացնում են լեզվական սերտ առնչություն:

2. Խոսվածքի մասին սույլ թռուցիկ հիշարարություններ կան դասական բարբառագիտական աշխարություններում, որոնցում այն համարվել է Արարադյան բարբառի խոսվածք. հրաչյա Աճառյանը, այնուամենայնիվ, չի ընդգրկել ո՛չ Արարադյան, ո՛չ Արցախի (Ղարաբաղի) և ո՛չ էլ որևէ այլ բարբառի փարածման սահմաններում: Ուստի, առանձին աշխարանքով ուսումնասիրությունը միայն կարող էր վեր հանել խոսվածքում առկա բարբառային յուրօրինակ իրողությունները և ճշտել նրա դիրքը մերձակա բարբառների նկատմամբ:

3. Ըստ ձևաբանական դասակարգման՝ խոսվածքը պարկանում է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության «ուս» ճյուղին և ըստ հնչյունաբանական դասակարգման՝ ունի հպական բաղաձայնների երկանդամ համակարգ: Հնչյունական, քերականական, բառապաշարային և բառակազմական մի շարք առանձնահատկություններով հանդերձ՝ Վայոց ձորի խոսվածքն ընդհանուր գծեր է դրսևորում հարևան Արարադյան, Արցախ-Սյունիքի, Վասպուրականի բարբառների նկատմամբ:

4. Անհայր են նաև խոսվածքի՝ Արարադյան բարբառից ունեցած փարբերությունները, որոնց մի մասը չի ընդգրկված հայ բարբառների բազմահատկանիշ վիճակագրական դասակարգման 100 հայրնի հատկանիշների ցանկում:

5. Ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի մշակած բազմահատկանիշ վիճակագրական դասակարգման սկզբունքների կիրառմամբ պարզել ենք, որ խոսվածքը Արարադյան բարբառից հեռու է 22 միավորով (այսինքն գրվելում է Արարադյան բարբառի խոսվածք կամ առանձին բարբառ համարվելու սահմանին), իսկ Զուղայի բարբառից փարբերվում է ընդամենը 23,5 միավորով: Միջակա դիրք գրավելով այս երկու բարբառների միջև՝ խոսվածքը մերձավորություն է դրսևորում

նան Արցախի բարբառի հանդեպ (տարբերությունները կազմում են 27,5 միավոր):

6. Խոսվածքի և մերձակա բարբառների միջև աշխարհագրական և լեզվական մերձավորությունների համընկնման փաստը հաստատում է խոսվածքի տեղաբնիկ լինելու իրողությունը:

7. Ուսումնասիրության արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ Վայոց ձորի խոսվածքը միջբարբառ է՝ տեղադրված հայ բարբառների արևելյան խմբակցության Արարատյան կամ հյուսիսարևելյան բարբառախմբի Արարատյան և Զուղայի բարբառների միջև: Նեփսարար գտնում ենք, որ բարբառագիտական գրականության մեջ ճիշտ կլինի խոսվածքն անվանել Վայոց ձորի միջբարբառ:

**ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ
ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ**

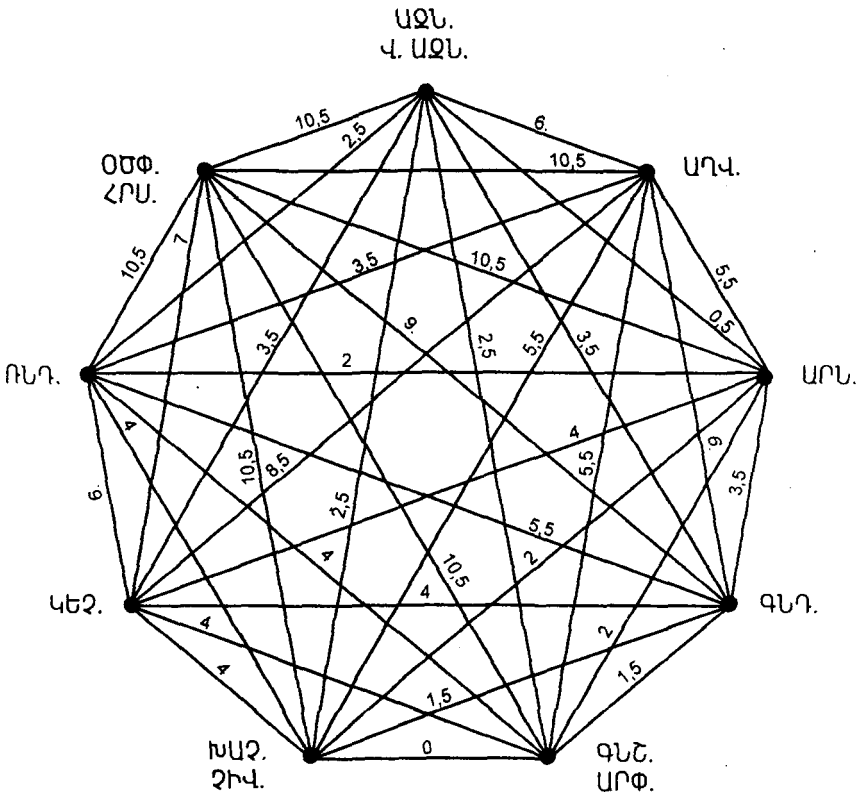
100

Հ.	Հատկանիշ	Ազնաբերո, Վերին Ազնաբերո	Աղավաճոր	Արենի	Գնդեվազ	Գնիշիկ, Արփի	Խաչիկ, Չիվա	Կեչուր	Ռինո	Օձուփ, Հորս
1.	Բառասկզբում բա, գա, դա, ձա, ջա > պն, կն, րն, ծն, ճն (Աճառյանի օրենք)՝ պննջնր, րննլնր	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -
2.	Բառամիջում և բառավերջում խուլերի ձայնեղացում՝ պազ, կադու	+	+	+	+	+	+	+	+	- +
3.	Բառասկզբի հո հնչյունակապակցության դիմաց ֆօ՝ ֆօղ, ֆօրիլ	+	+	+	-	-	-	-	+	-
4.	Բաղաձայն + ն -ով վերջացող բառերում ն -ի անկում՝ գաղտնավանկի ը -ի պահպանմամբ՝ ծուզը, մուզը	+	+	+	+ -	+	+	+	+	+ -

**ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ**

Բնակավայր	Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ	Աղավնաձոր	Արենի	Գնդեվազ	Գնիշիկ, Արփի	Խաչիկ, Չիվա	Կեչուր	Ռինդ	Օծուփ, Հորս
Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ	—	6	0,5	3,5	2,5	2,5	3,5	2,5	10,5
Աղավնաձոր	6	—	5,5	6	5,5	5,5	8,5	3,5	10,5
Արենի	0,5	5,5	—	3,5	2	2	4	2	10,5
Գնդեվազ	3,5	6	3,5	—	1,5	1,5	4	5,5	9
Գնիշիկ, Արփի	2,5	5,5	2	1,5	—	0	4	4	10,5
Խաչիկ, Չիվա	2,5	5,5	2	1,5	0	—	4	4	10,5
Կեչուր	3,5	8,5	4	4	4	4	—	6	7
Ռինդ	2,5	3,5	2	5,5	4	4	6	—	10,5
Օծուփ, Հորս	10,5	10,5	10,5	9	10,5	10,5	7	10,5	—

ՎԱՅՈՅ ՁՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ
ՆԵՐՔԻՆ ԱՌՆՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

**ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ
ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԱՂՅՈՒՄԱԿ**

Հափկանիշ	Վ. ձ.	Արփ.	Ազլ.	Արց.	Խոյ.	Ջուլ.
1. Բառասկզբում բ, գ, դ, ձ, ջ>փ, ք, թ, ց, չ (բան>փան)	-	-	-	-	-	-
2. Բառասկզբում բ, գ, դ, ձ, ջ>բ', գ', դ', ձ', ջ' (բան>բ'ան)	-	+	-	-	-	-
3. Բառասկզբում բ, գ, դ, ձ, ջ>պ, կ, փ, ծ, ճ (բան>պան)	+	-	-	+	+	+
4. բ + ք, գ, դ, ձ, ջ>բ + փ, ք, թ, ց, չ միջծայնավորային և բառավերջի ձայնավորահաջորդ բ, գ, դ, ձ, ջ>փ, ք, թ, ց, չ (որք>(վ)օրփ)	+	+	-	+	+	±
5. Բառասկզբում պ, կ, փ, ծ, ճ>բ, գ, դ, ձ, ջ (պառավ>բառավ)	-	-	-	-	-	-
6. բ + պ, կ, փ, ծ, ճ>բ + ք, գ, դ, ձ, ջ միջծայնավորային և բառավերջի ձայնավորահաջորդ պ, կ, փ, ծ, ճ>բ, գ, դ, ձ, ջ (կարպեփ>կարբեղ)	+	±	-	±	±	±
7. Ոչ բառասկզբի փ, ք, թ, ց, չ>պ, կ, փ, ծ, ճ (փրփուր>փրպուր, պրպուր)	-	±	±	±	±	-
8. գ', կ', ք' ոչ փոխառյալ բառերում (գարի>կ'արի, կ'արի)	±	+	+	+	+	-
9. նզն, նկն>յն (կանգնել>կայնել, գայնել, կայնիլ, գայնիլ)	-	-	+	-	+	-
10. Զայնավոր + կ, ք > ձայնավոր + հ, և', յ, դ, խ (բակլա>բախլա, փախլա, բայլա)	-	-	±	-	+	-
11. փ + ն, ք, ո>նն (մափնոց>մաննոց)	+	-	±	+	+	-

12. Միջձայնավորային բաղաձայնների ոչ սաստկական և ոչ առնմանական կրկնություն (ածել>ածծել, ածծել)	-	-	-	-	-	-
13. Բաղաձայնախորդ ջ, ճ, չ, ձ, ծ, ց >ժ, շ, գ, ս (մեջք>մեշկ)	+	+	+	+	+	±
14. հ>յ, յ ^h (բահ>բայ, բայ ^h)	-	-	-	-	-	-
15. Բառասկզբում ձայնավոր>հ + ձայնավոր (ամաչել>հըմանչիլ)	+	-	+	+	±	+ ¹
16. Բառասկզբում ոչ առնմանական հ>խ (հայ>խայ)	-	-	±	-	+	+
17. Բառասկզբում հո>ֆո (հող>ֆող ⁺), հո>վո (հող>վող, վեղ ⁺)	±	+	-	+ ¹	-	-
18. Տարնմանական խ>հ (խաղ>հաղ ⁺), ոչ փարնմանական խ>հ (խառնել>հառնել ⁺)	+	+	+ ¹	+	-	-
19. Բառասկզբում դ>խ (դեկ>խեկ)	-	-	-	-	-	-
20. Կոկորդային դ ¹ , կ ⁰ (դավուրմա>դ'ավուրմա, կ ⁰ ավուրմա)	-	-	-	-	+	-
21. Ֆ-ի առկայություն (հող>ֆող, ֆոֆոալ)	±	+	+	-	+	+
22. ր>ր ¹ , յ, ճ, ժ, շ (երեք>իյեք, ժեք, ձեք)	-	±	-	-	-	-
23. ռ-ի և ր-ի շփոթություն (բարի>բառի, եռալ>երալ)	-	-	-	-	-	-
24. Բաղաձայնահաջորդ ն-ի պահպանվածություն (բեռն>բեռն ⁺), (ըն>ը (բեռն>բեռը ⁺))	+ ¹	-	+	+	-	±

25. Միջձայնավորային ս>հ (տեսա> տեսհա՝ + ²), ցուցական դերանուններում միջձայնավորային ր>հ (սրանք> սհանք՝ + ⁴)	-	+ ²	+ ²	+ ⁴	-	-
26. Շեշտակի այ>է (այս>էս)	+	+	-	+	+	+
27. ոյ>ի (թոյլ>թիլ)	+	+	-	-	-	-
28. իւ>ի (ալիւր>ալիր)	+	+	-	-	-	-
29. Երկբարբառների առկայություն (գեփ>գիփ, գող>գուղ, լուծ>լուծ)	-	-	+	-	+	+
30. Շեշտակի ե>իէ (գեփ>գիփ)	-	-	-	-	-	-
31. Շեշտակի ո>ուօ (գոմ>գուօմ)	-	-	-	-	+	+
32. Միավանկ բառերի սկզբնային ե>յէ (եզն>յէզ, յէզնը, յէզը)	+	+	-	+	+	+
33. Միավանկ բառերի սկզբնային ո>վօ, վէ, ուօ, ուէ (ոխ>վօխ, վէխ, ուօխ, ուէխ)	+	+	-	+	+	+
34. Քմայնացած ձայնավորների (ւն, օն, ուն, օն) առկայություն (բարակ>պարակ)	+	-	+	+	+	+
35. ա>ւն, օն, օն, ուն (բանջար>պանջար)	+	-	+	+	+	-
36. ո>ւն, օն, ուն (բոլոր>բոլոր)	±	-	+	+	+	-
37. ու>ւն, օն, օն (բուրդ>բուրդ)	±	-	+	+	+	-
38. Չայնավորների ներդաշնակություն (ալուր>ալուր)	+	-	+	+	+	-
39. ը-ի լիաձայնություն ը>ի, ու (բրինձ>բիրինձ)	-	-	+	+	±	-
40. Շեշտակի ա>ե, է, ի, էի (բան>բեն)	-	-	-	+	-	-
41. Շեշտակի ե(է)>ի, էի (եզն>իզ)	-	-	+	+	-	-

42. Շեշտակիր ո(օ)>ու, ու, ուէ (ով>ուվ)	-	-	+	+	-	-
43. Շեշտակիր ի>է, է, ա, այ (միս>մէս, մայս)	-	-	+	+	-	+
44. Շեշտակիր ե(է)>ա, ա, այ (ծեռ(ք)>ծառ(ք), ծառ(ք))	-	-	+	-	-	-
45. Շեշտակիր ու>ո, օ, ոէ, օէ (ութ>օթ)	±	-	+	+	-	-
46. ա-ի շրթնայնացածություն	±	-	+	-	-	+
47. Շեշտակիր ո(օ)>ա, է, ի, ղ (խոով>խոավ, խովվ)	-	-	+	+	-	-
48. ը, ը^ի, ա^ի ձայնավորների վերջնավանկային շեշտակրություն ոչ բնածայն բառերում (կանգնիր>կայնը, դնում>դընը ^ն)	±	+	-	-	-	-
49. ը-ով չվերջացող բառերի նախավերջավանկային շեշտակրություն (անծրև>անծրել)	+	+	+	+	-	-
50. ա^ի, է^ի, ը^ի ձայնավորների առկայություն (գրել>գադել)	-	-	-	+	-	-
51. վի (վնի, վներ, վան...) հոգնակերպ (աչքեր~աչվի, աչվներ)	-	-	-	-	+	-
52. նի (նէ, նին, նիք) հոգնակերպ (ալևորներ~(հ)ալևորնի ⁺), անի (անիք, էնի, էնէ, էնիք) հոգնակերպ (կին~կընանիք ⁺)	⁺ ⁰¹	-	⁺ ¹	⁺ ⁰¹	-	⁺ ⁰¹
53. ան (անք, ան(ն)եր) հոգնակերպ՝ ձիեր~ձիանք	±	+	+	+	+	+
54. սորան, սորար... հոգնակերպներ (ակռաներ~ակռեսսան)	-	-	-	-	+	-
55. ր, եր, ար, եր + ք, անք, այք փիպի բաղադրյալ հոգնակերպ (աղջիկներ~աղջկերք) ⁺ , ք + եր հոգնակերպ (ամաններ~ամանքեր) ⁺ ¹	+	+	+	+	⁺ ¹	+

56. (ն)եր-ով հոգնակիի ի հոլովում (ծովերի-ծովերի)՝ +, ի-ին զուգահեռ ու հոլովում (ծովերի>ծովերի ծովերու)՝ ±	+	+	±	+	+	+
57. Շուն, փուն բառերի արվարքին թեքման հոլովում (շուն-շունի)	-	-	±	-	-	-
58. է(ն)-ով բացառական (ծովից~ծովէ(ն)՝ +, ան-ով բացառական (ծովից>ծովան)՝ + ¹	±	-	+ ¹	+ ¹	+	-
59. ց-ով (ից, ուց, իծ) բացառական (ծովից~ծովից)	±	+	+	-	-	+
60. Վերլուծական բացառական (աղբափից>աղբափի(ն) մնէ, դէն, ինա, (հ)անա, անից, նիսպա...)	-	-	+	+	-	-
61. Գործիականի ավ(ւնով) վերջավորություն (ծով(եր)ով~ծով(եր)ավ՝ + ²)	-	-	+ ²	+ ²	-	-
62. Երադրությամբ վերլուծական գործիական (աղբափով~աղբափի(ն) հեւր, (հ)անով, (հ)անավ...)	-	-	+	+	-	-
63. Բացառականում մ-ի առկայություն (եղբորից~եղբորմէ, եղբորնով)	-	-	-	-	±	-
64. ում-ով ներգոյական (ծովում~ծովում)	+	+	+	+	-	+
65. Դերանունների թեք ձևերում ի-ի առկայություն (ինձ~ինձի, ձեզ~ձեզի)	-	-	-	-	+	-
66. (ի)կ-ով դերանվանական ձևեր (այս~եսիկ, ասիկա, ինձ~ինձիկ)	-	-	+	-	+	-
67. Ցուցական դերանունների թեք ձևերում (և հոգնակի ուղղականում) հավելական ք, դ (սրա~ստրա, էստր, սրանք~ստրանք, էստրնք)	+	+	+	+	+	+

68. Յուցական դերանունների 1-ին դեմքի բացակայություն (սա, այս~էս)	-	-	-	-	+	-
69. ինքի-ով դասական թվական (երկրորդ~երկու(ի)նքի +), մ նախա- ծայնով (երկրորդ~երկումքի + ¹)	-	-	+ ¹	+	-	-
70. Հարկացուցիչի հոդառություն (աշխարհի(ն) տերը)	-	-	+	+	-	-
71. Անորոշ հոդի երադասություն (մի աշխարհ~աշխարհ մի, մը)	-	-	-	-	-	-
72. գ նախդիրի գործածություն (տեսնել աշխարհը~տեսնել գաշխարհ)	-	-	-	-	-	-
73. Երադաս կապերի նախադաս գործածություն (ինձ հեպ~հեպ ինձի)	-	-	-	-	-	±
74. Անձի և իրի առումների փարբերա- կում (տեսնել աղքատին)	+	+	+	+	+	+
75. Դասական թվականի ում-ով կազմություն + ⁵ (երկրորդ~երկսում)	+ ⁵	-	-	-	-	+ ⁵
76. ել և իլ լծորդությունների անաճանց բայերի խոնարհման ձևերի փարբերակվածություն (խոսեմ, խոսեցի~խոսիմ, խոսեցա)	-	-	-	-	-	-
77. ուլ լծորդության առկայություն (առնեմ~առնում)	-	-	-	-	-	-
78. կու-ով (կը, կ, գը, գ) ներկայի (և անցյալ անկապարի) առկայություն (գրում եմ, էի~կը գրեմ, կը գրեի)	-	-	-	-	-	-
79. Ներկայի այլ մասնիկների (շարու- նակականի կամ ծագումով շարու- նակականի՝ կա, կոր, կո, կար...) առկայություն (գրում եմ~կա գրեմ)	-	-	-	-	+ ³	-

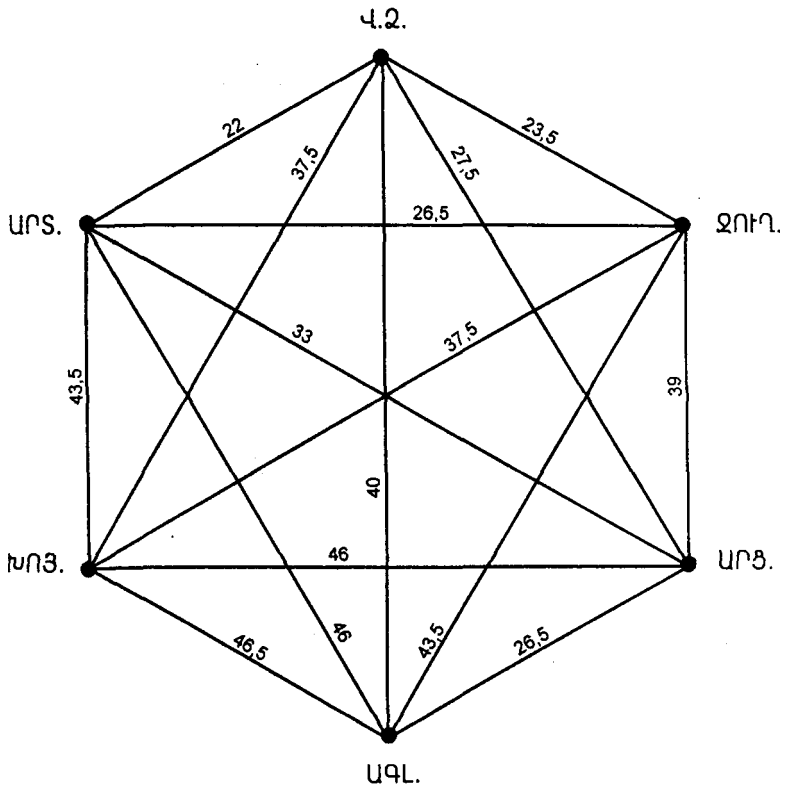
80. Ներկայի այլ մասնիկների (շարունակականի կամ ծագումով շարունակականի՝ հա, հայ, ահա, հանա...) առկայություն (գրում են (հիմա)~հայ գրեն)	-	-	-	-	-	-
81. Շարունակական ներկա (և անցյալ անկադար) (հիմա գրում են~կը գրեն կոր)	-	-	-	-	-	-
82. ում -ով ներկա (և անցյալ անկադար) (գրում են~գրում են)	+	+	+	+	-	+
83. յիս -ով ներկա (և անցյալ անկադար) (գրում են~գրել(ի)(ս) են) +, միայն գալ, լալ, փալ բայերի դեպքում +	+	+	+	+	+	-
84. ման -ով ներկա (ելնում են~ելման են)	-	-	-	-	-	+ ¹
85. ր -ով վաղակադար (բերել են~բերել են)	-	-	-	-	+	-
86. ուկ -ով հարակադար (եփած (ե)~եփուկ (ե))	-	-	-	-	+	-
87. ել լծորդության անաձանց բայերի ըղծականի եզակի 3-րդ դեմքի է -ից փարբեր վերջավորություն ասի~ասի)	+	+	+	+	+	+
88. Օժանդակ բայի եզակի 3-րդ դեմքի ա -ով (ւն -ով) ձև (մարդ է~մարդ ա, ւն)	+	+	+	+	-	+
89. Օժանդակ բայի անցյալ անկադարի երկձայնավոր ձևերում է -ի սղում (էի, էիր, էինք...~ի, իր, ինք...)	+	+	-	+	-	+
90. Անորոշով (գրել են ⁺) և լոց, լյաց, լի(ք) փիպի դերբայներով (գրելոց են, գրելյաց են ⁺) բաղադրյալ ապառնի	-	-	+	-	-	+ ¹
91. Այլ փիպի դերբայներով բաղադրյալ ապառնի ն -ով վերջացող (գրելա(ցա)(կա)ն են, գրելակուն են ⁺ , գրելացու(կ/ք) են ⁺)	-	-	+ ¹	+	-	-

92. սիփի եղանակիցի երկրորդ վանկի աղում սի, ս, բի, բ (սիփի գնամ~սի գնամ +), առաջին վանկի աղում փի, փ, դի, դ (սիփի գնամ~փի գնամ, գնալ փ'եմ + ¹)	+ ¹	-	-	-	+ ¹	+
93. Բաղադրյալ անցյալ ձևերի կազմում բառ-մասնիկի կամ վերջնամասնիկի օգնությամբ (գրում էի~գրում (գրելիս) եմ լալ, գրած էր եմ...)	-	-	+	-	+	-
94. ել և ալ լծորդության անցողական անաժանց բայերի կապարյալի հոգնակի 1-ին դեմքի համաբանական և ներդաշնակային (բոլոր դեմքերում ա, ան) վերջավորություն	-	-	±	-	-	-
95. ել լծորդության անաժանց բայերի ոչ ցոյական կապարյալ (գրեցի~գրի(մ))	+	-	+	-	+	-
96. Բաղադրյալ (վերլուծական) կապարյալ (կարդացի~կարդացել եմ)	-	-	±	-	-	-
97. Ժխտական մասիկների ետադաս գործածություն (մի' գրիր~գրի՛ր մի, չգրեն~գրեն ոչ)	+	±	+	+	-	±
98. Ժխտական բաղադրյալ ձևերի կրկնադիմություն (չեմ գրել~չեմ գրեր եմ, չեմ գրեմ...)	-	-	-	-	-	-
99. Ժխտական դերբայի հարուկ ձևեր (լ-ի կամ ք-ի անկմամբ ի -ով և ա -ով վերջացող) (չեմ) գրի~(չեմ) գրի, (չեմ) գա~(չեմ) գա)	-	±	-	-	+	-
100. Անցյալ կապարյալի եզակի 1-ին դեմքի մ-ով ձև (գրեցի~գր(եց)իմ, կարդացի~կարդացիմ)	+ ⁶	-	+ ⁶	-	+ ⁶	+ ⁶

**ՎԱՅՈՅ ՁՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Բարբառ, խոսվածք	Վայոց ձորի	Արարադյան	Ագուլիսի	Արցախի	Խոյի	Զուղայի
Վայոց ձորի	—	22	40	27,5	37,5	23,5
Արարադյան	22	—	46	33	43,5	26,5
Ագուլիսի	40	46	—	26,5	46,5	43,5
Արցախի	27,5	33	26,5	—	46	39
Խոյի	37,5	43,5	46,5	46	—	37,5
Զուղայի	23,5	26,5	43,5	39	37,5	—

ՎԱՅՈՅ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԲԱՌԱՅԱՆԿԵՐ

ԳՐԱԲԱՐ-ԽՈՍՎԱԾՔ ԲԱՌԱՅԱՆԿ

ազանիմ-հաքնիլ
 ազապ-ազափ
 ազապ-ազադ
 ազբն-ասպը
 ազգ-ասկը
 աթարոց-աթարոց
 աժան-էժան
 ալետր-հնալիվոթ
 ալիւր-ալիւր
 ախոռ-ախօռ
 ածելի-առգըլի
 ածեմ-աձիլ
 ականջ-անգաջ
 ականջամուտ-անգաջամընուն
 ակն-ագը
 ակօս-ագօս
 ահ-ահ
 ահա-ըհը(ն)
 ահաւադիկ-հէդիգ
 ահաւանիկ-հէնիգ
 ահաւասիկ-հէսիգ
 ադ-ադ
 ադագ-ադաք
 ադամ-ադալ
 ադանձ-ադանձ
 ադանձեմ-ըդանձիլ
 ադաչեմ-ըդաչիլ
 ադաջուր-ադաճուր
 ադաւնեակ-յէդնուգ
 (<ադաւնուկ)

ադր-ախալը
 ադեղն-անէդ
 ադիք-ադինք
 ադուէս-ադվէս
 ադջիկ-ախճիգ
 ադքապ-ախկադ
 ադօթարան-ադօթարան
 ադօթք-ադօտկը
 աճեմ-աջիլ
 ամաչեմ-հըմանչիլ
 ամառն-ամառ
 ամբար-ամբար
 ամբարիշտ-ամբարիշտ
 ամէն-ամմէն
 ամիս-ամիս
 ամոլ-ամբօլ
 այգողք-այք
 այգուց-էքուձ
 այդ-էդ
 այլ-էլ
 այծ-էձ
 այն-էն
 այս-էս
 այսօր-ըսօր
 անալի-ըլանի
 անապապ-անաբադ
 անասպուած-անասպօձ
 անգուտան-անգուդան (վայրի
 ուտելի բանջար)
 անդ-հանդ

աներ-աներ
 անէծք-անիսկը
 անիծ-անիծ
 անլեզու-անլուզի
 անկան(ակ)-ընգ'աննգ
 անկանիմ-ընգ'իլ
 անկեալ-անգ'նլ
 անոյշ-անօշ
 անուն-անըմ
 աշակերտ-(ա)շագ'եղ
 ապսպրեմ-պըսպարիլ
 ապրանք-աբրանք
 ապրեմ-աբրիլ
 առակ-առագ
 առաջ-առաջ
 առաջին-նո'ջի
 առաւօտ-ըռավօղ
 առնեմ-անիլ
 առնէտ-առնէղ
 առնում-առնիլ
 առու-առու
 աստառ-աստառ
 աստղ-աստղ
 Աստուած-Աստօծ
 արածեմ-ըրածիլ
 արարիչ-արարիչ
 արդար-նո'թնր
 արեգակն-ըրէքնագ
 արժան-նոժմն
 արժեմ-ն(ո)ժիլ
 արիւն-արիւն
 արծաթ-առգաթ||առծաթ
 արծիւ-առգիւ||առծիւ
 արհեստ-արհեստ
 արմուկն-արմունգ(ը)

արջ-առ'չ
 արջառ-աջառ
 արտ-առղ
 արտասուք-առղասունք
 առագակ-ապագագ
 աւեալ-վել
 աւել-նվիլ
 աւել(ի)-ելել(ի)
 աւելուկ-ելլելուգ
 աւերարան-ավէղարան
 ափն-ափը
 ափսոս-ափսօս
 բագուկ-պագուգ
 բաժանեմ-պըժանիլ
 բահ-պահ
 բաղարջ-պաղաջ
 բամբակ-պամբագ
 բամբաս-պամբաս
 բան-պան
 բանալի-պըլանիք
 բանամ-պանալ
 բանջար-պանջար
 բառաչել-բըռանչիլ
 բարակ-պարագ||պանագ
 բարեալ-պարօլ
 բարեկամ-պարեզամ
 Բարեկենդան-Պարըկ'ենթան
 բարի-պարի
 բարձ-պառ'ց
 բարձր-պանցըր
 բաց-պաց
 բերան-պերան
 բերդ-պեռ'թ
 բերեմ-պերիլ
 բժոժ-պօժօժ

բիբ-բիբազ
 բոգ-պօզ
 բոկ-պօբիզ
 բողկ-պօխկը
 բոյն-պուն
 բոռ-բօռ
 բորբոս-փըփեռնաը
 բումն-պումը
 բուրդ-պումթ
 բոնաւոր-փըռնավօր
 բոնեմ-փըռնիլ
 բրդեմ-փըռնիլ
 բրեմ-պըրիլ
 բրինձ-պըրինձ
 գաբ-կափը
 գազան-կազան
 գազար-կազար
 գալուստ-կալուստ
 գաղթ-կախտը
 գամ-կալ
 գամփո-կօմփօռ
 գայլ-կ'էլ
 գանգաւ-կանգաղ
 գառն-կառը
 գարի-կարի
 գարուն-կարունք
 գաւաթ-կավաթ
 գոյալ-քըթալ
 գոակ-քըթագ
 գեպ-կ'էղ
 գեպին-կ'էղին
 գեպնախնձոր-կ'էննախընձօր
 գերան-կ'էրան
 գերանդի-ք'նրանթու
 գերեզման-կըրեզման||կըրեճման

գերի-կ'էրի
 գերփեմ-ղըրփիլ
 գգեմ-կըզիլ
 գիծ-գ'նազ
 գին-կ'ին
 գինդ-կ'ինդ
 գինի-կ'ինի
 գինձ-կ'ինձը
 գիշեր-քըշեր
 գիտեմ-գ'իդնալ
 գիտենամ-գ'իդաննալ
 գիր-կ'իր
 գիրք-կ'իրք
 գիւղ-կ'էղ
 գլուխ-կըլուխ
 գնամ-քընալ
 գոգ-կօք
 գող-կօղ
 գոմ-կօմ
 գոռամ-կօռալ
 գոռեխ-կօռէխ
 գոռոզ-կօռօզ
 գովաբանեմ-կօվապանիլ
 գովեմ-կօվալ
 գործ-կօռձ
 գործեմ-կօռձիլ
 գորտ-կօռ(թ)(ը)նուզ
 գունդ-կունդ
 գրանեմ-քըթնիլ
 գրեմ-կըրիլ
 գօմէշ-կօմէշ
 գօփի-կօղիգ
 դադար-թաթար
 դադարեմ-թըթարիլ
 դալար-տնալար

դահ-փմխ
 դաղձն-փախծը||փմխծը
 դամոն-փամբու
 դանակ-փմնմգ
 դառն-փմռ
 դառնամ-փառնալ (յեղ
 փառնալ)
 դառնամ-թառնալ
 դաս-փմս
 դասեմ-փմսիլ
 դաս-դադ
 դասարան-դադարան
 դասարկ-փմռդմգ
 դասրիմ-դադիլ («դաս անել»)
 դասրիմ-փադիլ («աշխատել»)
 դար-դմր («100 փարի»)
 դար-փմր («բարձր փեղ»)
 դարման-դմրմմն («դեղ»)
 դարման-փմրմմն («հարդ»)
 դրում-փրնդրմ
 դեղ-փեղ
 դեղեմ-փեղիլ
 դեղին-փեղին
 դեղնեմ-փրդնիլ
 դեղնուց-փրդնոց
 դերձան-փեռնցան
 դե-փեվ
 դեզ-փեզ
 դեմ-փեմ
 դեմ առ դեմ-փեմափեմ
 դժոխք-փրժոխկը
 դժուար-փրժար
 դիմանամ-փիմանալ
 դմակ-փրմագ
 դնեմ-փրնիլ

դող-փող
 դողամ-փողալ
 դունչ-փունչ
 դուռն-փուռն
 դրախտ-փրքախտ
 եաթն-օխտը
 եզն-յեզը
 եթե-թե
 եղան-յեղան
 եղբայր-ախայել
 եղի-հեղի
 եղիճ-աղինջ
 եղունգն-դունգը
 եռամ-յեռալ
 ես-յես
 ետդ-փեդ
 երագ-արագ
 երախ-ըռեխ
 երախայ-ըրեխա
 երանեակ-հըրանեք
 երբ-յեփ
 երդ-հեռթ
 երդումն-օռթումը
 երեկ-երեզ
 երեկոյ-ըրուգճն
 երես-երես
 երեւիմ-ըրեւալ
 երեք-իրեք
 երինջ-հերինջ
 երկաթ-արգաթ
 երկայն-երգ՛ն
 երկան-արգանք
 երկինք-երգ՛ինք
 երկիր-յերգ՛իր
 երկու-երգու

եւդ-յեդ
 եփեմ-էփիլ
 զանգակ-զանգագ
 զարիկ-զարիգ
 զարդարեմ-զրո՞թարիլ
 զարմանամ-զարմանալ
 զարմանք-զարմանքը
 զաւակ-զավագ
 զիլ-զիլ
 զղջամ-զղիսճալ||ժղիսճալ
 («զգվել»)
 զմութս-զմբութ
 զմրուխտ-զմմրուխտ
 զոքանչ-զանքանչ
 զօրանամ-զօրանալ
 զօրութիւն-զօրութուն
 էգ-էք
 էշ-էշ
 ընկեր-հընգ'եր
 ընկերանամ-հընգ'երանալ
 ընկերութիւն-հընգ'երութուն
 թագաւոր-թաքաւոր
 թաթ-թաթ
 թաթախեմ-թըթախիլ
 թաղեմ-թաղիլ
 թաղկիմ-թախկ'իլ
 թան-թան
 թանաք-թաննաք
 թանկ-թանգ
 թանձր-թանձըր
 թանչեմ-թընչալ
 թարթեւանք-թըռ՞թեւանուգ
 թաց-թաց
 թացուցանեմ-թացացնիլ
 թաւալ-թաւիլ (տալ)

թափ-թափ
 թափան-թափան
 թափեմ-թափիլ
 թաքուն-թաքուն
 թեթեւ-թիթել
 թեթեւանամ-թիթեւանալ
 թել-թել
 թեկն||թեկն-թինգը
 թեռ-թեռը
 թեւ-թեւ
 թեւաւոր-թեւաւոր
 թեւաւորեմ-թեւաւորիլ
 թեւաւորիմ-թեւաւորվիլ
 թեւճակ-թաւճանգ («Փահի
 թիակ»)
 թեփ-թեփ
 թե-թե
 թթու-թըթու
 թի-թի
 թիգ-թիգ
 թիկունք-թուգ'ունք
 թիւ-թիւ
 թիսեմ-թըիսիլ
 թմբեմ-տըմբըրիլ
 թողում-թողալ
 թոյլ-թիլ
 թոնիր-թօրեն
 թոռն-թօռը
 թուգ-թուգը
 թութ-թութ
 թութակ-թութաւնգ
 թուլանամ-թիլանալ
 թուղը-թուխալը
 թուղթ-թուխտ
 թումբ-թումբը

թունդ-թոնդ
 թուշ-թուշ
 թուր-թուր
 թուք-թոփք
 թոք-թօք
 թռչին-թռնիլ
 թրթնջուկ-թըմ^րթընջուգ
 թրթուր-թըմ^րթուռ
 թրիք-թըրիք
 թրջեմ-թըմ^րջիլ
 թքեմ-թըք^րիլ
 ժաժ(ք)-ժանշկ («երկրաշարժ»)
 ժանգ-ժանգ
 ժանգոտիմ-ժանգոտիլ
 ժառանգ-ժառանգը
 ժողով-ժողով
 ժողովուրդ-ժողովուր^րթ
 իլիկ-իլիգ
 ինստուն-իննքսուն||իննանասուն
 իշխան-իիշան
 իրեար-նրան^ր(ի)||իրան^ր(ի)
 լական-լանգ^րան
 լակեմ-լագ^րիլ
 լակոտ-լագոտ
 լայն-լեն
 լար-լանր
 լաց-լանց
 լաւ-լավ
 լաւութիւն-լավըթուն
 լաւի-լանփ
 լաւեմ-լանփիլ
 լեզու-լոգո
 լեզում-լըգիլ
 լեղակ-լեղագ
 լեղի-լըղի

լի-լի, լիքը||լիգը
 լիանամ-լիյանալ
 լինդ-լըմդիք
 լինիմ-լիլ
 լիսեռն-լիսեռ
 լիրք-լեռփ
 լծեմ-լըծիլ
 լնում-լըցնիլ
 լոգանամ-լըղանալ
 լող-լօխաը
 լոմլոմեմ-լըմլըմիլ
 լոյս-լիս
 լոր-լօռ
 լու-լու
 լուանամ-վըլանալ
 լուծ-լուծը
 լուսնեակ-լիսնրհանգ
 լսեմ-լըսիլ
 լցուցանեմ-լըցնիլ
 խաբեմ-խափիլ
 խագ-խագ
 խալ-խալ
 խախալ-խախալ
 խակ-խագ
 խաղ-խաղ
 խաղալի(ք)-խաղալիք
 խաղաղ-խաղաղ
 խաղաղիմ-խաղաղվիլ
 խաղաղեցուցանեմ-խաղաղաց-
 նիլ
 խաղաղութիւն-խաղաղըթուն
 խաղող-խաղող||խավօղ
 խայտառակ-խայտառագ
 խանդակ-խանդանգ («փոս,
 ձորակ»)

խանձեն–խանձիլ
 խանձիր–խանձիլ
 խանչեն–խընչիլ
 խաչ–խաչ
 խաչապաշտ–խաչապաշտ
 խաչեն–խաչիլ
 խառն–խառը
 խառնեն–խառնիլ
 խառ–խառ
 խառար–խառար
 խառարիւմ–խառարիլ
 խարշեն–խաշիլ
 խարտեն–խառդիլ
 խարտոց–խառոց
 խափան–խափան
 խափանեն–խափանիլ
 խեժ–խիժը
 խելք–խելք
 խեղդեն–հէխարիլ
 խեղճ–հեղջ
 խեճեպ–խըջէք||քըջէք
 խեց(ի)–խէց(ագ)
 խիղճ–խիղջ
 խիճ–խիջ
 խլինք–խըլինք
 խղճամ–խըղջալ
 խմեն–խըմիլ
 խմոր–խըմօր
 խնամի–խընամի
 խնամութիւն–խընամըթուն
 խնձոր–խընձօր
 խնոցի–խընէցի
 խոզ–խօզ
 խոզան–խօզան
 խոռ(ն)–խօռը

խոտ–խօդ
 խոր–խօր
 խորան–խօրան
 խորթ–խօռ^իթ
 խութ–խութ
 խութան–խութան
 խուլ–խուլ («ուռուցք»)
 խունկ–խունգը
 խուրձ–խութ^իցը
 խութի(ն)–խութիը
 խութ–խօփը
 խռնդար–փըռընդադ
 խոչակ–խըռ^իթարմզ
 խստոր–սըխստօր
 խրատեն–խըրադիլ
 խրեն–խըրիլ
 խրտնում–խըռդընիլ
 խփեն–խըփիլ («փակել»)
 խօսեն–խօսալ||խօսիլ
 խօսք–խօսկը
 ծագ–ծէք
 ծագեն–ծէք^իլ
 ծալ–ծալ
 ծալեն–ծալիլ
 ծախ(ք)–ծախսը
 ծախեն–ծախիլ
 ծածկեն–ծասկ^իլ
 ծակ–ծագ
 ծակեն–ծագ^իլ
 ծաղիկ–ծաղիգ
 ծամեն–ծամիլ
 ծանր–ծանդըր
 ծառ–ծառ
 Ծառգարդար–Զըռզան^իթար
 ծարաւ–ծարաւ

ծափ–ծափ
 ծեղ–ծեղ
 ծիծ–ծիծ
 ծիծաղ–ծրծաղ
 ծիծաղելի–ծրծաղիլի
 ծիծաղեմ–ծրծաղիլ
 ծիծեռնուկ–ծիծեռնագ
 ծին–ծին
 ծիւր–ծիւր
 ծիրան–ծիրան
 ծիրփ–ծիրփ
 ծլեմ–ծրլիլ
 ծխեմ–ծրխիլ (խունկ)
 ծխիմ–ծրխալ
 ծծեմ–ծրծիլ
 ծնանիւմ–ծրնիլ
 ծնէքեկ–ծրնէփուգ
 ծնիւմ–ծրնվիլ
 ծննդական–ծրնըրկան
 ծում–ծում
 ծով–ծով
 ծոր–ծոր (փալ)
 ծոց–ծոց
 ծուէնք–ծրլանգ
 ծուխ–ծուխ
 ծունկն–ծունգը
 ծունր–ծունդըր
 ծուռ–ծուռ
 ծռեմ–ծրռիլ
 կաթ–կաթ
 կաթեմ–կաթիլ||կաթալ
 կաթեցուցանեմ–կաթացնիլ
 կաթն–կաթը
 կալ–կալ
 կալաւորեղ–կալաւորել

կալ եւ կապ–կալըկաբ
 կախեմ–կախ անիլ
 կակղեմ–կախկիլ
 կակուղ–կագող
 կաղաղ–կաղաղ (1. ընկույզի
 կեղև, 2. մարմնի կեղտը,
 3. գոմում, փարախում
 հավաքված անասնակեղտը)
 կաղամ–կաղալ
 կամն–կամը
 կայծ–կ'էծ||պէծ
 կայծակն–կ'էծագ
 կանաչ–կանանչ
 կանաչանամ–կընանչիլ
 կանաչացուցանեմ–կընանչաց-
 նիլ
 կանգնեմ–կաղնիլ
 կանեփ–կ'էնեփ
 կանթ–կանթ
 կանթեղ–կանթել
 կանչեմ–կանչիլ
 կաշի–կաշի
 կաշկառ–կըշկուռ («1. կապոց,
 2. քարկապ»)
 կաջաղակ–կըջէղագ
 կապ–կաբ
 կապան–կաբան («1. լեռնանցք,
 2. օրորոցի պարան»)
 կապեմ–կաբիլ
 կապոյտ–կաբիղ
 կաքաղիւմ–կըղաղիլ
 կաքար–կաղար
 կաքու–կաղու
 կար–կար
 կարաս–կարաս

կարագ-կարաք
 կարդամ-կառ՞թալ
 կարեն-կարիլ
 կարեն-կարալ
 կարիճ-կարիջ
 կարկապեն-կըրգաղիլ
 կարկուտ-կարգուտ
 կարճ-կառջ
 կարմիր-կարմիր
 կարմրացուցանեն-կըրմըրաց-
 նիլ
 կարմրիմ-կըրմըրիլ
 կաքաւ-կաքալ
 կեղել-քուլէր||խըջէր||քըջէր
 կեն-կ'են
 կեռ-կ'եռ
 կեռիք-կ'եռինք
 կէտ-կ'էդ
 կթեն-քըթիլ
 կին-կընիգ
 կիր-կ'իր
 կիւրակէ-գ'ըրանգ'ի
 կլայեակ-կըլէգ||դըլէգ
 կլափն-կըլափին (անիլ)
 կծեն-կըծիլ
 կծեցուցանեն-կըծացնիլ
 կծիկ-կըծիգ
 կծկեն-կըսկ'իլ
 կծու-կըծու
 կծուեն-կըծվիլ
 կծուութիւն-կըծվըթուն
 կկոց-կըզոց
 պճեղն-պըջեղ
 կճուճ-կըջուջ
 կնունք-կընունք

կնքաւոր-քաւօր
 կնքեն-կընք'իլ
 կշիռ-քըշեռք
 կշռեն-քըշըռիլ
 կոխեն-կօխ փալ
 կոծոխուր-կըծօխուր
 կոկոն-կուգուն
 կոճակ-կօջանգ
 կոյս-կուս
 կոպ-կօբ
 կով-կօվ
 կովկիթ-կօվգ'իթ
 կոպիմն-կօղիմ
 կոպոր-կըդօր
 կորեակ-կօրէգ
 կորիգ-կօրիգ
 կորնգան-կուռնգա
 կորնջիմ-կօռ՞ջիլ||կօրիլ
 կուգ-կուգ(իգ)
 կուժ-կուժ
 կում-կում
 կուշտ-կուշտ
 կումն-կումը («թն»)
 կուտակ-կ'ուտանգ
 կուտեն-կ'ուտիլ
 կուրծք-կուտծը
 կռէժ-կըռէ(ն)ջ
 կռիւ-կըռիվ
 կռուիմ-կըռվիլ
 կսկիծ-կըսկ'իճ
 կքաւ-կըդալ
 կքաւապ-կըթվադ
 կպուր-կըդուր
 կպրապեն-կըդրաղիլ
 կպրեն-կըդրիլ

կրակ-կըրագ
 կրեայ-կուռի||կուռնա
 կրեմ-կըրիլ
 կրծեմ-կըռձիլ
 կրուկ(ն)-կըրունգ
 կրօն-կըրօն
 կրօնաւոր-կըրօնավօր
 հագ-հագ
 հագամ-հագալ
 հագար-հագ(զ)ար
 հայեմ-հայիլ
 հակառակ-հագառագ
 հաճար-անջար
 համ-համ
 համար-հըմար||մըհար||մար
 համարիմ-հըմբարիլ
 Համբարձումն-Հըմբառճում
 հայ-հայ
 հայելի-հիլի
 հայերէն-հայերէն
 հայութիւն-հայրթուն
 հայր-հէր
 հանդարտ-հանդառո
 հանեմ-հանիլ
 հաշիւ-հանշիւ
 հաջեմ-հաջիլ||հաջալ
 հասկանամ-հըսկանալ||հասկա-
 նալ
 հաստ-հաստ
 հատիկ-հադիգ
 հարեւան-հըրէվան
 հարիւր-հմրիր||հարիր
 հարկ-հարգը
 հարուստ-հարուստ
 հարսանիք-հըռճսանիք

հարսն-հառճար
 հարց-հառճ
 հաց-հաց
 հաւ-հաւ
 հաւասար-հավասար
 հաւադ-հավադ
 հաւաքեմ-հըվաքիլ||վըհա-
 քիլ||ֆաքիլ
 հեռի-հէռու
 հետ-հէդ
 հիմն-հիմը
 հին-հին
 հինգ-հինգ
 հինեմ-հինիլ
 հիւանդ-հիվանդ
 հնձեմ-հընձիլ
 հոգի-ֆօքի («անձ»)
 հոգի-հօքի («հոգի»)
 հող-ֆօդ
 հով-հօվ
 հովանամ-հօվանալ
 հոտ-ֆօդ
 հոտեմ-ֆօդիլ
 հոտոտիմ-ֆօթֆօդալ||ֆօթֆօ-
 թալ
 հոր-ֆօր
 հորեմ-ֆօրիլ
 հում-հում
 հպարտ-հըբառդ
 հպարտանամ-հըբառդանալ
 հրաշք-հըրաշկը
 հրեշտակ-հըրէշտագ
 ձագ-ծաք||ծար
 ձագար-ծաքար
 ձախ-ծախ

ձայն-ծէն
 ծաւար-ծաւար
 ծար-ծանր(իզ)
 ծգեմ-ծըքիլ
 ծգոտամ-զըզըռդալ
 ձեռագիր-ծէռագիիր
 ձեռն-ծէռը
 ձեռնապոռ-ծէռնապոռ
 ձեւեմ-ծէվիլ
 ձէթ-ծէթ
 ձի-ծի
 ձիաւոր-ծիյաւօր
 ձիզ-ծիք
 ձիւն-ծիւն
 ձմեռն-ծըմէռ
 ձմերուկ-ծըմէրուկ
 ձոր-ծօր
 ձու-ծու
 ձուկն-ծուգը
 ձրի-ծըրի
 ճակար-ճագադ
 ճանաչեմ-ճընանչիլ
 ճանապարհ-ճամփա
 ճանկ-ջանկ
 ճանճ-ճանջ
 ճաշ-ճանշ
 ճար-ճար
 ճգնաւոր-ճըքնաւօր
 ճգնիմ-ճըքնըվիլ
 ճեղեմ-ճըղիլ
 ճենճ-ճէնջ
 ճիւղ-ճուղը
 ճպուռ-ճըմբուռ (աջքի)
 ճրագ-ճըրաք
 ճրագու-ճըրաքու

ճօճք-ճօջ
 մազ-մազ
 մախաթ-մախաթ
 մածուն-մաճուն
 մաղ-մաղ
 մաղեմ-մաղիլ
 մաղձ-մախծը
 մաճ-մաջը
 մայր-մէր
 մանաւայ-մանանա
 մանգաղ-մանգիւղ
 մանեմ-մանիլ
 մանուշակ-մաննըշանգ
 մանր-մանդըր
 մանրեմ-մանդ(ը)րիլ
 մաշ-մաշ («կանաչ լոբի»)
 մաշեմ-մաշիլ
 մասուր-մըհասուր
 մաւար-մադաղ
 մաւանի-մըդանի
 մաւրիտ-մադիթ
 մաւրն-մադը
 մաւրնաշուրթն-մաննաշուն
 ||մաննասունջ
 մաւրնեմ-մաննիլ
 մաւրնոց-մաննօց
 մարագ-մարաք
 մարգ-մարգը
 մարգարէ-մարքարա
 մարգարիտ-մըրքարիդ
 մարդ-մառիթ
 մարտ-մանդ
 մեխակ-մըխագ
 մեծ-մէնձ
 մեծանամ-մէնձանալ

մեկնեմ–մեզնիլ
 մեկնիմ–մեզնըվիլ
 մեղաւոր–մեղավօր
 մեղր–մեղըր
 մեղրաջուր–մեղրաճուր
 մեղք–մէխկը
 մենակ–մէնանգ||մանանգ
 մեռանիմ–մէռնիլ
 մեռոն–մէռուն
 մեք–մէնք
 մզեմ–մըռզիլ
 մէջ–մէչ
 մէջք–մէշկը
 մթանամ–մըթնիլ
 մժեխ–մըռջէխ
 մի–մին
 մինչ(եւ)–մընչէվ
 միջնակ–միշնանգ
 միս–միս
 միտք–միտկը
 մխիթարեմ–մըխթարիլ
 մխկեմ–մըխկիլ
 մկրաւր–մըգրադ
 մկրպեմ–մըգըռդիլ
 մնամ–մնալ
 մոծիք–մօծիքը||մօծիլք
 մոմ–մում
 մոմնիմ–մըմիլ
 մորեխ–մուրէխ
 մորթեմ–մօրթի
 մորթի–մօրթի
 մորմ–մօրմը
 մորուք–մուրմը
 մութն–մութը
 մութ–մութ

մուկն–մուգը
 մուն–մընուն
 մուր–մուր
 մուրիկ–մուրիգ (մուրիգ–մուրիգ
 անիլ՝ «մուրալ»)
 մոմոամ–մըմըռալ
 մսալի–մըսալի
 մտածեմ–մըդաճիլ
 մտանեմ–մըննիլ
 մրափեմ–մըրափիլ
 մօտ–մօդ
 յաղթեմ–ախտիլ
 յաջող–աչօղ
 յաջողիմ–աչօղիլ||աչօղալ
 յաջողութիւն–աչօղըթուն
 յառաջ–առաչ
 յառաջանամ–առաջանալ
 յիշոց–ուշունց
 յիշոցապու–ուշունցնադու
 յիսուն–հիծծուն
 Յիսուս–Իսսոս
 յղի–ըղի (կենդանիների)
 յոպոպ–պուպու
 յորդոր–օրթօր
 յորդորեմ–օրթօրիլ
 յուլանամ–իլանալ
 յուշ–հուշ
 յուշապ–ուշաք
 յստակեմ–ըստանգիլ
 յօրանչեմ–ըռըշկօղալ
 նախիր–նախըր
 նամակ–նամագ
 նաշ–նաշ
 նապաստակ–ալապաստրագ
 նաւ–նալ

նաւթ-նանֆս
 նեղ-նեղ
 նեղանամ-նեղանալ
 նեղեմ-նեղիլ
 նեղութիւն-նեղութուն
 ներկ-ներգը
 ներկեմ-ներգիլ
 նկար-նըգար
 ննջեմ-մընջալ
 նշան-նըշան
 նշխար-նըխշարք
 նոր-ընօր
 նուազ-նըվազ
 նուիկ-նըվուգ
 նուռն-նուռը
 նստեմ-նըստիլ
 նօթի-անօթի
 շաբաթ-շափաթ
 շալակ-շըլակ
 շահ-շահ
 շահեմ-շահիլ («պարվել»)
 շաղախ-շըղաղ
 շաղախեմ-շըղաղիլ
 շաղգամ-շախկամ
 շամամ-շամամ
 շամփուր-շամփուր
 շապիկք-շափիք
 շաւր-շաղ
 շարանամ-շաղանալ||շըղանալ
 շարեմ-շարիլ
 շաքար-շաքար
 շեմ(ք)-շեմքը
 շերեփ-շերեփ
 շէն-շէն
 շինեմ-շինիլ

շիւ-շեվ
 շիւար-շիվար
 շնորհակալ-շընօրագալ
 շնորհաւոր-շընհավօր
 շոգ-շօք
 շող(շող)ամ-շօխշօղալ
 շող(ք)-շօխկը («սարվեր»)
 շոյս-շուդ
 շոր-շօր
 շուարիմ-շիվարիլ
 շուն-շուն
 շուշան-շուշանիգ (վայրի
 ուրբեյի բանջար)
 շալեղ-շըբլեղ
 շրէշ-սըրէժ
 շփոթ-շըփօթ (ճաշարեսակ)
 ոսպն-վօսպը
 ոգնի-կօգնի
 ողողեմ-ըղօղիլ
 ողորմիմ-(ը)ղօրմիլ
 ոյժ-ուժ
 ոյխար-վօխանը
 ոջիլ-վօջիլ
 ոսկի-վօսկի
 ոսկր-վօսկուռ
 ով-օվ
 ուրն-վօղը
 ուրնաման-վօննաման
 որ-վօր
 որդի-վօռիթի
 որդն-վօռիթը
 որդնիմ-վօռիթնիլ
 ործկամ-օռսկալ
 ործ-վօռց
 որոճ-արուջ

որորեն–հրորօրի
 որորոց–հրորօրց
 որս–ֆօռս
 որսկան–ֆօռսկան
 ու–(հ)ու, ը
 ուզեն–ուզիլ
 ութ–ութթ(ը)
 ութսուն–ութանասուն
 ուլ–ուլ
 ուլունք–հուլունք
 ուխտ–ուխտը
 ուղղորդ–(ը)ղօռթ
 ունեն–ունիլ
 ունկն–ունզը
 ուռ–ուռ
 ուռոյց–ուռոց
 ուս–ուս
 ուտեն–ուտիլ
 ուր–ուր
 ուրագ–հուրաք
 ուրախ–ուրախ
 ուրախութիւն–ուր(ա)խըթուն
 ուրանամ–ուրանալ
 ուրբաթ–ուրփաթ
 ուրդ–ուռթ
 ուրիշ–ուրիշ||ուրիշ
 չամիչ–չամիչ
 չար–չար
 չարչարանք–չարչարանք
 չարչարեն–չարչարիլ
 չափեն–չափիլ
 չեն–չենչ
 չիր–չիր
 չոր–չօր
 չորանամ–չօրանալ

չորեքշաբթի–չորիքշապտի
 չորք–չօռս
 չու–չու («ճոճանակ»)
 չուան–չըվան
 չտես–չըտես
 պագանեն–պաչիլ
 պալատ–պալադ
 պախարակեն–պախարագիլ
 պակաս–պագաս
 պակասեն–պագասիլ||պաքսիլ
 պակասորդ–պագասնօռթ
 պակասութիւն–պագասըթուն
 ||պաքսըթուն
 պահեն–պահիլ
 պահուստ–պահուսկը
 պանիր–պանիր
 պաշտեն–պաշտիլ
 պաշտօն–պաշտօն
 պապ–պաբ
 պապանձիմ–պաբանձիլ
 պառաւ–պառալ
 պապ–պադ
 պապան–պադան
 պապապուկ–պըդադուգ
 պապարագ–պադարաք
 պապիժ(ք)–պադիշկը
 պապիւ–պադիւ
 պապճառ–պաջառ
 պապճառաւոր–պաջառաւօր
 պապմութիւն–պադմըթուն
 պապուհան–պըդըրհան
 պապորոյց–պադրիք
 պար–պար (կալ)
 պարապ–պարաբ
 պարապիմ–պարաբիլ

պարզ-պառզ
 պարզեմ-պառզի
 պարզերես-պառզերես
 պարծանք-պառզանք
 պարկ-պարզ
 պարտ-պառտ
 պարտք-պառտկը
 պէս-պէս
 պէտք-պէտկը
 պժգամ-փըշկըվիլ
 պիտի-բիդի||բըդի
 պինդ-պինդ
 պղտորեմ-բըխտորի
 պճեղն-պըջեղ
 պնդեմ-պընդիլ
 պողովար-պողվաղ
 պոչ-պոչ
 պորտ-պոռտ
 պսակ-փըսագ
 պսակեմ-փըսագիլ
 պտուկ-պըդուգ
 պրծանիմ-պըռճընիլ
 ջախջախեմ-ճըջըխիլ
 ջաղաց-ճաղաց
 ջարդեմ-ճառիթիլ
 ջիլ-ճիլ
 ջնջեմ-ճընջիլ
 ջուրեմ-ճըլլորիլ («թառամել»)
 ջոկ-ճոգ
 ջոկեմ-ճոգիլ
 ջորի-ճորի
 ջուխարակ-ճուխարագ
 ջուր-ճուր
 ջրեմ-ճըրիլ
 ջրիկ-ճըրիգ

ջրհեղեղ-ճըրհեղեղ
 ռոճիկ-ըռջիգ
 սալ-սալ
 սալոր-շըլլոր
 սահեմ-սըղղալ
 սամիթ-սամիթ
 սանդ-սանդ
 սանտր-սանդըր
 սանտրեմ-սանդ(ը)րիլ
 սառնում-սառիլ
 սառոյց-սառից
 սափակեմ-սըդագիլ||սափկիլ
 սափանայ-սըդանա
 սար-սար
 սարեակ-սանդիգ
 սարսռամ-սըռսըռալ
 սգաւոր-սըքվոր
 սգաւորիմ-սըքավորվիլ
 սեաւ-սելվ
 սեղան-սեղան
 սեպ-սէք
 սերեկ-սէրէգ
 սերկեիլ-սըրգեվուլ
 սերմն-սէրմը
 սէր-սէր
 սինձ-սինձը (հափապտուղ)
 սինձ-խինձը (վայրի ուտելի
 բանջար)
 սիրական-սիրէգան
 սիրտ-սիրտ
 սիւն-սին
 սխալ-սըխալ||սըղալ
 սխալիմ-սըխալվիլ||սըղալվիլ
 սկեսուր-ըսկէսոր
 սկսանիմ-ըսքըսիլ

սմբուլ-սըմբուլ||սնմբուլ
 սոխ-սօխ
 սով-սօվ
 սովոր-սըվօր
 սովորեմ-սըվօրիլ
 սովորոյթ-սըվօրուսկը
 սուգ-սուք
 սունկ-սունգը
 սուր-սուդ
 սուր-սուր
 սուրք-սուփ
 սպանեմ-սըբանիլ
 սպիտակ-սիպտանգ
 սպիտակուց-սիպտանգօց
 սպրդանեմ-սըփառթնիլ
 ստիպեմ-ըստիփիլ
 սրբել-սըրփիլ
 սրել-սըրիլ
 վագ-վագ(զ)
 վագեմ-վագզ տալ
 վաթսուն-վածծուն
 վախիմ-վախնիլ
 վաղ-վաղ
 վանք-վանք
 վառեմ-վառիլ
 վարար-վարար
 վարարեմ-վարարիլ
 վարդ-վառթ
 Վարդավառ-Վանթիվօր
 վարդենի-վառթենի
 վարեմ-վարիլ
 վարժապետ-վառժաբեդ
 վեց-վեցց(ը)
 վիզ-վիզ
 րագր-րեքըր

րալ-րալ
 րախտակ-րախտագ
 րակ-րագ
 րամ-րալ
 րանիմ-րանիլ
 րանծ-րանծ
 րանջեմ-րանջիլ
 րաշեմ-րաշիլ
 րաշտ-րաշտ
 րաշտակ-րաշտագ
 («ավագան»)

րառ-րառ
 րառեխ-րառեխ
 րասն-րասս(ը)
 րափասկ-րադաշ||դադաշ
 րարի-րարի
 րարարոս-րարարօս
 րափան-րափան
 րաք-րաք
 րեդ-րեդ
 րենդ-րենդ
 րեսանեմ-րենալ
 րեփրակ-րեդրագ
 րերել-րերել
 րեր-րեր
 րերութիւն-րերըթուն
 րիկ-րիզ
 րդայ-րդդա
 րնաշեն-րընաշեն
 րնկեմ-րընգիլ
 րող-դօղ
 րոմար-րոմար
 րոմս-րօմսը
 րորդ-րօրք («գորգ, կարպետ
 գործելու սարք»)

փորոն–փօրեն
 փուար–փավար
 փուարած–փավարած
 փուժեն–փուժիլ
 փուն–փուն
 փունկ–փընգի
 փուսն–փուտը
 փուր–փուր
 փփիպ–փրփիք
 փրեխ–փրդեխ
 փրորիմ–փրորովիլ
 փօն–փօն
 լոպէ–ըրօպպէ
 ցախ–ցախ
 ցամաք–ցամաք
 ցամաքեն–ցըմաքիլ
 ցամաքեցուցանեն–ցըմաքացնիլ
 ցայտեն–ցէթիլ («միզել»)
 ցան–ցան
 ցանեն–ցանիլ
 ցաւ–ցավ
 ցաւիմ–ցավիլ||ցավալ
 ցելեն–ցըլիլ||ցըլաթիլ
 ցեխ–ցէխ
 ցեղ–ցեղ
 ցերեկ–ցերեզ
 ցեց–ցեց
 ցնկնիմ–ցընգընիլ
 ցնորիմ–ցընօրովիլ
 ցորեան–ցօրեն
 ցուրտ–ցուռդ
 փաթաթեն–փըթաթիլ
 փախչիմ–փախնիլ
 փայծաղն–փիձեղ
 փայտ–փեղ

փառ–փառ
 փարթամ–փառնթամ
 փարչ–փառնչ
 փեսայ–փէսա
 փիլոն–փիլօն
 փնչեն–փընչալ
 փշապ–փըշաղ
 փշրեն–փըշրիլ
 փոթ–փօթ
 փոխ–փօխ
 փոխան–փօխան
 փոխանորդ–փօխնօռնթ
 փոխեն–փօխիլ
 փոխինդ–փօխինձ
 փոկ–փօգը
 փող–փօղ
 փոս–փօս
 փոր–փօր
 փորացաւ–փօրացալ
 փորսուղ–փօռնսուղ
 փութ–փութ
 փուլ–փուլ (կալ)
 փուշ–փուշ
 փումն–փումը
 փութ–փութ
 փչեն–փըչիլ
 փռեն–փըռիլ
 փթեն–փըթիլ
 փրթանիմ–փըռնթընիլ
 փրփուր–փըռնփուռ
 քած–քած
 քաղ–քաղը
 քաղաք–քաղաք
 քաղեն–քաղիլ
 քաղցր–քախճըր

քամակ–քամագ
 քամեմ–քամիլ
 քամի–քամի
 քան(զ)–քանց
 քանդեմ–քանդիլ
 քանի–քանի
 քառասուն–քառասուն
 քար–քար
 քարճիկ–ք'նոջիզ
 քարշ–քաշ
 քարշեմ–քաշիլ
 քացախ–քացախ
 քեմուխար–ք'ծմուխար
 քենի–ք'ենի
 քերեմ–ք'երիլ
 քերթեմ–ք'երթիլ
 քեն–ք'են
 քիթ–ք'իթ
 քիչ–ք'իչ
 քնեմ–քընիլ
 քշեմ–քըշիլ
 քշտեմ–խըշտիլ

քոյր–ք'իր
 քոս–քոս
 քորեմ–քորիլ
 քուղ–քուղը
 քուն–քուն
 քուռակ–քուռագ
 քռահոտ–քըռաֆոդ
 քսան–քըսան
 Քրիստոս–Քըրիստոս
 քրտնեմ–քըռդընիլ
 քրքրեմ–քըրքըրիլ
 օգուտ–օքութ
 օդ–օթ
 օծեմ–օծիլ
 օձ–օց
 օշինդր–յավշան (<աւշինդր)
 օտար–օդար
 օր–օր
 օրան–օրան
 օրեն(ք)–օրենք
 օրինեմ–օխնիլ

ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ազգապիղիզ–մեծ պահքը խորհրդանշող հրեշ
 անգի–մայր
 ալիրմաղիզ–թիթեռ
 ախժան–կանաչ լոբով և կիսախակ դդումով եփվող ճաշարեսակ
 ախկակըդօր ըլիլ–համբերությունից դուրս գալ
 ախճըգամնուն–աղջկասեր, աղջիկների հեպ խաղացող փղա
 ախճըգատեր–հարսի կողմի հարսանքավոր խնամի
 աղվետուզ–տաքապի, վարպիքի «ձագ»

անգաջակագող–ուշիմ, հնագանդ
 անգըրըլանգ–անկյալ
 անժուռ–անյուղ, անսնունդ
 անիսկաջօր անիլ–մեկի հասցեին անեծքներ տեղալ
 անիսկապերան–անիծելու սովորություն ունեցող, չարախոս
 անվերվերի–ամայի
 աշի–մանդակ
 անշիլ–սպասել
 աշնավար–աշնանացան
 առաջացու–գորգ, կարպետ գործելու համար հենքի պինդ ոլորած
 թելը
 ասպափեղ–տորքի մասերից
 անրամագին–կարգին, մարդավարի
 արընտեր–արյան վրեժ ունեցող
 արնաճիջեխ–արյունվա
 արուջ անիլ–որոճել
 ափա–հայր
 բնլանգ–սև-սպիտակ բծավոր՝ չալ (շուն, կապու և այլն)
 բնլանջուգ–չոր դրումով, սիսեռով կամ լոբով եփվող ճաշարեսակ
 բնթիգ–ծյուն մաքրելու գործիք
 բարամում–ակնամոմ
 բնրան–ոչխարը կթելու տեղ
 բըզըզըհան անիլ–խեղդամահ անել
 բըխըխկալ–1. բլթբլթալ (աղբյուր, գետ), 2. բուռն հեկեկալ
 բըշտիլ–խայթել, ծակել
 բըռնանգ–մագափունջ
 բօմբօռ–խաղողի տեսակ (սպիտակ, խոշոր հափկներով)
 գանդիլ–գորգը, կարպետը գործելուց հետո ձգելը՝ եզրերը
 հավասարեցնելը
 գըլլան–թելի կոճ
 գըլուկ–ուլոռ
 գըպպալ–դրմփալ
 գըպպուն–մեծ մուրճ, կոփուն
 դաղդաղան–կովի վզից կախվող փայտյա հմայիլ
 դանդ–գութանի մաս

Դառանջ–Տեառնընդառաջ
 դառնադառ ըլիլ–խիստ ուռչել
 դէմի–անջուր
 դինգ–ցորեն ծեծելու հարմարանք
 դըզզան–հոլ
 դընգալ–շարժվել
 դըռի–առողջ
 դըռի–դըռի պար ածիլ–«մաքների վրա» խաղացնել
 դիւզանգ–անճոռնի, տձև
 դիւզուն–1. չուգունե երկարավուն թեյնիկ, 2. կոշտ ուռուցք, խուլ
 դողաշար–քանոն
 գանց անիլ–անտեսել
 գավագապուն–արգանդ
 գիգիգ–խխունջի խեցի
 գըխզըխկալ–բարբաջել
 գըխկօց–ընկնելու և ջարդվելու ձայնը
 գըխճալլ|ժըխճալ–զզվել
 գըրինգ–առույգ
 գուրգըգըգուռդ–ամեն ինչից գուրկ, շապ աղքատ
 գօլա–շապ երկար մահակ
 գօխ–ցողուն
 էլլօր–հաջորդող երկրորդ օրը
 էճամուրուք–յուրօրինակ «այծառնություն» սամիթանման վայրի բույս
 էշակաթնուգ–տափաստանային կաթնառատ բույս
 էշակըրեդ–իշամեղու
 էշակօվգիթ–խոշոր-անճոռնի
 էրացնիլ–ջերմել
 ըշտափիլ–հանկարծակի, ուժեղ լացից կարկամել
 ըրօփիլ–եռացող կաթը կամ ճաշը հովացնելով խառնելը
 թագիլ–1. ծեծել, 2. ցավել (աչքը)
 թագնիլ–պառկել (կապվի, շան)
 թաթուգ–գուլպա գործելու համար ձեռքի վրա 8-աձև փաթաթված
 թել
 թախկիլ–խիստ փափկել, լիկել
 թախկուջ– սանրվելիս սանրի վրա մնացած մազափունջը

թաղամեռ ըլիլ–գեպնաւարաւ բույսերի՝ փեղից շարժելու
 հեղանանքով թառամելը
 թան–մաճնապուր, սպաս
 թան–1. թառ նվագարանը, 2. հավերի թառելու փայտյա ձողը
 թանժամ ըլիլ– արթնանալուց հետո քունը չբանելը
 թավլամեխ– ընթանի կենդանիներին կապելու համար
 օգտագործվող մեծ մեխ
 թեղ–հարդի կույտ
 թեշի–իլիկ
 թեռ–կարպեպից կարված կոպիտ խուրջին՝ ավանակի վրա գցելու
 համար
 թըռըսիլ–պաղել–մնալ
 թըռ՞թէվանուգ–1. թարթիչ, արտևանունք 2. դռնաբով, ձեթով և
 խմորով պարարաստվող պահքի անուշեղեն
 թըսթըս–դանդաղաշարժ
 թըսթըսալ–շատ դանդաղ գործ անել
 թըֆփիգ–այծի մագերի արմատներին կապած նուրբ աղվամազը
 թի–փայտից պարարաստված բահանման գործիք, որով խաղողի
 մնացորդները հանում են հնձանից
 թիթան–դաշտում, ճանապարհների վրա չորացած խոշոր
 եղջերավոր անասունների կղկղանքը, որ օգտագործվում է
 որպես վառելիք
 թիլ–բլուր
 թիթիգ անիլ–թռչունների զուգավորվելը
 թիլթթօքիլ–ուժասպառ լինել, շնչակտուր լինել
 թուր–1. թուր, 2. ջեջիմ, փորքաշ (ավանակի հարթ պարան)
 գործելու փայտյա գործիք
 թօլ(–թօլ) անիլ–գլորել
 թօլ(–թօլ) ըլիլ–գլորվել
 թօխաջ–հաստ մահակ, որով ծեծելով բուրդ կամ կարպետ են
 լվանում
 թօռագ–գորգի մեծ շրջանակագարդը
 թօռ՞թա–հալած յուղի տականքը
 ժամ(հ)աժամք–երեկոյան մթնելու ժամը
 ժանգ՛էրք–մթնշաղ

լագ–1. անդուր գոլ (թեյ, ջուր և այլն), 2. շան կերակուր, 3. լակ (ծու)
լամփամ–1. կալը հավաքելու փայտե գործիք (նաև՝ լամփա),

2. անճոռնի, խիստ գեր

լայ քըցիլ–հնձած խոտը խորոմելու համար հավաքելը, փռելը և
հարթեցնելը

լափ–ավելի

լըբըռդիլ–խիստ փափկել, լիսկել

լըգամ–1. թռչունների ձագերի կտուցի վրա դեղին, փափուկ շերտ,
որը հետագայում ընկնում է, 2. փայտյա սանձ

լըգլըգալ–ավել-պակաս խոսել

լըգու–անդուր գոլ

լըգու րալ–փսխել

լըխարիգ–գեր, թմբլիկ

լըղլըղահար կալ–շաք գեր լինել

լընգըռնիլ–նստել (շան, կատվի)

լիլ–փիղմ

լինջ–շալակ

լիւլիւզ–թեյնիկի ծորակը

լօբ-լօբ–մանկական խաղ

լօզլօզ–անդուր ջրալի հեղուկ, ապուր և այլն

լօլօզ–միրգ, հաքապպուղ

լօռ–1. լոր, 2. կաթնաշոռ

խազազ–վայրի սոխ

խազունք–լավաշի շաք եփված, կարմրած մասերը

խալխալ–կարմիր պուրերով ծիրանի տեսակ

խաշ–1. խաշ (կերակուր), 2. թթխմոր

խաչ–1. խաչ, 2. մաքուր

խառդ, խառդի քար–սրաքար

խանրան–ցորենի շաք մեծ պարկ

խարգիլ–բովել

խըզար–երկկողմանի մեծ սղոց

խըզխըզ–խզված ձայնով խոսող մարդ

խըզխըզալ, խըզխըզահար կալ–խզված ձայնով խոսել

խըլալիլ–գլուխը պտտվել

խըլեզուզ–փոքր մոդես

խըլըշկօղալ-վախից ականջները ցցել (նապաստակ, կապու և այլն)
 խըմ(բա)բաբա-խապուտիկ
 խընթխընթ-քթի մեջ խոսող մարդ
 խընթխընթացնիլ- քթի մեջ խոսել
 խընջրուզ-սոխուկավոր ուտելի վայրի բանջար
 խըվիլգ-հափող առվի համար ցանկապարի սփռոին մասում
 արված անցք
 խըրագիլ-թրծել
 խըրգիլ-վռնդել
 խըրիգ փալ-հեփնից ընկնել, հեփապնդել
 խըրիսօզի-հալած դմակի կարմրեցրած կտորները
 խըրօվ-խաչվերացի ծիսական ուտեստ՝ թռնրի մեջ խորոված ու
 խըրօվ- խաչվերաց
 խըփիլ-փակել, ծածկել
 խին-բուսական յուղ, որ սրանում են յուղափու սերմերը (կանեփ,
 կփափափ, կնճեռ և այլն) հավանգի մեջ ծեծելով
 խինըխաշու-ուժ, գորություն
 խինձը-սինձ
 խօզան-հնձած արփ
 խօսփիգ-փոքր փուն, խրճիթ, խցիկ
 խօրուզագ-չոր հազ
 ծալք, ծալքափեղ-փայտյա մահճակալ, որի վրա անկողինները
 հնում դասավորում և ջեջիմով ծածկում էին
 ծանձ-լորձ, թուք
 ծասկան-օրորոցի շղարշե ծածկոց
 ծեռնափեղ-մառան
 ծըգըլթալ-ծղրփալ
 ծըղապաշառ-ճփապաշար
 ծըղվանք-մաղած ձավարի մնացորդը՝ շափ մանր, այլուրախառն
 ձավար
 ծըլանգ-ծվեն (շորի), ձորձ
 ծըղանիլ-գերանը կամ փայտը երկարությամբ կիսել
 ծըղադուզ-ճարճափուկ, եղերդակ
 ծըքըթիլ-ծլել, ծլարձակել
 կաբան-օրորոցի կապիչ (գործվել է բրդյա գունավոր թելերից)

կագօղէրէս-գիջող, հանդուրժող
 կաղվազանգագ-սոխուկավոր բույս, խնջուզին շապ նման (ոչ
 ուրելի)
 կաղվի անշ-խաղողի տեսակ (խարջի, ոսկեվագ)
 կաթինք-1. ծառից ընկած հասած միրգ, 2. առաստաղից կաթող
 անձրևաջրի կաթիլներ
 կաթնաքամիգ-թանգիֆից երկրակ կարված փոպրակ, որով կաթ
 են քամում
 կաթնըկօրեգ ըլիլ-խիստ մտերմանալ
 կաթնուգ-վայրի բանջար (ուրելի է քաղցրահամ ցողունը)
 կալ-1. գալ, 2. կալ կալսելու տեղ, 3. բանջարի հյուս
 կանանց-կարմիր-ծիածան
 կանդրել-արորի թելը
 կառթալ-1. կարդալ, 2. կաքավի երգելը
 կառնաղիլ-ոչխարի վիժելը
 կ'էձէձաֆօդ-միգահոտ
 կ'էննաֆօթիգ-թգուկ
 կըգօնիլ-խիստ ագահանալ, ունեցածի վրա դողալ
 կըգօց-կարպետ, գորգ գործելու եղջուրանման գործիք
 կըզըկօթիլ-շապ գայրանալ, նեղանալ
 կըլավիլ-մայել
 կըլափին անիլ-սովից ուժասպառ լինել՝ բերանը բացուխուփ
 անելով
 կըլըկափին կալ-պապանձվել
 կըլըմբօզիկ-գեր-կարմրաթուշ
 կըլխի ընգ'իլ-հասկանալ, ըմբռնել
 կըլխի բըցիլ-հասկացնել
 կըլուխ քաշիլ-ստուգել
 կըլխալիլ-նեխել, բորբոսնել
 կընջեռ-յուղաբու սալիփակ սերմերով, ծիրանագույն ծաղիկներով
 փշոտ բույս
 կըջէ-մահմեղական կին
 կըջէջիլ-խիստ գունաւորվել
 կըռու, կըռօ, վօսկըռօ-միջուկը դժվարությամբ դուրս եկող
 ընկույզի տեսակ

կ'ինաթափէք—հարսանիքին նախորդող ուրբաթ օրը, երբ մորթվում
 է հարսանիքի մասցուն և կարասից դադարկվում գինին
 կուղ—1. հավի կեր (հացահատիկ և այլն), 2. թոնիրի մեջ ընկած հաց
 կուղաբ—խմորի մեջ դրված ընդեղենով, վայրի բանջարեղենով
 պարբերաբար պահքի կարկանդակ
 կուղուլ—1. կարճ և կլոր, 2. անպոչ հավ
 կուլպաբանձ—տանձի տեսակ
 կուշկոդրիզ—կուժկոպրուկ (կարմիր, կակաջանման, փայլուն
 ծաղիկներով բույս)
 կուշուռամանիզ—հավի վզի տակ գտնվող ստամոքս-պարկը
 կօգօգ—գայլ, գազան, հրեշ (մանկ.)
 կօթռուջ—անճոռնի
 կօլոջ—բրդուն
 կօծիզ—գաջից, կանեփի թելից և ձվից պարբերաբար սոսինձ՝
 կտրված ամանեղենը սոսնձելու համար
 կօնդ—1. բարձր տեղ, 2. անդամալույծ, անկյալ
 կօնդըկըծիզ—անշարժունակ, անդամալույծ
 կօնձալ—կաղկանձել
 կօռձավեր—գութանի մաս
 կօվզ'իթ—կով կթելու կավե աման
 կօփվիլ—ջարոց լինել
 հադ անիլ—ծախկել (բուրդը)
 հադարարիզ—բուրդ չփխելու ճիպոտ
 հազարաշնթիք—վայրի դեղին հիրիկ
 հնլիմ—հարիսա
 հախսը մըննիլ—երես առնելով՝ վազվզել, չարություն անել
 հադ—1. խաղ, 2. երգ, 3. հող
 հադ կանչիլ—երգել
 հասար—փարախ
 հավալօլօգ—կարմիր, հապալասանման վայրի հարապարտը
 հնվա—կարպեզ գործելու արամնավոր գործիք
 հարզ—հարսանիքի կամ հոգեհացի ճաշը
 հափափ—արամնաթափ մարդ
 հերացել—խորթ հայր
 հերու, հերնըվի—անցյալ տարի

հուրուսկ-օճառի, պանրի և այլնի հարված-փոքրացած կտորները
 հօլ (-հօլ) անիլ-գլորել
 հօլ (-հօլ) ըլիլ-գլորվել
 հօռթունը քաշիլ-ազահորեն խժռել
 հօրիք-գութանին լծվող եզներից 4-րդը
 հօքավօռթի-հոգեզավակ
 դըջըռիլ-մանրացնել
 դումրի-տապրակ
 ճագադանոց-գլխանոցի վրա դրվող ասեղնագործ զարդարանք
 ճաթ-կորեկիաց
 ճամբանագ-գութանի շղթան
 ճանջաքըշիգ-կաշվից պատրաստված հարմարանք, որ կապում են
 ավանակի ճակատին ճանճերը քշելու համար
 ճըբըլդ(ը)րիգ-ճարպիկ
 ճըդիէխր անիլ-ձվի մեջ ճուրղ խեղդել
 ճըլամօռթ անիլ-անվարժ, փանջահար անելով մորթել
 ճըլէգ-նիհարիկ
 ճըլընգօղալ-ջղածգվել
 ճըլխացնիլ-ճզմել
 ճըլճըլթան-ձավարապուր
 ճըղագ-ճեղք
 ճըղըռդալ-ճչալ
 ճըջանագիլ-ծղրտալ
 ճըռիգ-երեխաներին քայլել սովորեցնելու գործիք
 ճըռճըռիգ-ծղրիդ (բաց գույնի, մորեխանման երգող բզեզ)
 ճըրօխնէք- Սուրբ Ծնունդ, Ջրօրհներ
 ճիգմալ-ճկուն
 ճիթ-ռդկույզ
 ճիլ-1. արմատ, 2. ջիդ, 3. առածգական
 ճիլճիլ-գութանի մաս
 ճիշկը-աճուկ
 ճուգուլ-ճկույթ
 ճուջուղ-երեխայի արական անդամը
 ճօթ-կտոր, կես
 ճօթանք-հացի փշրանք

մնազմնագուգ-փոքր ճանճ, որ թրթուր է դնում մարդկանց և
 կենդանիների շնչափողում, աչքերի մեջ
 մաննագ-սև խաղողի փեսակ
 մանջուգ-կարպեփ գործելու համար նախապարաստած թել
 մանրանդի-մանգաղից մեծ, գերանդիանման ցորեն հնձելու գործիք
 մեզիլ-նախանցած (օր, շաբաթ, փարի և այլն)
 մերացել-խորթ մայր
 մերուսկ-մերած, բայց դեռ չմակարդված մածուն
 մերքիլ-թելը ներկելուց հետո մեզի մեջ ամրացնելը
 մըթել-վերմակի բուրդն ընդգրկող կտորե փոպրակը
 մըթիլ-թուլակազմ, դանդաղաշարժ, դանդալոշ
 մըլօքուր-եղնջափենդ
 մըխկիլ-բորբոսնել
 մըշօրիլ-խժռիլ
 մըռ-փայտի որդ
 մըրմեղ-մոծակ, սլակ
 մունջ-առաստաղից և պարերից կախվող փոշու թելիկներ
 մօզ անիլ-աղբյուրից կամ դույլից կռացած ջուր խմել
 մօլլաքար-քարկփիկ
 յեննաթուլա-1. մոր հեփուից քարշ եկող երեխա, 2. համախոհ,
 գործակից (արհամարհական)
 յեդ անիլ-օխավով հացի խմորի գունդը բացել
 յեդ փընիլ-փնփեսել
 յեդ քըցիլ-սփռել
 յեննաթուխ-ոչ թեժաթուխ լավաշ
 յեննապընդան-դուռը ներսից փակելու հարմարանքը
 նախրափափ-նախրի նստելու փեղը
 նախրափըշադ-վայրի մանր, թթվաշ փշափ
 նավ-փայտյա հարմարանք, որից ջուրը թափվում և պարեցնում է
 ջրաղացքարը
 նավա-երկու բլուրների միջև ընկած ձորակ
 Նըխրաթող-նախիրը արուրի փանելու շրջանն ավարտելու օրը
 նըղընդվիլ-խիստ մաշվել (հագուստը)
 շանիդ-լվացքի պարան
 շեր-ավելուկանման ուրելի վայրի բանջար

շրդարար–ամենամեծ անցքերով մաղը
 շրդըրդու–հորդ, հորդառար (անձրն)
 շրլընթիլ–անփույթ, կիսար-պռար կարել
 շրմաթ–կտրված թանի շիճուկը
 շրնգրլօզին անիլ–թրն գալ, թեթևաբարո կյանք վարել
 շրոնօթ–ջրհորդան
 շրոռան–ջրվեժ
 շրո(շր)ռացնիլ– անփութորեն թափել (հեղուկը, ճաշը և այլն)
 շիլ–հաշմանդամ
 շինիլ–1. կառուցել, պատրաստել, 2. փակել, կողպել, 3. փապակել
 շիշ, շրշերք–ծառի կարար
 շօմի–վայրի սպանախ
 շուլալիլ–բլանդել
 շուլալիլ–1. փաթաթվել, 2. կաշել, պոկ չգալ
 չախչախ–1. ջրաղացի մաս, 2. շափախոս, չաչանակ
 չանախալալա, չօմախալալա–աղբրանց արուն թավշակարմիր
 ծաղիկը
 չնչնպոռդին անիլ–չորեքթաթ անել (երեխայի)
 չնքչնքու–փոքրիկ երգող թռչուն
 չըլդիլ–անխնա կողոպտել
 չըխչըխալիլ–թաց լվացքը քարի վրա փորել, 2. դնգստել
 չըրփիլ–1. պարերը սպիտակ կավաջրով սպիտակեցնել 2. շարտել
 չօղան–փոքրիկ թփանման բույս, որը հնում օգտագործվել է լվացք
 անելիս և թել ներկելիս
 պաբապըլլօր–սնձին նման, ուրելի պալարավոր բույս
 պազգաթան–չորթանապուր
 պաջ–լվացած ցորենից անջատված աղբը (փարբեր սերմեր, գարի
 և այլն)
 պառավապ..իգ– սպիտակ ծաղիկներով, կլոր, նարնջագույն ոչ
 ուրելի հաբապտուղներով թփանման բույս
 պարգապուբուգ–պարկապգուկ
 պելնագին–քավորի մայր
 պելի–քավորի հայր
 պեձ–կայծ
 պերանկալիգ–կաթսայի, շշի և այլնի փակիչ

արգրլդադի-շար մանր՝ «բզով ծակած» աչքեր ունեցող
 արլըմպօցիգ ըլիլ-միանգամից զայրանալ-բռնկվել
 արլիթ-մոծակի կամ այլ միջարների կծած, այրուցված րեղը
 արլուգ-կապուտաշյա
 արջիլ-կորիզահան անել (չոր լոբին, ծիրանը և այլն)
 արջիր, արջրիգ, արջլօ, արջլօնգ...-փոքր, փոքրիկ
 արրանիլ-1. շրջել, 2. փսխել
 պիլ-խմորի գունդ
 պիլ րալ-խմորը գնդել
 պօգ-1. եղջուր, 2. անբարոյական կին
 պօգպօգադիլ-զայրանալ, քինոտել
 պօլ-կոտիկ, գլխանոց
 պօմբ(ը)լօգ-գմբեթ
 պօրփրվիլ-բռնկվել
 պօրփիլ-կրակը թեժացնել՝ հովհարելով
 պօփ-ծղոտով պարտասարված ներքնակ նորածինների համար
 պուբուգ-կույր
 պուգը-փայտյա հարմարանք օրորոցից մեզը դուրս հանելու
 համար
 պունգուլ-հանելուկ
 պուջի-քիչ, մի քիչ
 ջանջանդ-կալսելու գործիք
 ջեջիմ-բրդյա գոլավոր նուրբ կարպետ
 ջըլալ-ձիու սանձ
 ջըվալ-կարպետից գործած՝ ցորենի մեծ րոպրակ
 սամբադի-գութանի թել
 սամի-գութանի մաս
 սանդակըլուխ-սանդի մուրճի նման երկարագլուխ մարդ
 սանդէրք-բուրդ գգելու գործիք
 սարահադող-սև խադողի րեսակ
 սարաբանձ-վայրի րանձ, պանրա
 սէվասանուջ-սև, հաղարջանման վայրի ուրելի հաբապրուղ
 սէվ լալա-վայրի թուխ հիրիկ
 սէրեգ-1. պուլիկի բերանը կապվող կաշվե կտոր, 2. կանացի նեղ
 վարպիք

սըբըլդալ–սայթաքել, ակստալ
 սըբըլդ(ր)իգ–սայթաքուն
 սըլլանգ–հյուծախտ
 սըխկիլ–1. հավանգով ծեծել, 2. դնգստել
 սըխտօփի–վայրի սխտոր
 սըղլիգ–շատ հարթ և փայլուն
 սընդըվակալիգ–թոնրի օղանցքը փակելու բարձիկը
 սընդու–թոնրի օղանցքը
 սըռսունքը փալ–սարսռալ
 սըսխիլ–խռովել, մոռթները կախել
 սըրանոց–ձիթհանք
 սոլզանանգ–հաճախամիզություն
 վաննվուդ անիլ–ուշադիր զննել
 վանր փընիլ–բուկլից անել
 վէսկի–արոր
 վէր ածիլ–թափել
 վէր անիլ–1. մաքրել, 2. սափրել
 վէր թօղալ–այծի, ոչխարի, կովի՝ կրելը թույլ փալը
 վէր կալ–իջնել
 վէր փալ–թափվել
 վէր փընիլ–իջեցնել
 վէր ունիլ, վէրնիլ, վէննիլ–վերցնել
 վէր քըցիլ–1. ցած գցել, 2. վիժել
 վըռըշնիլ–շառագունել
 վօդաշօր–վարտիք (կանանց)
 վօդափեղ, վօդաց ճամփա–գուգարան
 վօխճանրավօղի– վաղ առավոտ, վաղորդայն
 վօռըսօղ անիլ–նստած շարժվել
 վօռցագ–աքաղաղ
 փագաթաղուսկ անիլ–խապառ վերացնել
 փագաթաղուսկ ըլիլ–խապառ վերանալ
 փագաթումբան–վարտիք (փղամարդկանց)
 փագ անիլ–մի բանում մեղավոր զգալով՝ սսկվել–մնալ
 փանդիգ–հարսանիքի ճաշը (հարգը) եփող կինը
 փաշփաքէրանք–բազմազավակ ընտանիքի վերջին երեխան

րաջագափեղ–տորքի (կարպետ, գորգ գործելու սարք) մասերից
 րառիթ–աթար
 րանր–րանր անիլ–ննջել, քնել
 րափ–հաց թխելու գործիք
 րափան–1. հողը հարթեցնելու գործիք, 2. գութանի մաս
 րափանիլ–հողը րափանով հարթեցնել
 րափլիզ–րափուկ
 րելլիզ–րարօրինակ, ցնդած
 րեփուռ–փայտե լայն աման
 րըբըռջիզ–գիրուկ
 րըզըզիլ–ջափից ավելի հեղուկ խմելով՝ ուռչել
 րըզվիլ–ազահորեն խմել
 րըզրըզողիլ–մի քանի րեղից ուռչել
 րըղափեր–րղայի կողմի հարսանքավոր խնամի
 րընակուգու–րնաբույս, րնային պայմանների սովոր
 րընզ(ը)լաղօջի–գլուխկոնծի
 րընգուզ–ուռուցիկ
 րըպկըվիլ–անշարժանալ–մնալ
 րըրխեղան–րրեխները կապող քուղերը
 րըրօրվիլ–1. րրորվել, 2. սեթևեթել
 րըրօր–րըրօր կալ–խիստ սեթևեթել
 րիրինպուպու–խեղկափակ
 րիփըրըզուզ–բուրդովին մերկ
 րուդ(ը)ռուշ անիլ–նոթերը կիփել, խռովել
 րուջ–ճախարակից հանած մանած թելը
 րուջիզ–փոքր կարաս
 րօհրագ–փոքր կուժ
 րան–աթարի փշրված կտորները կամ չորացած գոմաղըը
 րեթ–մեզ
 րեթիլ–միզել
 րեթլան–րակը միզող երեխա
 րեցողիլ–1. րեցուփել (շորը), 2. կենդանիների նման արագ
 րազմանալ
 րըլաթիլ–ածելիով, սայրով կտրել
 ուզիլ–1. ուզել, ցանկանալ, 2. սիրել

ուզվոր-մուրող, մուրացկան
 ուլադիլ-այծի վիժելը
 ումա անիլ-շաք սպասեցնելով՝ համբերությունից հանել
 ումա ըլիլ-շաք սպասելով՝ համբերությունից դուրս գալ
 ուռիգ-թել ներկելու համար օգտագործվող բույս (տերևները նման
 են ուռենու տերևներին)
 ուսքըցիգ-կժի տակ՝ ուսին դրվող ասեղնագործ շոր
 փալաս-կարպետ
 փառ՝շ-շաք փոքր կուժ
 փըթիր-աթարի դեզի վրա ծեփած-չորացած թրիք
 փըլխիլ, պըլխիլ, ճըլխիլ-ճխվել
 փըլուշ-հյուսթը ճգմած մրգերի, բանջարեղենի մնացորդը
 փըլօլիկ, պըլօլիկ, կըլօլիկ-կլոր(իկ)
 փըշալ, փըշիլ-լցվել-թափվել
 փըշաշիլ-թեթևակի չորանալ
 փըշկըվել-զարմանալ-մնալ
 փըռ՝թօշ-մածնաբրդոշ
 փըստըլօ-փոքրիկ, ճստիկ
 փըստանբլօշ-երկարավուն տեսքով, սև, տիպիկ հոտով բզեզ
 փըսօն-կերուխում, խնջույք
 փըսօն տընիլ-կերուխում, խնջույք անել
 փըսօր-ձիու, ավանակի կոկոլանք
 փիշկը-վիճակահանություն
 փումփուլ-թռչունների գլխի փեղքափունջը
 փուհփուհ-խիստ փափուկ, հաճելի (բուրդ, բամբակ և այլն)
 փուփուշ-աղջնակների գլխի վերևում ժապավենով կապած
 մազափունջ
 փուք քըցիլ-թեթևակի ոլորել (թելը)
 փորքսօղ անիլ-փորի վրա սողալ
 փորթափ ըլիլ-համբերությունից դուրս գալ
 փորքաշ-հարթ, լայն պարան՝ համեպը ավանակին կապելու համար
 քաձարմադ-կանանց ցեղին պարկանող (արհամարհական)
 քարապարան անիլ-քարկոծել
 քարգ՛իջ- հիվանդություն, որից ոտքերի տակը ճաքում և
 թարախակալվում է

ք'եռծ--ձնահյուս
 ք'երքինջ--մկնապամ
 քրթիվ անիլ--գլխի ոջիլները մաքրել
 քընափ--քնել շափ սիրող
 քընգ(ը)որստալ--թնկթնկալ
 քընթիլ--ագահորեն խժռել
 քըշքըշ տալ--գազազեցնել (շանը)
 քըռընքաշ կալ--մի կերպ գոյությունը պահպանել, հազիվ քարշ գալ
 քունդիգլլքընդիգ-- 1. փոքր, անկանթ պոպիկ, 2. ծղոտից գործած
 կափարիչավոր կողով, որի մեջ ցորեն, գարի են պահում
 քուռգադիլ--ծիու, ավանակի վիժելը
 քոլք--սանդերքով զգած բրդի մնացորդները
 քոռթ--բուրթ (ոչ սուր)
 օխ--տորքի վերևի և ներքևի ձողերը
 օխլավ--լավաշի խմորագնդերը բացելու համար նախապեսված
 երկար, կլոր փայտ
 օցփօր--նախանձ, չկամ
 ֆօգիր--ներկելու համար ծնկների վրա 8-աձև փաթաթված թել
 ֆօղմադիգ--հող, ավազ մաղելու ցանց
 ֆօռթադիլ--կովի վիժելը

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Արական անուններ

Աբգար--Ապկար
 Աբրահամ--Աբրդհամ
 Ազատ--Ազադ
 Ալեքսան--Էլիքսան, Էլիքսո
 Աղաջան--Աղաջան
 Աղասի--Աղասի
 Աղվան--Աղվան
 Ամիրջան--Ամրջան
 Անանիա--Անանո

Անդրանիկ--Անդրանիք,
 Անդ(ը)րօ
 Անդրեաս--Անդրյաս
 Անտոն--Անդօն
 Անուշավան--Անուշավան, Շավօ
 Աշոտ--Աշօդ
 Առաքել--Առաք'ել, Աք'ել
 Առուշան--Ըռուշան
 Աս(տրված)ապուր--Ասսադուր,
 Ծադուր, Ծադի

Ավագ-Ավաք
 Ավերիք-Ավերիգ, Ավեր
 Արամ-Արամ
 Արամայիս-Արմայիս, Մայիս
 Արարաթ-Արարաթ
 Արգամ-Արգամ
 Արզուման-Առգրման
 Արիստակես-Ըռստակ'ես,
 Ըռստո
 Արմենակ-Արմենագ, Արմո
 Արշակ-Առշագ, Առշո
 Արսեն-Առսեն
 Արտակ-Առդագ
 Արտավազդ-Առդավագ, Առդո
 Արտեմ-Առդեմ
 Բաբելեն-Պապկ'են
 Բագրատ-Պագրաթ
 Բադալ-Բանյալ
 Բալաբեկ-Բալաբեգ
 Բալասան-Բալասան, Բալի
 Բադդասար-Բադդո
 Բադ(իկ)-Բադիգ
 Բարեղամ-Պարեղամ, Պարո
 Բարսեղ-Պառսեղ
 Բարունակ-Պարուն
 Բեգլար-Բանյալ
 Բենիամին-Պենյամին, Պենյամ,
 Պենո
 Գաբրիել-Կապիռել, Կափո
 Գագիկ-Գագիգ, Գագո
 Գալուստ-Կալուստ, Կալո
 Գառնիկ-Կառնիգ
 Գարեգին-Կարեգին
 Գեղամ-Քեղամ, Քեղո
 Գվիդոն-Կրվիդոն, Կրվիդ

Գրիգոր-Կիքոր
 Գուրգեն-Գուրգեն
 Գևորգ-Կելօրգ
 Դավիթ-Դավութ, Դավո
 Դադ(իկ)-Դադիգ
 Դերենիկ-Դերեն, Դերո
 Եղիազար-Յեղնազար, Յեղո
 Եղիշեն-Յեղիշն, Յեղիշ
 Ենոք-Յենոք
 Երեմ-Յերան
 Երվանդ-Յերվանդ
 Եփրեմ-Յեփրեմ, Յեփո
 Զավեն-Զավեն
 Զաքար-Զանքար, Զանքո, Զանքի
 Զոհրաբ-Զոհրաբ
 Թադևոս-Թաթիվոս, Թաթոս
 Թեյում-Թեյիմ
 Թովմաս-Թումաս
 Թորգոմ-Թորգոմ
 Թորոս-Թորոս
 Թևան-Թեվան
 Թևոս-Թիվոս
 Իշխան-Իխշան
 Իսկանդար-Իսկանդար
 Լեռնիկ-Լեռնիգ
 Լևոն-Լեվո
 Խաչարուր-Խաչադուր, Խաչո
 Խաչիկ-Խաչիգ
 Խաչիպապ-Խաչքքաբ
 Խիկար-Խեգար
 Կարապետ-Կարաբեդ, Կարո
 Կոնստանտին-Կոստանդին,
 Կոստո
 Նազարապետ-Նազարաբեդ,
 Նազարո, Նազո

Հակոր-Ագօփ
 Համբարձում-Համփօ
 Հայկ(ան)-Հայկըն
 Հայկազ-Հայկազ
 Հայրապետ-Հա(յ)րաբէդ
 Հայրիկ-Հարիգ, Հարօ
 Հարություն-Աթուն
 Հմայակ-Համօ
 Հովհաննես-Ավանէս, Ավաս,
 Ավուն
 Հովսէփ-Ուսէփ
 Հունան-Հունան
 Ղազար-Ղնգար, Ղնգօ
 Ղուկաս-Ղուգ'նս
 Ղունկիանոս-Խընգ'նսու,
 Խննգօ
 Ղևոնդ-Ղէվօ
 Մադաթ- Մնդնթ, Մնդօ
 Մաթնոս-Մաթիվօս, Մաթօս
 Մաղաքիա-Մաղաք
 Մամբրե-Մամրի
 Մամիկոն-Մամրգօն, Մամրգօ
 Մանուկ-Մանուգ, Մանգօ
 Մարգար(ե)-Մարքար(ա)
 Մարկոս-Մարգօս
 Մարտիրոս-Մնռդիրօս,
 Մնդիգ, Մնռդի
 Մեսրոպ-Մէսրօփ
 Մինաս-Միննս
 Միսակ-Միսազ
 Մկրտիչ-Մըզմռդիչ, Միգ'իչ,
 Կիդիչ
 Միեր-Մըիեր
 Մովսէս-Մուսէս
 Մուշեղ-Մուշէղ

Նազար-Ննգար
 Նահապետ-Նըհաբէդ, Նըհօ
 Ներսէս-Նէռ'սէս
 Նիկողոս-Նիգօղօս, Նիգօ
 Նոյ-Նօհ
 Շավարշ-Շավառ'շ
 Շնավոն-Շըմավօն, Շըմօ
 Պապ(իկ)-Պաբիգ, Պաբօ
 Պարգև-Պարքէվ
 Պետրոս-Պէդրօս, Պէդրէ
 Պողոս-Պօղօս
 Ռազմիկ-Ըռազմիգ
 Ռափայել-Ըռափայիլ
 Ռութեն-Ռւռութէ, Ռւռբէ
 Սահակ-Սըհազ
 Սամսոն-Սամսօն
 Սամվել-Սանվէլ, Սանօ
 Սարգիս-Սնրքիս, Սնքօ
 Սարիբէկ-Սարբէգ, Սարօ
 Սեդրակ-Սէդրազ, Սէդօ
 Սեյրան-Սէրյան
 Սերոբ-Սէրօփ, Սօրօփ, Սօրօ
 Սիմոն-Սիմօն
 Սիսակ-Սիսազ
 Սիրեկան-Սիրէգան
 Սմբատ-Սումբնթ, Սըմբօ
 Սողոմոն-Սօղաման
 Սրեփան-Սէփան, Սէփօ
 Սուրեն-Սուրեն
 Սուքիաս-Սոլք'նասր
 Վազգեն-Վազգէն
 Վահան-Վըհան
 Վահրամ-Վահրամ, Վահրօ
 Վաղինակ-Վաղէնազ, Վաղէն

Վաչագան–Վաչագան, Վաչեն,
 Վաչիզ
 Վարագդապ–Վարագդադ
 Վարդագար–Վանթթանգար,
 Վանթթո
 Վարդան–Վանթթան
 Վարդգես–Վանթթկէս
 Վռամ–Ըռամ

Տիգրան–Տիգրան, Տիգո
 Տրդապ–Տրդթադ
 Յոլակ–Յոլագ
 Փանոս–Փանոս
 Փիլիպոս–Պրիլպոս
 Զերոբ–Զէրոսի
 Օհանջան–Օհանջան

Իզական անուններ

Ալմաստ–Ալմաստ, Ալմո
 Ալվարդ–Ալվանթթ
 Աղուն(իկ)–Աղուն(իզ)
 Այծեննիկ–Ածեննիզ
 Անահիտ–Անահիդ, Անայի
 Անանուխ–Նանուխ
 Անգին–Անկին
 Անթառամ–Թանթան
 Աննա–Աննա
 Անուշ–Անուշ
 Աշխեն–Ախշէն
 Աշիկ–Աշիզ, Աշի, Աչո
 Աստղիկ–Աստղուզ, Աստղո
 Արաքսի–Արաքսո
 Արեգնագ–Արէք(նագ)
 Արուսյակ–Արուս(անգ)
 Արփենիկ–Արփէն(իզ)
 Արևհապ–Արէֆադ
 Բալասան–Բալասան
 Բրաքիոն–Վրրապիյոն
 Գայանն–Գանրան
 Գինեվարդ–Կինանվանթթ
 Գոհար–Գոհանթ

Եղիսաբեթ–Յէխսապէտթ,
 Յէխսո
 Եվա–Յէվան, Յէվո
 Եվգինն–Յէվգին
 Երագիկ–Յէրագիզ
 Երանուհի–Յէրան
 Զաբել–Զաբէլ
 Զարդար–Զանթթար
 Զարիկ–Զարիզ
 Զարմանդուխտ–Զարման-
 դուխտ, Զարմիզ, Զարմո
 Զարուհի–Զարո
 Զմրուխտ–Զնմրնթ
 Թագուհի–Թաքոհի, Թանքոյի
 Թամամ–Թամամ
 Թամար–Թամար
 Թավրիզ–Թանրվիզ
 Թուխտ–Թուխտ
 Թուխտամ–Թուխտան
 Իսկուհի–Ըսկոհի, Ըսկոյի
 Լալա–Լանան
 Լուսիկ–Լուսիզ
 Ծաղիկ–Ծաղիզ

Ծաղկանուշ-Ծախկանուշ,
 Ծախկան, Ծախկո
 Ծառնիկ-Ծառնիգ, Ծառնօ
 Ծիրան-Ծիրօ
 Ծովինար-Ծովնար, Ծօլօ
 Կարինե-Կարան
 Հայկանդուխտ-Հայկանդուխ
 տ, Կանդուխտ
 Հայկանուշ-Հայկ(ան)ուշ,
 Հասմիկ-Հասմիգ
 Հեղնար-Յեղնար
 Հերիքնագ-Հերիք(նագ)
 Հոփսիմե-Հուռում(սիմ)
 Հրանուշ-Հր(ան)ուշ
 Դանաթեղ-Դանթեղ, Դանթօ,
 Լաթել
 Մագթադինե-Մայթադի
 Մանե-Մանօ
 Մանյակ-Մանյագ
 Մանուշակ-Մանըշակ
 Մարգարիտ-Մըրքարիդ
 Մարիամ-Մայրամ, Մայրան
 Մարինե-Մարան
 Մարո-Մարօ
 Յասաման-Յանսանան
 Յուդաբեր-Յեդապեդ
 Նագանի-Նագան
 Նագիկ-Նագիգ
 Նանե-Նանօ
 Նարգիզ-Նարգիզ
 Նոյեմզար-Նօհիգար
 Նվարդ-Նըվառիթ
 Նուբար-Նուբար
 Նունե-Նունիգ
 Նունուֆար-Նունուֆ

Նուշիկ-Նուշիգ
 Շողակաթ-Շօղօ
 Շուշան-Շոշան, Շուշիգ,
 Շուշօ
 Ոսկի-Վօսկի
 Պայծառ-Պայծառ, Պայծօ
 Պերճուհի-Պեռջուհի, Պեռջօ
 Ռեհան-Ըռեհան
 Սաթենիկ-Սաթինգա, Սաթօ
 Մանամ-Մանան
 Մանդուխտ-Մանդուդ
 Մառա-Մանան
 Միրանուշ-Միրանուշ, Միրուշ
 Միրուհի-Միրօհի, Միրօյի,
 Միրօ
 Միրուն-Միրուն
 Մոնա-Սօնա, Սօնիգ
 Սոֆյա-Սօֆի
 Սրբուհի-Սըրբօհի, Սըրբօյի
 Սուսամբար-Սոսամբար
 Սուսան-Սոսան
 Վառվառե-Վավառ, Վառիգ,
 Վառօ
 Վարդենի-Վառիթենի
 Վարդիթեր-Վառիթեր,
 Վարսենիկ-Վառսենիգ,
 Վառսօ
 Վերգուշ-Վերգուշ
 Տիրուհի-Տիրօհի, Տիրօյի,
 Տիրօ
 Փառանձեմ-Փառօ
 Փեպուր-Թեքուր
 Զնար(իկ)-Զընար(իգ)
 Օվսաննա-Օսան(նա)

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Արրակունիս
Ալայանգ
Աղընջածոր
Այնար
Այլաբադ
Առինջ
Աստաբադ
Արփա
Աքուլիս
Բաքու
Գանդ
Գուգնուր
Գոմրի
Զէյթան
Ըգնապէտի
Ըգնօրա
Ըղնածոր
Ըռինդ
Ըստամբուլ
Ըրէվան
Թանրվիզ
Թէհրան
Թըմբուլ
Խալխալ
Խաջիզ
Կէչուդ
Կըժածոր
Կընդէվազ
Կընըշիզ
Կօրադիս
Համանյան
Հանքարիսան

Կօրիս
Հէրիէր
Հօռիս
Ղառիս
Ղափան
Մաղու
Մանըշկան
Մանդիրօս
Մանանդ
Մէդրի
Մօսկով
Յէլփին
Նանգարաբադ
Նախնըվան
Նօռիս
Նօրաշէն
Շաղին
Շահբուզ
Շանրուր
Շօռօթ
Չըվան
Ջանիրի
Ջուլֆա
Ջուղա
Սէս
Սիսյան
Վան
Յըղնա
Փառագա
Փարադաշար
Օռըրբադ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ

Վայոց ձորի խոսվածքը կրող բնակավայրերում մեր օրերն են հասել ժողովրդական բանավոր սրեղծագործության հեղաքրքիր և բազմազան նմուշներ: Ամենակենսունակ ժանրերից են առածներն ու ասացվածքները, օրհնանքներն ու երդումները, անեծքները, հանելուկները, պահպանվել են նաև ժողովրդական երգեր, զրույցներ և հեքիաթներ: Բանահյուսական նմուշների հիմնական մասը գրառել ենք 1970-80-ական թվականներին:

Առածներ, ասացվածքներ

Ախճիգը ուրըշի ճըրաք ա:

Ախճիգը անկըդդիլ ծըմերուգ ա:

Ամմեն հաղը հաղ ինք արել, մընացել էր Սարասըռ՞թին:

Անի Նուրին, ծախկի Փարին:

Ասքոճ մին դօլիցը վօր առնըմ ա, մին դօլիցն էլ փալիս ա:

Ասքոճ սաքը փենըմ ա, ծինը փընըմ:

Դնվին ասին. «Վիգըդ խի՞ ա ծուռ», ասեց. «Ա՛հ, էդ ըշփե՛ղըս ա դո՛ւգ»:

Յէն՝ աղա, փու՝ աղա, բա մեր դանն օ՛վ աղա:

Էճի պօզը քօր կալիս՝ փանըմ ա քըսըմ չօբանի փեղին:

Էշին ասին. «Ա՛շկըդ լիս ըլի, ք՛էգ թօռն ա ըլել», ասեց.

«Զրհաննամը թէ, իմ պեռըս իմ վըրես ա մընալօ»:

Լավ ա կընիգըդ մին ըլի, քանց մալըդ:

Լավ ծին յեմն ա ուղըմ, փիսը՝ դամիշը:

Խեղօք էշին երգու մառ՞թ ա լելըմ:

Խեղօք կառը օխսը մեր ա ծըճըմ:

Ծեռը ծեռն ա լըվանըմ, երգու ծեռը՝ երես:

Կեղն ընգավ վօխճարի մէջը, վայն էգավ մինապըրօնջը:

Կօզնօս փըրին գ՛նքի վըրեն՝ թօլ ըլավ, ընգավ կ՛ենին:

Կօղըթուն՝ նան պօզըթունը քառասուն օր ա քաշըմ:

Սեվ յեզը վօր վեր ա ընգըմ, փաննգավօրնին շաղանըմ են:

Կօքըմըդ նըսսեմ, մուրո՛ւքըդ ծիք փամ:

Կօվացին Աբրըհամին, Կրոռեց, Կրվեց պըղըրհանին:
 Կըջուջը հօլ ա ըլըմ, խուփը քըթընըմ:
 Կըջուջն ասեց. «Տազըս վօսկ'ի ա», շերեփն ասեց. «Բա յեւ
 ըշտեղա՛ն էմ կալի»:
 Նասսըրպարագ մին կ'ին ա:
 Նին Կոնրմանը քամօ չէն Կոսլ:
 Մըզան ցեթը ճաղացին օքութ ա:
 Մընչեվ Շնուշանը զըռ'թամրվի՝ ժամերը կառ'ցազվի:
 Մինը վօր զանգակ ա ըլըմ, մինն էլ բդի պամբագ ըլի:
 Մին ցըռօան էճը սաղ սնորվի անըմը խայտառագ կանի:
 Մեվին սաբունն ի՛նչ կանի, գ'իծին խըրադն ի՛նչ կանի:
 Վերի յուռդի դանդիրը ներքի յուռդմն էն գ'իդըմ:
 Տերավօրին Կերն ա Կարել, անդերին էլ կ'էլն ա Կարել:
 Տըզլօզ ջաներներին կադու էն շըլնագ'էլ:
 Փօռ'ցըված թանը ամփօռ'ց մաճնիցը լավ ա:
 Ք'անսազը նըստել ա քարի հըմար մըդաճըմ ա:

Օրհնանքներ

Ախրորդ խեր ըլի:
 Ասրօձ բալեքորդ պահի:
 Ասրօձ բիթամմին հասնի:
 Ասրօձ շընհավօր անի:
 Ասրօձ վօրը պարի ա՛ էն կադարի:
 Ասրօձ ք'էզ մին հալալ կաթնակ'եր թնուշ անի:
 Ասրօձ ք'էզ պահի:
 Յերգ'իր-ախշարք'ին հաղադըթուն ըլի:
 Էրգ'էն ծմբիթօվ ըլէս:
 Կըռներդդ դըվաթօվ ըլի:
 Կուռըդ Կոնլար մընա:
 Դօրմի հօրնըմօրդ:
 Դօրմի քօ անցավօրներիդ:
 Դարըլիսը պարին պացվի:
 Դարօվ քնաս, պարօվ կաս:
 Սաղ ջանօվ ըլէս:
 Միմօն-Միրանի ըլէս:
 Օջաղըդ շէն մընա:

Երդումներ

Էն արեվ:
Էն ազիզ ախպորըս արեվ:
Էն ժամը:
Էն խաչը:
Էն Սըովանես:
Էն Քամո խաչը:
Նորնըմօրս արեվ:
Նօրս արեվ:

Անեծքներ

Ազըզամեռ մընաս:
Անըմըդ կըղըրվի:
Ասեղը րընգ'ես հօվ անես:
Ասսանէ էլ պան չէմ ուզըմ սաղ ջան րէնաս վօջ:
Բօղազըդ շիշըշամփուր մըղի:
Գանդանըդ խուռդ ըլի:
Էս ժամհաժամք'իցն էմ կանչըմ գ'նվլախօրօվ ըլես:
Էս պարըլըսիցն էմ կանչըմ յամանյարա հանես:
Էրեսըդ գ'օռ րէնա:
Էրեսըդ թափի:
Էրեսըդ կըրօղ րէնա:
Էրեսըդ մեռնի:
Թ-նուգ'ունքըդ ծագվի:
Խուկեր հանես կուկիդ րագ'իցը:
Ծամըդ կըղըրվի:
Ծիծըդ ծագվի:
Կանանչ-կարմիրըդ սեվ կաբի:
Կէծագ րա ք'էգ:
Կէննի րագ'ին րանր-րանր անես:
Կըրօղը հէխարի ք'էգ:
Ներնըմերըդ շուն թառնա:
Ճուրը քաշվէք րուք:
Մենծըպըջիրըդ շուն թառնա:
Միսըդ վօսկըռիցըդ ըլի:

Նըստես՝ միսըդ թափի, կաղնես՝ վօսկոտըդ:
 Շափիք-շափիք ըլես:
 Ջանիդ վըրեն փօխըփեշման մընաս:
 Ջանըդ խըլխըլօղի:
 Տունըդ Ագօռի թառնա:
 Տունըդ Սօթեր-Կօմեր ըլի:
 Տունըդ փրնների վըրեն պըժանվի:
 Ցավ հեխարի քեզ:
 Փեշման մընաս:
 Քե(զ) փենամ փղամամթթ մեռնես:
 Բօքըդ կըղըրվի:
 Բո՛ւյը կըլխիդ ըլի:
 Օմբիրըդ քո՛ւ ըլի:

*Բանասացներ՝ Թեքուր Վարդանյան (ծնվ. 1899թ.),
 Թուխեր (ծնվ. 1885թ.), Մաթենիկ (ծնվ. 1889թ.),
 Հայկանդուխար (ծնվ. 1916թ.) Մարտիրոսյաններ,
 Օվսանևա Մկրտչյան (ծնվ. 1890թ.), Շողակաթ (Աջի)
 Հովհաննիսյան (ծնվ. 1898թ.), Ազնաբերդ*

Հաներուկներ

Էնինչ-քենինչ՝
 Առաչ ըլըմ ա չօռ՝ս վօղանի,
 Յեղավ՝ էրգու վօղանի,
 Յեղավ էլ՝ իրեք վօղանի:
 (մարդ)

Էն ի՞նչն ա՝
 Խանըմ-խաթունը
 Մալագըմը պար ա կալի:
 (աջք)

Կրագըմ վառվիլ չի,
 Ֆօղըմ թաղվիլ չի:
 (սարկեր)

Լէլէմ ք'էգ,
Թափ փամ ք'էգ,
Կուշփանամ յէս,
Դինջանաս փու:

(ծառ)

Մին կօլ ունէմ կաթն ա փալի,
Քըշէր-ցէրէգ փուն չի կալի:

(խաղողի ալգի)

Ֆօղի լոփլմ,
Մըսի գ'ոփլլմ:

(մուկն ու իր քույրն)

Էրգուսը՝ դիք, չօռսը՝ կախ:

(կօլի եղջրորներն ու կուրծքը)

Տըզլօզանամ, թըռնէմ ուսէրդ:

(կուժ)

Էրգու էշ ծօրըմը ուռ էն կըռձըմ:

(մկրատ)

Փէդէ կըլօլագ,
Մագէ ծըլօլագ,
Տէդին թաքավօր,
Միպփւագ հանիվօր:

(ինոցի, փարան, կարագ, թան)

Տափագը՝ փափագ'ին,
Էրգ'էնը՝ ծագ'ին:

(եղկանք)

Չաթու, չըվան, Նախըճվան:

(ճանապարհ)

Սէվ արնաբը բեղերը հըլօրեց,
Տասսը հազար մառնթ սըբանեց:
(գիշեր)

Սարի կըլխին
Մին ճօթ կաթա ա փըրած:
(լուսին)

Ալ յեզը,
Չալ յեզը,
Կաղնած-շիվարած յեզը:
(թոնրի բոցը, ծուխը, տան սյունը)

*Բանասացներ՝ Լևոն (ծնվ 1889թ.),
Հայրապետ (ծնվ 1895թ.),
Տրդատ (ծնվ 1897թ.) Կարդանյաններ, Ազնաբերդ*

Էն ինչն ա, վօր՝
Մին հօղ ունեմ՝ վարվըմ չի,
Մէջի քարերը ըստնազվըմ չի:
(երկինք)

Նինգ ախպեր էն՝
Իրնար յեննից քընըմ էն,
Նասնըմ չեն:
(գուլպայի շյուղեր)

Կալը կաշի,
Կամն արգաթի,
Ճուր փուր, քաշի:
(երես, ածելի)

Վօսկուռը՝ սէվ,
Ջանը՝ սիպտնազ,
Կաշին՝ բօզ:
(փշատ)

Ըլած օրվանիցը փրթաթվում ա,
Մեռնիլիս՝ պացվում:
(կաղամբ)

Բանասաց՝ Զարեկ Մարգարյան
(ծնվ. 1902թ.), Գնիշիկ

Էն ինչն ա, վօր՝
Էրգու ախալեր մին-մինի ման էն կալի,
Նամա տենում չեն:
(աչքեր)

Տասներգու ախալեր են,
Մին-մինի յեննա վազզ են տալի,
Նամա հասնում չեն:
(տարվա ամիսները)

Էրգ'են փիլօն,
Կառօք տեռեր:
(թել և ասեղ)

Խըփեմ՝ պրոնօվըս մին,
Պանամ՝ փրնօվըս մին:
(ճրագի լույս)

Ըսքե պուբուզ,
Ընդե պուբուզ,
Նեթ'թիցը՝ քուս:
(արևի շող)

Բանասաց՝ Մեհրաբ Մարտիրոսյան
(ծնվ. 1903թ.), Գնիշիկ

Էն ի՞նչն ա, էն ի՞նչը,
Քընամ-կամ,
Սօրըդ փօրին թափալօվ փամ:
(խնոցի)

Էրգու փեռդէր,
Մին փիլօն:

(հաճար)

Ծանդըր ըղի՝
Ծագ չունի:

(հալկիթ)

*Բանասաց՝ Դմիտրի Զաքարյան
(ծնվ. 1919թ.), Աղավնաձոր*

Էն ի՞նչն ա՝
Ուսփի շինած, կ'էղը չըմրդած:
(ջրադաց)

Անծիլը անծինին պէռնէս,
Անթաթարի վրօվը անց կացնէս:
(աղ, ջորի, գէտ)

Ալաս-փալաս՝
Անըմը փամ՝ զիմանաս:
(կարպէտ, խոսվածքում՝ փալաս)

Աքրան-պաքրան,
Քաք'ոլըղ ծիք փամ:
(գորգ գործելը)

*Բանասաց՝ Լուսիկ Վարդանյան
(ծնվ. 1911թ.), Գնիշիկ*

Էրգու օթախ ունէմ՝
Մին սընանի:
(քիթ)

Մին մարաք ունէմ,
Մէշին լիքը հուրաք ա:
(քերան և ապրամներ)

Կարմիր պուլիզ,
Սեվ սերեգ:

(*մասուր*)

Չաթուն խըմի, մօզին ուռռի:

(*ձմեռուկ*)

Բանասաց՝ Նանո Սրեփանյան
(ծնվ. 1916թ.), Ռինդ

Ասըմ էմ յէ՛գ, յէ՛գ՝ կալիս չի,
Ասըմ էմ՝ կալ՝ մի, կալ՝ մի՝ կալիս ա:

(*շրթունքներ*)

Ծին՝ ծօրըմը,
Քուռագը փօրըմը:

(*ծիրանի կորիզ*)

Էրզէն աղինք,
Պօջը՝ ծաղիզ:

(*ճրագ, մոմ*)

Բանասաց՝ Պայծառ Գևորգյան
(ծնվ. 1933թ.), Կեչուր

Մին պարզ ալիր ա,
Մէջին էլ մին գըռնա՛գ ա ճըխտամ:

(*փշաղ*)

Մին մարաք ունէմ
Մէջին հազար կըլուխ հէյվան կըտանի,
Նամա մին խուռ՝ցը խօղ չի փանիլ:

(*մրջնաբույն*)

Սեվ թագի՛
Տըռնէրը վագի:

(*սաջ*)

Բանասաց՝ Վանո Սարգսյան
(ծնվ. 1916թ.), Գեղեվազ

Տանեմ հաղ անեմ,
Պերեմ կախ անեմ:
(*վեզեր*)

Ճօթը ուղեն,
Ճօթը պահեն:
(*կուրծք*)

Նեռի վըրեն
Մին խախալ ծու ա փըրած:
(*աստղեր*)

*Բանասաց՝ Բագրատ-Նևստոր
Սարգսյան (ծնվ. 1923թ.), Խաչիկ*

Երգեր, խաղիկներ

*
Ծուգլուկո՛ւ, նա՛րընջի,
Ախճիգ ունե՛մ փանը չի,
Քընացել ա պանջա՛րի.
Պանջա՛ր չըլավ, խօղ ըլավ,
Խօղի փագի՛ն ծիղ ըլավ,
Ծիղը թըռավ կ'երանի՛ն՝
Կանանչ խօղը պերանի՛ն:

*
Ագլափիղիգ-բըռնիբիբիգ,
Տափօվ փըվաճ, կ'եռօվ հանաճ,
Մանդըր ճըղե՛ր փաշտի կըղե՛ր,
Էգ'է՛ք, էգ'է՛ք մէր չար փըղին փարե՛ք:

*
Լայլայ ասե՛մ քունդ փանի,
Ցավըջօղը ճուրը փանի:
Լայլա՛յ, բալա՛, լայլա՛յ
Բալա՛, լայլա՛յ, լայլա՛յ:

Կառը բալիս քունը փանի,
Ցավը՝ ցորը սելը փանի:

Նախշուն բալիս քունը փանի,
Շաղ էրգէն ծմբիրով ըլի:

*

Ջանգիւլում կասէմ, կըշարեմ,
Ջան գիւլում, ջան, ջան,
Կասէմ, փեփուտ կըշարեմ,
Ջան ծաղիգ, ջան, ջան:

Ներըս էգալ ծիյավօր
Մեր փունը չառդախավօր:

Ախպեր ունէմ ավջի ա,
Մէշկը պարագ դամշի ա:

Ախպէր, ախպէր, ջան ախպեր,
Շաքար մաղեմ, կէր, ախպէր:

Իմ ծաղիգըս քաղած ա,
Տէփոի փագիւն պահած ս:

Ծախկիս մէջընը լիս կա,
Դուշմանի անկը փուս կա:

*

Արագը բուգ ա փըռնել,
Յերի՛, յերի՛, յանդըմ, օյ-օյ,
Քանքիւլըդ թօգ ա փըռնել,
Շէգօ ջան, յանդըմ, օյ-օյ:

Էն սարի հովին մեռնէմ,
Իմ յարիս բօյին մեռնէմ:

Ծառան փափին կար կանեն,
Կաքավներին քար կանեն:

Զօրաբ կանեն ճաղերով,
Քեզ կըկաբեն հաղերով:

Վօխճարը փրվիմ դիւզը,
Ճօգել եմ դարագ'ծօզը:

*

Ագնի գ'օլըմը լըղացամ,
Մուղնօ շնշէքը կօղացամ,
Օխալը փարվա հիվանդ իմ,
Յարիս փետամ, լավացամ:

*

Էրգ'են կօմը սալել եմ,
Քոնոն դայր լաննել եմ,
Օխալը փարի ման կըզամ,
Մըռոյով սիրաձիս կառնեմ:

*

Կաղնել ես ախա-բախա,
Լնչնգիդ փուղը կախա ա,
Մեկ փրղա, սիպփնգ ախճիգ՝
Փըռնել են ուրար յախա:

*

Չո՛ւ, չո՛ւ, չըվանջի,
Իմ ախալեր քընա Գանջի,
Գանջն խանի փրռանը
Կանանչ կաբեն կըռանը:

*

Բախճա ունեմ ծառներով,
Մէջին լիքը կառնէրով,

Կառնէրը մաղաղ կանեմ
Աճիգ յարիս ծեռներով:

*

Այ փրդա, ո՛ր ես, ո՛ր ես,
Յեւ ծարավ էմ, փու ճուր ես,
Տըված ճուրղդ վօր խըմեմ՝
Սըռոզով սիրածըդ կըլեմ:

*

Քնչաւը քընաց փանծի,
Վախով կըլուխը խանծի,
Էգով մըղավ փեղերը,
Կաղուն կ'երավ բեղերը:

*

Յալլի քընանք վանքըմը,
Նառնների արանքըմը,
Սգները ծափ փան,
Նառնները պար կան:

*Բանասացներ՝ Սրբուհի Հովհաննիսյան (ծնվ. 1895թ.),
Արևհատ Ամիրջանյան (ծնվ. 1912թ.),
Եղգիկն Զաքարյան (ծնվ. 1919թ.), Ազնաբերդ*

Հեքիաթներ, գրույցներ

Իրէք խըրատ

Ըլում ա չըլում, մին թաքավօր ա ըլում: Ըդան եռետուն փարվա մին
հավաղարիմ նօքնարն ա ըլում:

Մին օր ես թաքավօրը եղ նօքնարին վեննըմ ա, քընըմ իրա
յերգըմը ման կալի: Շաղ են ման կալի, թէ քիչ՝ Ասրօձ գ'իդն, մին
բազարի պաղի փագի մին հալիվօր մառթ են փենըմ նստած՝
առաջին եղ իրէք պուրուզ ֆօղ: Ասըմ են.

– Այ հալիվօր, ես ի՞նչ պուրուզնի են ըստել փըրած:

Ասում ա.

– Օվորի ինձ ամմեն պուրուզի հըմար փասսը վոսկի փա՛կասեմ ինչ էն:

Թաքավորը շաղ ա ուզում գիդաննա, թե ինչ բըղի ասի էս հանիվորը, վոր փասսը վոսկո առժանի ըլի: Հանում ա էռետուն վոսկի հըմբարում, փալի հանիվորին: Հանիվորն էլ թե.

– Էս մին պուրուզ ֆողը էն մառնի կըլխին ըլի, վոր մին մառնի առաջի շաղ կըպանի, էս մինն էլ ըլի էն մառնի կըլխին, վոր իրա ախպորը բըրախ կըդա, ուրըշին կըփըռնի, էս դրադինն էլ էն մառնի կըլխին ըլի, վոր կընգանը սըռ կըդա:

Հանիվորի ասաձներին շաղ պանի փեղ չեն փընըմ, յեղ էն փառնըմ, կալի: Նօքնարը ճամփըմը միփըկըն ա անըմ, ասըմ. «Յէս էս թաքավորին էռետուն փարի ծառայել էմ, իմ ախպորս հեղ քանի փարի ա խըռօվ էմ, ուրըշի հեղ էմ ախպերըթուն անըմ, կընգանս էլ ըսկի փոռնցել չեմ մին թանքուն պան ասեմ: Մառնի հենց էս հանիվորի ասաձներին փոռնցի»:

Թաքավորի փըղին մին նախշուն դօչ ա ըլըմ: Մին օր նօքնարը էղ դօջը դնսփու կօղանըմ ա, փանըմ, իրանց կօմի պուջախըմը կաբըմ: Յէդավ քընըմ ա չօբաններիցը մին հանման ըղենց դօչ ա առնըմ, պերըմ, կընգանը շանց փալի, ասըմ.

– Կընի՛գ, էս թաքավորի փըղի դօչն ա, մօռնըմ էմ ուղենք, համա օջումի ասես վօչ:

Ասում ա, դօջը մօռնըմ, իրա ախպերացվին էլ կանչըմ, միղեղ ուղըմ էն, խմըմ, քէֆ անըմ:

Էքսը օրը դնսփու մըհանա ա փըռնըմ, կընգանը թագըմ: Կնիզը լնչանըթունը փըռնըմ ա, քընըմ հրեվաններին խաբար փալի, վոր իրա մառնի կօղի, դուղդուրի մինն ա՛ թաքավորի փըղի դօջը պերել ա, մօռնի, կ'երել: Խաբարը հասնըմ ա թաքավորին, վոր դօջի կօղը, հալ-նաղը, հենց իրա նօքնարն ա ըլել: Նեռնսօղըմ ա թաքավորը, դադավորներին կանչըմ ա, ասըմ.

– Դադէ՛ք էս անասփօձին, վոր իմ մինուճար ըրելխիս դօջը կօղացել ա, լնիլ:

Դադի վախար, էն ինչ նօքնարի հարազաղ ախպերն ա՛ ասըմ ա.

– Մին սըխալ պան ա արել ախպերս, մեխըն ա, խանթի արեք:

Էն ինչ ախպերացուն ա՛ ասըմ ա.

– Կախ արեք եղ բիյաբուռ-անաղըհացին, վոր իրա թաքավորի ազիզ ըրէխիցը կօղըթուն ա արել:

Դադավորնին ասըմ էն՝ հէնց դուզ էլ ասըմ ա, կախ անենք:

Կախ անիլիցն առաջ ջնլլաթը նօքնարին ասըմ ա.

– Դէ վեռ՝ի խօսկըդ ասա:

Նօքնարը պըրանվըմ ա թաքավորին ասըմ.

– Թաքավորն աբրաձ կ'ենա, էն հնլիվօրի խօսկ'երքը մըղիդ ա՛:

Ասըմ ա.

– Մըղիս ա:

Ասըմ ա.

– Այ էն իրեք պուբուզնին հըմի իմ կըլխիս ըլավ: Էն հնլիվօրը վօր կար՝ իմասպուն մառնթ էր: Յէս էռեսուն քարի ք'եզ ծառայել էմ, պու ինձ մին դօջի մար ուզըմ էս սքանես. իմ ախպօրըս յես բըրախս քվիմ, ուրըշին ախպեր փըռնիմ, վօր ըսօրվան օրն իմ փիսըս ուզի. կընգանըս էլ մին հեղ սըռ քըվիմ, ախշարքօվը մին չավ արեց, ինձ էս օրը քըցեց:

Յէղավ ասըմ ա.

– Թաքավորն աբրաձ կ'ենա, դօջը սաղ-սալամաթ մեր կօմըմը կարաձ ա, յես մինթաթ էն հնլիվօրի ասաձնին իմ ուզըմ փօռնցեմ:

Քընըմ էն իսկագան դօջը կօմիցը հանըմ, պերըմ: Թաքավորը իրա արաձիցը փեշմանըմ ա, նօքնարին հազգար վօսկ'ի ա փեշք'նշ քալի, ճամփու քընըմ:

Ասսանէ իրեք խընձօր ընգավ՝ մինն ասօղին, մինը լըսօղին, մինն էլ խըրաղի դնլիլը գիդնցօղին:

Մին օր նրրի էրես պուս կըզա

Էրգու մառնթ միդել ֆօռնսի էն քընըմ: Մին խօր ծօրըմ, ախաքի կըլխին նստըմ էն, վօր դինջանան, ըդանցէն մինն էն մինին բիրդան ասըմ ա.

– Յէս ք'եզ բիղըմա սըքանէմ:

Էս հեղջն էլ ասըմ ա.

– Ի՞նչ էմ արել, ա՛յ մառնթ, վօր ուզըմ էս սըքանէս:

Ասըմ ա.

– Ոչ մին պան էլ արել չէս, հէնց ընէնց ուզըմ էմ սըքանէմ, օ՛վ ա գիդնլօ, վօր յես ք'եզ էս խօր ծօրըմը սըքանէցիմ:

Էս էլ տենում ա ճար չըկա, ասում ա.

– Դէ լավ, սըբանում էս՝ սըբանի, քու էս գիդում քօ խիդջող:
Համա լավ գիդանցի, վօր էս սարերը, էս ծօրերը, էս քօլերը մին օր
մինին խաբար կըդան, կասէն ֆըլան վախտը ֆըլան մառնթը ըստէլ
անմէլ տէղը մառնթ ա սըբանէլ:

Էդ նամանդ մառնթը ծըճաղում ա ըդա ասածի վըրէն, խանջալը
քաշում հենց ըդէլ էլ սըբանում, թօղում քընում:

Անց ա կէնում մին քսան փարի: Մին օր էլ սըբանօղը էս անքամ
մին ջանիլ փըղի հէդ ա ֆօռնի քընում: Ֆօռնիցը յէդ փառնալիս
կալիս էն համան էն ծօրումը, ախալըրի կըլխին նստում էն, դինջանում:
Բիդդան էլ սըբանօղի միդն ա ընգըմ իրա արածը, ասում ա.

– Մին քըսան փարի առաջ էս ծօրումը մին պան էմ արէլ՝ մինին
սըբանէլ էմ, համա օջօլ գիդանցէլ չի: Ինքն էլ հնալ ասում էր՝ մին օր
էս սարերը, էս ծօրերը մինին խաբար կըդան: Դէ թօղ խաբար փան,
այ՝ շան փղա, բա մընջէլ հըմի խը՝ չի մինին խաբար փօլին: Մարերին
նան ծօրերին յուզու ունէ՛ն, վօր խաբար փան:

Համա քու մի ասիլ, էս հենց էն սըբանվաճ մառնթի փղէն ա ըլում:
Ալըքհալը կըլխի ա ընգըմ, վօր էլ հենց իրա հօր սըբանօղն ա, վօր
կա:

Ասում ա.

– Էս սարեր՝նան ծօրերը, նամանդ, հենց քօ պերանօվըդ խաբար
փըվին, ում վօր քու սըբանէլ էս, յէս ընդա փըղէն էմ:

Ասում ա հու համան փէղը ըդան փէղբափէլ անում սբանում:

Ըստէլ էն ասէլ՝ անխիղճ պան անօղի արարմունքը, վօնց էլ ըլի,
մին օր ճըրի երես փուս կըգա:

Քննչալի նաղըր

Ըլում ա չըլում, մին մառնթըկընիզ ա ըլում: Մառնթը շաղ հէդջըկը-
րագ ա ըլում, քընում ա վարըցանք անում, պէրում փունը լըցնում, համա
կընիզը ամմէն Աստօ օր մին կըդօր սէվ բօքուն ա փընում առաջին,
դարգըմ առողը: Տու մի ասիլ էս կընգա աշկը փուսն ա ըլում սիրեգան
ա պահում: Ալիքը մաղիլիս լավը պահում ա, ճօգ սիրեգանի մըհար ա
հաց թըխում, փիսօվն էլ՝ մառնթի մըհար:

Մին օր էլ մառնթն ասում ա.

– Այ կընիգ, բա յեւ ըստանաւ ախշադըմ եմ, քանի որ քաղաքը, լաւ ալիք եմ աղըմ, պէտքըմ քունը, եւ խի՞ եւ ամնօր ինձ սէլ հացօլ ճամփու քունըմ:

Կնիգն էլ թէ.

– Այ քնուլեմ քօ շնչ կըլուխըդ, հա՛, խի գիտըմ չէ՛ս, վօր սաղ քօ վօսպարօլ քըվօրըդ արամունքն ա, վօր մէնք եւ օրին էնք. քամի ա հանըմ, կալիս ա մէր լալ ալիքը քանըմ, մընըմ ա քաղի քիսըմիսը: Ըդա հըմար էլ հացը ըստենց սէլ ա ըլըմ:

Նեղք մառնիքն էլ անքանի հաւադըմ ա: Էքսը օրը մին յեքն թօխաջ ա քունըմ ուսին, քունըմ ա, վօր քըվօրը թագի: Քիւրն էլ հըրեվան կ'էղըմն ա արքիլիս ըլըմ: Ախալըն հասնըմ ա, քէնըմ ա քիւրը պագըմն ա. քուր ա քաշըմ, վօր մինը քա: Քիւրն ասըմ ա.

– Այ ախալը, էդ ի՞նչ խաբար ա:

Ախալըն թէ.

– Բա քու ի՞նչ քիւր էս, վօր քամի էս հանըմ, կալիս ա սաղ մէր լալ ալիքը քանըմ:

Քիւրը անքանի կըլիսի ա ընգըմ, վօր ախալընքան արած պանէրն ա: Նամա գիտըմ չի ինչ ջուղաք քա իրա քաղըր ախալօրը, ասըմ ա.

– Այ ախալը, այ ջանըմ, հեռու քէղան էս էգէլ, հանա մին յեգ մէջիսօլ, հացըմաց քունէմ, յեղալ ինչ կանէ՛կանէս:

Ախալօրը քանըմ ա մէջիսօլ, ընստացնըմ, թօրէնը վառըմ ա, թաւէն վէնըմ, քունըմ կըղդանը՝ հեռի կըլիսին նստըմ, վօր ծվաճէլ անի:

Ախալըն ասըմ ա.

– Այ քիւր, ըստիյան ըղէ վօ՛նց կարաս ծըվաճէլ անէս:

Քիւրն ասըմ ա.

– Բա վօր ըղանը կըլիսի էս ընգըմ, էդ վօ՛նց չէս կըլիսի ընգըմ, վօր յեւ կ'էղէց կ'էլ կարալ չէմ քամի ղըրգէ՛մ կա ծէր լալ ալիքը ճօգի, քանի:

Ըդէլ ախալըն կըլիսի ա ընգըմ, վօր կընգան ասաճը խէլքի մօղիգ պան չի: Քըվօր հէլ բանընըմ ա, էն էլ պէտքըմ ա ծըվաճէլը թօրնի վըրէն անըմ, ախալօրն ուղացնըմ:

Քըվօրն էլ մին քնչան, համա շաղ յաման քըղէն ա ըլըմ. մօր նան քէո ասաճնին սաղ անգաջ ա քըրած ըլըմ: Էս էլ ա կըլիսի ընգըմ, վօր էլ քըղըղաղը քէոնքան արածն ա: Վօր հաց էն ուղըմ,

պրոծընդ, քեռին հենց ուզում ա ընգի ճամփա, Քնչալը կրբերում ա, թէ.

– Յես էլ եմ կալի: Բո հեղղ վարդցանք կանեմ, քեզ քծնա՞ց կանեմ:

Քեռին էլ տենում ա, վոր շաղ ա ուզում, հեղը փանում ա:

Էքսը օրվա ըռավօղը Քնչալը փեղիցը վեր ա կ'ենում, քեռոն ասում.

– Տու քընա առողը, յեզները լըծի, յես հեսա քօ քամագիցղո կալիս եմ:

Քեռոն ճամփու ա տընում, ինքը մղղում ա կարասը, փափ կ'ենում: Մին կ'ես սրհաթ անչկում ա, տենում ա, հեսե, փեղերի փըղեն՝ քեռնանգան սիրեգանը, եգավ:

Քեռնագինն ասում ա.

– Ըսոր քեզ հրմար ճըղօվ փըլավ եմ պերիօ, դուրբանըղ ըլեմ, վոր հանղընը ուղես: Վօր դօլին ես վար անիօ:

Էն էլ թէ.

– Մեննագ մեր յեզն ա չալ, վորդե վոր չալ եղը տենաս՝ ընդէլ էլ պեր:

Նալն ըղանց խօսկ'երնին պերաններին ա ըլըմ՝ Քնչալը են սրհաթը վագգ ա փալի, հասնում քեռոն, թէ.

– Քեռի՛ ջան, ըշտեղան ըլըմ ա մին քանի առշին սիպտնագ կըղօր ճարի:

Քեռին ասում ա.

– Այ ջանըմ, կըղօրն ի՞նչ ես անըմ:

Քնչալը թէ.

– Բօ կօռծըղ չի, քեռի՛, քեզ ասըմ եմ ճարի:

Վեռնը քեռո ճարը կըղըվում ա, քընում ա մըկ'ն կըղավի կըղօր ա ճարըմ, պերում հանղը: Քնչալը էլ կըղօրը վենում ա փթաթըմ իրանց սեվ յեզանը՝ չալացնում: Յեղավ ասում ա.

– Քեռի՛, բա գիղըմ է՛ն, վոր ըսոր կ'եսօրին ճըղօվ փըլավ ենք ուղիօ:

Քեռին ասում ա.

– Դէ կօրի՛, Քնչալ՝ մեռաձ, ընենց քեռնագին չունես, վոր մեզ հրմար փըլավ պերի, են էլ հալն՝ ճըղօվ:

Քնչալն ասում ա.

– Դէ լսվ, մընչեվ կ'եսօր աշկի:

Կ'եսօրին մին էլ էն փէնըմ, ըհը՛, ք'եռնագ'ինը խօնջէն ուսին էգալ: Ըղանք նստըմ էն փլալը մին լալ ուղըմ, համա ք'եռնագան սրռդիցը արին ա քընըմ, հա փեսըփէն ա մըղիգ անըմ, վեռ'ջը վնարնավոտոյ ա անըմ, վօր թըլի քամագ'ին մին ուրիշ չալ յեգնատըր էլ ա վար անըմ: Ասըմ ա.

– Էն օ՛վ ա էն ներք'ել վար անըմ:

Ք'նջնալը թէ.

– Տեռդերի փըղէն ա:

Ք'եռնագ'ինը վեր ա թըռնըմ.

– Ասէք կա՛ մըկ'ն էլ ինքն ուղի, մէխկըն ա, սօվաճ կըլի:

Ք'նջնալը վեր ա կ'էնըմ, քընըմ՝ յանի կանջի, համա էնինջ հասնըմ ա փեռդերի փըղի առդին, ասըմ.

– Տեռդերի փըղա՛, հեսա ք'եռիս կալ'ղի ք'եգ թագ'ի, թէ ճար ունես՝ ճարըդ փես:

Յեղալ յեղ ա փառնըմ կալի՝ ք'եռօն ասըմ.

– Ընդէ մին քանի կըղաղաճ շըներ կ'ին, կարացիմ վօջ քընամ:

Ք'եռին վեր ա կ'էնըմ, մին մենճ փեղ վննըմ, քընըմ: Նէնց վօր փեռդերի փըղէն հեռվանց փէնըմ ա ք'եռին փեղը ծեռնին դըբա իրա դօլն ա կալի, սրռդաճաք ըլաճ փախնըմ ա: Նեղջ ք'եռին քամագ'իցը կանջըմ ա.

– Տեռդերի փղա, կաղնի՛, յէ քընանք փլա՛վ ուղէնք:

Նամա ըշփէ՛ փախնըմ ա, քընըմ:

Էքսը օրն էլ ք'եռնագ'ին՝նան սիրեգանը մասլըհաթ էն անըմ, վօր սիրեգանը վարատըղը քնալիս ճամփըմը մըհասուր շաղ փա, համա Ք'նջնալը էս անքամ էլ ա կարասիցը անգաջ փընըմ: Քընըմ ա մընջել վ'եռնագան կալը մըհասըրնին վաքըմ ա, լըցնըմ իրանց ճամփէն: Վեռ'ջը, էլը ք'եռնագան պէրաճ խօռնագնին իրանք՝ էն ուղըմ:

Ըղէնց մին քանի վախափց յեղը ք'եռնագ'ինը կըլխի ա ընգըմ, վօր Ք'նջնալի մաղը խառն ա էղ կօռձէրըմը, ըղա հըմար էլ իրանց պանը ծախ ա քընըմ: Մին օր էլ Ք'նջնալը կարասըմը լըսըմ ա, վօր ք'եռնագ'ինը սիրեգանի հեղ մասլըհաթ ա անըմ. ասըմ ա, վօր բիղի մին պան անէնք՝ Ք'նջնալի՛նան ք'եռօ կըլուխը խաշէնք, թէ չէ՝ ըղանք հնալմ շաղ օյիննի կըհանէն մեր կըլուխը:

Էքսը ըռավօղը՝ ընքնաշփան, Ք'նջնալը փըղօզանըմ ա, լէըմ ծառան կաղարին նստըմ: Ք'եռնագ'ինը փուս ա կալի պագը, փէնըմ ա ծառան վըրէն մինը փիփըփըղօզ նստաճ ա Ասըմ ա.

– Աղա՛, եղ օ՛վ էս:

Քննչաւը թէ.

– Պրլլօրաւօր խաչն էմ:

Քեռնագիւնը շաղ ա ուրիսանըմ, մըտկըմն ասըմ ա՛ էս խաչը իրա վօղօվն է-գէլ ա մէր քունը, ասէմ բնւթի մէր կօռծին քօսմնագ անի: Ասըմ ա.

– Այ Պրլլօրաւօր խաչ, մեռնէմ քօ վօղիդ քազին, Քննչաւի նան իրա քեռօ դիվանը կանէ՛ս:

Ասըմ ա.

– Կանէ՛մ, կանէ՛մ: Տու էլ կարմիր յէզը մադաղ կանէ՛ս:

Քեռնագիւնն էլ ալքալն ասըմ ա.

– Ճուխտը աշկիս վըրէն, կանէ՛մ, բա անիլ չէ՛մ:

Ըրուգիւնը մառթըմ հենց կալիս ա քունը, քեռնագիւնը կըբըմ ա յախիցը, թէ՛ կարմիր յէզը մադաղ էմ ասէլ, շափաթօ օրը բիդի անէնք: Նեղջ մառթն ասըմ ա.

– Այ կընիգ, կօնյա մին ուրիշ պան իր մադաղ ասէլ, մէգ եղ քանի՞ յէզն ունենք, վօր մինն էլ մադաղ անէնք:

Կընիգը անըսկամըթուն ա անըմ, էրգու վօղը քընըմ մին թայ քօշըմ՝ թէ.

– Բիդի անէնք, վօր անէնք: Տու ի՛նչ աննամուս մառթ էս, վօր կընիգըղ ուզանա մադաղ անի՝ թօղաս վօջ:

Ըդէ Քննչաւը քեռօն կանչըմ ա դըրաղ, ասըմ.

– Քեռի՛, ինչ ասըմ էմ, լալ լըսի, համ էլ ասաճնիս արա, թէ ուզըմ չէս, վօր մէր էրգըսի վեռչն էլ կա: Ըռաւօղը շափաթօ ա, կարմիր յէզը կըմօռթէնք, յեղալ քու կասէմ վա՛յ, մեռա՛մ հու թէք կընգէս, աշկէրըղ կըխըսիւն, յես էլ ըդէնց կանէմ: Յեղալ էլ, յեի վօր յես գնա՛թնէմ, քու էլ կըգնա՛թնէս:

Քեռին ասըմ ա լալ:

Ըռաւօղը պէրըմ էն յէզը մօռթըմ: Մօռթըմ էն, թէ չէ, քեռին հարայը քըցըմ ա հու թէք ընգըմ՝ յանի մեռէլ ա: Քամագիցն էլ Քննչալն ա մեգնվըմ: Քեռնագիւնը թէվ առաճ վազգ ա քալի քեռիքէնց քունը, սիրեգանին կանչըմ.

– Բա ասիլ չէս Պրլլօրաւօր խաչն իրա ասաճ դիվանն արեց, մեռնէմ ընդա գօրըթունին, սաղ մեռօղէլ էն, քունը մընացէլ ա ինձ նան քէգ, յէգ:

Կալիս էն երգեսօվ, ջան ասիլին, ջան լըսիլէն, ուղըմ, խմըմ, ք'էֆ անըմ: Յեղավ ք'եռնագիւնը սիրեգանին քընացնըմ ա, յեղը փընըմ կրագի վրէն՝ դաղ ըլի, ինքը քընըմ ա ծու պերի, վօր ծըվածէղ անի: Ըդէ Ք'նչալը էմալ վեր ա կ'ենըմ, թաւի դաղ ըլած յեղը փանըմ ա լըցնըմ փեռդերի փըղի պերանը, կալի էլը իրա փեղը թէք ընգըմ: Տեղերի փըղէն փեղբափեղ ա ըլըմ, մեռնըմ: Ք'եռնագիւնը պանից բէխաքաք կալիս ա իրա կօռնին: Մին էլ բիրդան Ք'նչալը վեր ա կ'ենըմ, նըսփըմ: Շաղ անց չըկացած՝ ք'եռին էլ ա «սաղանըմ»: Ք'եռնագիւնը մընըմ ա շիվար: Ք'եռին ասըմ ա.

– Այ կընիգ, բա էդ թէք ընգածն օ'վ ա:

Կնիգը թէ.

– Օ'վ կա, փեռդերի փըղէն ա, ըղիյան անց էր կ'ենըմ, ասիմ յէ մին կըդօր մաղաղ կ'եր:

Անց ա կ'ենըմ մին սըհաթ, երգու սըհաթ, հինգ սըհաթ, փենըմ էն էդ մառթըր քընիցը գամթընըմ չի: Կըլիսի էն ընգըմ, վօր մեռէլ ա: Ըդէ Ք'նչալն ասըմ ա.

– Ք'եռնագիւն, գիղըմ էնք, վօր էս պանը քօ արածըղ կըլի, համա յեգ ընէնց անէնք, վօր օջօվ գիղան վօջ:

Ըրոնգիւնը մեռէլը վէննըմ էն փանըմ, պընցացնըմ փեռդերէնց փան կըդուրը, հեռթի կըշփին պահըմ էն, դասարու ասըմ վա՛յ, ընգա՛ն, ընգա՛ն հու քըրմ: Տընագանն էլ հէնց էն գիղըմ ընօր ընգավ-մեռավ, լանցըշիվաննին փընըմ էն:

Էքըր օրը Ք'նչալը ք'եռնագանն ասըմ ա.

– Վէկաց փու էլ քընա մեռնափուն, թէ չէ կըլիսի կընգ'էն, վօր փու էս սըբանէլ: Քամագըղ մին քանի պըջէղ սըխարօր ճըխարի, վօր մըռմըռացնի-լանցացնի, կաշվից էլ մին թումբան կարի, հաք'ի, վօր ծնգընէրիդ փալիս՝ լավ շըրըխկա:

Ք'եռնագիւնի սիռն էլ դէ լըցված ա ըլըմ. վեր ա կ'ենըմ, Ք'նչալի ասածնին փեղըփեղին անըմ, քընըմ մեռնափուն: Ք'նչալըս էլ մըկ'ն աշկըմ ա, կընգա շօրէր հաքընըմ, քամագիցըր քընըմ: Նէնց ընդէղ ա հասնըմ, վօր փեռդերի կընիգ'նան մէրը ճըղըռդալէն ասըմ էն.

– Վա՛յ, բա գիղանք վօ՛ջ էդ վօ՛նց ըլավ, էդ օ'վ արեց...

Ք'նչալը փըռան կըշփիցը հաղօվ հասկացնըմ ա.

– Վերէ՛ք, վերէ՛ք, ա՛յ կընանիք,

Վերէ՛ք, փեսէ՛ք օ'վ ա արէ՛լ՝

Պարգաթումբան, սըխարօրվօռիգ

Կընի՛զն ա արել...

Կընանիքը լացերնին թողըմ էն, վեր կ'ենըմ, սաղի շօրըշիո՞թը պընցացըմ՝ ման կալի, մեղավօրին քըթըմ: Թափըմ էն կըլխին, ընդամ փալի, վօր փեղբափեղ ա ըլմ:

Ըղենցըթունօվ Ք'աճալը իրա ք'եռօն անըսկամ ք'եռանգանիցը ազաղըմ ա: Ք'եռին էլ քընըմ ա մին նամուսօվ կընիզ առնըմ, պերըմ փընըմ փանը:

Ասսանէ իրէք խընծօր ընգավ՝ մինն ասօղին, մինը լըսօղներին, մինն էլ Ք'աճալի պէս թասիթօվ փըղէրթօնցը:

Բանասաց՝ Թաղևոս Խաչիքաբյան (ծնվ. 1898թ.), Ազնաբերդ

Փրսփանբըլօջի նաղըլը

Ըլըմ ա չըլըմ, մին սէվ, կ'էշ, թամբալ փըսփանբըլօջ ա ըլըմ: Մին օր էս փըսփանբըլօջը ըռավօղը վեր ա կ'ենըմ, գուքվըմ-գըռ՞թալըմ, աճաճ-բաճաճ ըլըմ, ընգըմ ճամփա:

Քընըմ ա, քընըմ, վարափեղըմը մին աժդահա յէզն ա թո՛ւշ ըլըմ: Էս յէզն ասըմ ա.

– Էդ ո՞ր էս քընըմ, փըսփանբըլօջ բաջի:

Ասըմ ա.

– Ո՞ր կա, քընըմ էմ մառ՞թի:

– Նա՛, դէ վօր ըղէնց ա, հէնց յէզ յէս առնէմ էլի, ինձանից լավի՞ն էս ճարիլօ:

Ասըմ ա.

– Վօր կամ ք'էզ՝ ինձ ինչ կանէ՞ս:

Ասըմ ա.

– Կըփընէմ պօզերիս կըլխին՝ ման կաճէմ: Նամա վօր ինձ լըսէս վօջ՝ հեռօղացնէս, կըջըրփէմ կ'եննօվը, կըսըբանէմ:

Վախսըթունիցը բըղօջի լուզոն պերանըմը չօրանըմ ա: Ասըմ ա.

– Վօր ըղէնց ա, յէս ք'էզ պէս վերունօն էգօղը չէմ, ուրիշ մառ՞թի կըքընամ:

Ասըմ ա հու իրա ճամփէն էը քընըմ:

Քընըմ ա, քընըմ, մին պըջիր մուզն ա թո՛ւշ ըլըմ: Էս մուզը թէ.

Էդ ո՞ր էս քընըմ, փըսփանբըլօջ բաջի:

Ասըմ ա.

– Ո՞ր բիղի քընամ քընըմ էմ մառ՞թի:

Ասում ա.

– Դե վոր քընըմ էս մառնի, հենց յեզ յես քեզ առնեն, էլի:

Ասում ա.

– Ինձ վօնց կըպահե՛ս, վոր կամ քեզ:

Ասում ա.

– Սաղ օրը թողալ չեմ վօչ մին կօռձ անես, կըտընեն պօջիս վըրեն, ման կաձեն:

Բըղօջը շաղ ա ուրխանըմ, ասում ա՝ էս հենց իմ պանըս ա՝ սաղ օրը կուդեն, կըխըմեն, ման կըգամ: Ասում ա.

– Դե վոր ըդենց ա՝ ըռագի են, յե փըսագվենք:

Ըղանք ըդենց փսագվըմ են, սաղ օրը մուգը կընգանը տընըմ ա պօջի վըրեն, ման աձըմ, մուփն ընգիլը բնշտան փանըմ ա իրա պունը:

Ըռավօղը մուգը բըղօջին ասում ա.

– Կընի՛գ, ինձ ըսօր շաղ կօռձ ունեն. թաքավօրի տըղի հըռն-սանիքն ա, քնալ՝դեն հըռնսանքատուն, վոր ընդիյան լավ պաներ կօղանամ պերեն՝ ուդենք, քե՛ֆ անենք: Նենց մեր պընի կըշտին մին մենձ փօս կա՝ դնվա՛մ ա անց կացել, իրա ըռնողն ա: Տանիցը տուս չըկաս, թե չե՛ կընգե՛ս փօսը՝ տունըտեղս բարբաղ կանես:

Ասում ա՝ լավ:

Նամա հենց մուգը վօղը տանիցը քաշում ա, էս բըղօջի ջանը քօս ա ընգըմ, տուս ա կալի, վոր տենա՝ էդ ի՛նչ փօս ա: Տուս ա կալի, թե չե՛ քնալի վըրեն ընգըմ ա մեչը: Դե, էս դօնա՛շ լանցըշիվանը տընըմ ա, հարայը քըցըմ:

Էդ վախատը ըդիյան մին ծիյավօր ա անց կենըմ: Բըղօջը լանց ըլիլեն ասում ա.

– Այ ծիյավօր ախալեր, դուրբանըդ ըլեն, քընա թաքավօրի պալաղը, Մուգը աղին ասա՛մ սըմբուլ մագավօր, վառնթ քօշավօր քօ դունյազ՝օգանլը ընգե՛լ ա փօսը, հասի՛:

Էս ծիյավօրն էլ ըստը ա մդիգ անըմ, ընդէ ա մդիգ անըմ, անշի՛ն պան չի ըրելըմ: Ասում ա՝ լավ, ինչ վօրի ա, վոր ասում ա՝ քընամ ասեն:

Թաքավօրի պալաղըմը մուգը վօր խաբարը լըսըմ ա՝ ալընալը կըլիսի ա ընգըմ, վոր էդ իրա կընիգը կըլի: Վեր ա թըռնըմ, կօղացաձ պաները լըցնըմ տօբրագը հու վագգ տալի դըբա իրա պընի դօլը: Ասում ա.

– Բա խը՝ չի լըսիր ինձ, այ՛ վօչպարով, վօր էդ օրն ընգար: Դէ հըմի յես պօջըս կախի էմ անըմ, Կուս փըռնի, Կուս յեգ:

Էս բըղօջն էլ թէ.

– Քընա՛, քընա՛ յես ք՛էգ հէդ խըռով էմ:

Էս հէդջ մուգը ինչ անըմ ա, անըմ չի՛ ըստան կարըմ չի բարըշացնի, փօսիցը հանի:

Վեռ՛ջը փէնըմ ա մութն ընգըմ ա՛սարմ ա.

– Դէ վօր ըդէնց թունդ խըռովէլ էս, ջըհաննանը խըռովէս, հէնց ըդէնց էլ մընա:

Ասըմ ա հու ֆօղը, քարը, գըրիլը չանգըմ ա լըցըմ փօսը, փըստանբըլօջին ծասկըմ-ֆօրըմ:

Խըռովգանի վեռ՛չն էլ ըդէնց կըլի:

Բանասաց՝ Վարդուշ Խաչիքարյան (ծնվ. 1916թ.), Օծուհի-Ազնաբէրդ

Փոխադրություններ

Ավանէս Թումանյան

Մուրասանը

(Օծուհի-Հորսի խոսվածքով)

Կըլի, չըլի՛ մի թաքավօր: Էս թաքավօրը իրա յերգըմը խանքն ա անըմ. «Օվ ընէնց սուր ասի, վօր յես ասէմ՝ սուր ա, իմ թաքավօրըթունիս կ'էսը կըտամ ընդան»:

Մի չօբան ա կալի: Ասըմ ա.

– Թաքավօրն արբած կ'էնա, իմ հօրըս մի դանգանակ ունէր, վօր ըստիյան մէգըմ էր, յերգընքըմը աստըղնին խառնըմ էր:

– Կըպատահի,– ջուղաբ ա փալի թաքավօրը,– Իմ պապիս էլ մի դալան ունէր. մի յանը պէրանին էր փընըմ, էն մի յանն էլ մէկնըմ էր, արէվիցը վառըմ:

Մուրասանը կըլօխը քօրիլէն Կուս ա կալի:

Մի դանգի ա կալի: Ասըմ ա.

- Թաքավոր ջան, յես շուր բրդի կ'իմ, յեղացամ: Էրեգ'ի շար անձրեվ եկավ, կ'եծակնին փրվին, երգինքը ճրդվեց, քընացել իմ կըրկապեմ:

- Հա, լավ էս արել,- ասըմ ա թաքավորը,- համա լավ չիր կըրկապել. էս ըռավօր մըքն անձրեվ թափեց:

Էս էլ ա քընըմ:

Մեջիսօլ ա մըննըմ մին ք'ասըք կ'եղացի, թո՛ւրեն դօլթըղապակ'ին:

- Տու ի՛նչ էս ուզըմ, ա՛յ մառ'թ,- հառ'ցընըմ ա թաքավորը:

- Ինձ մի թո՛ւրն վօսկ'ի էս պառ'ք, էկ'ել էմ փանեմ:

- Մի թո՛ւրն վօսկ'ի,- զարմանըմ ա թաքավորը:- Մուր էս ասըմ, յես ք'եզ վօսկ'ի չեմ պառ'ք:

- Թե վօր սուր էմ ասըմ, թաքավորըթունիդ կ'էսը փուր:

- Չե, չե, դո՛ւզ էս ասըմ,- խօսկը փօխըմ ա թաքավորը:

- Դո՛ւզ էմ ասըմ մի թո՛ւրն վօսկ'ին փուր:

Շուն'նան Կադուն
(Ազնաբերդի խոսվածքով)

I

Մին վախար Կադուն լավ դանգի էր,

Շան կըլխին էլ քըթագ չըկար,

Համա, գ'իդըմ չեմ ըշտեղան-ըշտեղ

Չանթել էր մին կառան մօռ'թի:

Մին օր եգավ, ծըմեովա դօլը,

Մօռ'թին պերեց Կադվի կուշտը:

- Պարաջօղում, ո՛ւստա Փըշօ,

Կուխըս մըռ'սեց, ի սեր Ասսօն,

Ա՜ռ էս մօռ'թին հու ինձ հըմար

Մին քըթագ կարի կըլխիս հարմար:

Հախիդ հըմար արխային կաց,

Համա-համա յեղացնես վօջ:

- Ա՜նկ'իս վրեն, Զըջօ ք'եռի,

Մին քըթագ ա, հօ մին քուրք չի,

Զօ էդ նազիկ խանթիդ հըմար

Ուրփաթ օրը համեցի փար:

Փողի հրմար ավելօռ՞թ ա,
Մէր մէջին խօսալն էլ ամօթ ա.
Ի՞նչ մենձ պան ա, այ՛ հէր օխնաձ,
Սա՛ղ-բիրադի՛ մին քըթագ՛ի հախ:

Ուրփաթ օրը Քըջօ ք՛եռին՝
Ուսրիցն առաջ՝ քննալ կուջին
Տըմբացնիլէն՝ ծանդր-ծանդր
Ուստա Կադվի շէմքըմը կադնէց.
– Ուստէն ո՞ւր ա... քըթագս ո՞ւր ա...
– Մըկն սաբրի – հեսա կըրեվա:

II

Ուստէն էգալ քուրքը հաքին,
Շանը փեսալ բէդի փագին,
Իրան-իրան մին մըմմըմթաց
Նու մուշփաւրօ վրէն կօռոաց.
– Յուռը փարա՛վ... այ՛ փընաշէն,
Մնջալ փուր մին նա՛ֆաւ քաշէմ.
Նէշփ էս գիդը՛մ, հալն էրէգ
Աշ էմ փըրէլ՝ էքուձ կարէմ:
– Դէ հէր օխնաձ, ըդէնց ասա,
Էլ հէմսօդիլըդ ինչացո՞ւ ա,
Փօղ էմ փըվէլ, վախարին կարի,
Յն չէ՛ ասա՛ էքուձ կըլի:
Նամ ասըմ էս, համ կարըմ չէս,
Նամ էլ հալն վըրէս կօռըմ,
Նան, հան, հան, հան, հան,
Ախալէր, քանի՞ հէդ քընամ-կամ...
Ասէց Քըջօն հու նէդացաձ
Թօղաց-քընաց՝ կըլուխը պաց:

III

Մին էլ էգալ, էը կար վօջ.
Էս մին անքամ դըբան իրա՛ր.
Էլ բիյարուտ, անփաշ խօսկէրք,

Էլ թանգան-հին, էլ հերնումէր,
 Էլ կօղ Փըշօ՛, էլ քանչալ Շո՛ւն...
 Պանը հասաւ դիվանբաշօն:
 Շունը ընչուր քընաց, էգաւ,
 Ուստա Կադուն կօղուրն ընգաւ.
 Կըլուխն առաւ հու մին քըշէր
 Կօրաւ-քընաց. էն կօռնչիւն էր...

IV

Էն օրվանից ընչուր հըմի
 Շան մըղիցը էս թեկ չի.
 Տանն մըրկըմը պահըմ ա,
 Վօրդէ Կադվին թուշ ա ըլըմ,
 Վէր ա թըմնըմ, վըրա կալի,
 Իրա մօռնիս յէդ ա ուզըմ.
 Սէվըմըթին Կադուն բիրդան
 Յէդ ա տառնըմ հու հեռսօդաձ
 Փըշտացնըմ ա. յանի՛ էրէգ
 Աշ էմ քըրէլ՝ էքուձ կարէմ:

Մին կաթ մէղըրը
(Ազնաբէրդի խոսվածքով)
(հատված)

Մին կ'էղացի իրանց կ'էղըմը
 Դուքան էր պացել, պան էր ծախըմ:
 Օրվա մին օր հըրէվան կ'էղէն,
 Թօխաջն ուսին, շունը յեննէն
 Սէջիսօլ ա մըննըմ մին զըռ չօբան.
 – Պար'աչօղում, այ դուքանչի,
 Մէղըր ջունէ՛ս,
 Մըկն տաս մէգ:
 – Ունէմ, ունէմ, չօբան ախալէր.
 Ամանըդ ու՛ր ա, ամանըդ պէր,
 Վօրդիյանը վօր տու ուզէս,
 Էս սըհաթը քաշէմ տամ քէգ:

Ըստենց խաթրով, ըստենց խօշով,
Մեղրից անօշ լավ խօսկ'երթով
Մեղըր են քաշում. մին էլ բիրդան
Մին կաթ մեղըր ընգրմ ա փագը:
– Դը՛գգ,– ընդօլեն մին ճանջ կալի,
Ըդա վրդեն վեր ա կալի,
Ճանջի վրդեն թանքուն-թանքուն
Էս դո՛ւքանի փրդօնչ կադուն
Թըռնըմ ա հու
Թանթով փալի...
Նամա կադվի թըռնիլի հեդ
Չօբանի շունը ալբըհնալը
Նափ ա անըմ,
Վեր ա կ'ենըմ,
Նեղջ փըշօյին
Տընըմ փագ'ին,
Ծեռաց հեխարմ
Նու շըբըռողըմ:

– Նեխտե՛ց, հեխտե՛ց, վա՛յ, իմ կադուս,
Ա՛յ սափկ'ես փու, շան վօռ'թօ շուն:
Նեռ'սողըմ ա էս դո՛ւքանչին
Նու ծեռն ընգած մօղիկ պանը
Տուր՝ թե կըդաս շան ճագադին,
Թեք ա քըցըմ կադվի կօխկ'ին:

– Վա՛յ, ծեգ դուրբա՛ն, ապլան շունըս,
Իմ աբրուսկը՛ս, փեղը՛ս, փունը՛ս...
Տունըդ քանդվի, ա՛յ դո՛ւքանչի,
Ղամմագ, հեյվան, ֆըլան-բեհման,
Վօ՛նց թե շանըս փու սափկացնե՛ս,
Սափկացնիլը դե հըմի փես...
Կօռկօռըմ ա մեր աժդահեն,
Ծեռնի յեք'ն կօմբալ փեղը
Յեդ ա փանըմ, վըրա պերըմ,
Էս դո՛ւքանչօն շեմք'ին փըռըմ:

– Սըբանեցի՛ն... հարայ, հասէ՛ք...
Մահիկց մահլա՛մ, Կանիցը Կուն
Ծեն են Կալի մինը մինին.
– Նարայ, հասէ՛ք... Սըբանեցի՛ն...

Վերի մահիկց, ներքի մահիկց,
Ճամփի վրից, կօռձի փղից,
 Լաց-շիվանօվ,
 Նարայ փալօվ–
 Էլ հերնըմեր,
 Քիր՛նան ախալեր,
 Կընիգ, ըրէխք,
 Նընգ՛եր փողերք,
 Ջանքաչ, աներ,
 Քավօր, պելի,
 Ք՛եռի, փեսա...

Ինչ գիդանան՝ օվըս օվ ա,
Կալիս են հու հենց հա կալի,
Օվ կալիս ա՛ փուր թէ կըդաւ.
– Այ չօլի առ՛չ, այ վերունի,
Ախր ըստենց էլ պա՛ն կըլի.
Տու առըփուր էգար անէ՛ս,
Թ՛է շենքըմը մառ՛թ սըբանէս...

Մին ասըմ են՝ փասսը փալի,
Ախժան անըմ, մէշփեղ քըցըմ,
Շան կըշփիցը երգէ՛նացնըմ:
– Դէ, ծեր մեռելն էգ՛էք փարէք:
Ըսփիյանը խաբարը քընըմ,
Կօխկի կէղն ա կալի հասնըմ.
 – Նարայ, հասէ՛ք,
 Նօ մեռա՛ճ չէք,
 Սըբանեցին մեր կէղացօն...

Վօնց վօր էշակրեղի պունը
 Քանդէս, բըրախ փաւ,
 Կըրեղի պէս

Կէղօվը մին դօշուն կաբըմ,
 «Նույ» են անըմ, փուս են կալի՝
 Ամմէն մինը մին պան փըռնաձ.
 Վօրի ծէռնին թուրըթվանգ,
 Վօրը յէղան, քննէշ, հուրաք,
 Վօրը մին պահ, վօրը շամփուր,
 Վօրը նաջախ, վօրը մին փէդ,
 Վօրը ծիյօվ, վօրը վօղօվ,
 Վօրն անքըթագ, վօրը պօրիգ-
 Դըբա դիւշման կ'էղը մօղիգ:
 – Արա՛, ըստէնց դամմագ կըլէ՛ն.
 Նա խիղջ ունէն, նա ահըփօղ,
 Մառթ քընըմ ա առըփուրի,
 Ֆաքվըմ են հու քաշըմ թըրի,
 Թու՛ ծէր կ'էղին, մէջի մառթին,
 Ծէր նամուսին, ծէր անդին...
 Քընա՛նք, ճառթէ՛նք,
 Քանդէ՛նք, վառէ՛նք...
 – Նայ՛, հույ՛, առա՛ջ, դէ ծէգ փէնա՛մ...

Էզան հասան իրնր վրա,
 Նա ճառթեցին հու ճառթվեցին,
 Կըղօրեցին, կըրագեցին,
 Ըշփամ ավել կըղօրեցին,
 Ընդամ ավել կըղաղեցին,
 ճառթեցին իրնր,
 ճընջեցին իրնր,
 Կօրան, քընացին
 Կէննին հավասար:

Այլ նմուշներ

Աղավաճորի խոսվածք

Բաբենց Թանգուհին փրդին դարգըմ ա հրդեվանի մենձ թավեն պերի: Էս փրդեն քընըմ ա փենըմ ըդանք թօրնան վրդեն էդ թավի մեչին ծըվածեղ են անըմ: Վօր ծըվածեղը փենըմ ա, շըշկըլըմ ա, ուզըմ ա ասի՝ ծեր թավեն փրվեք, ասըմ ա.

– Մամըկօ՛ն ք՛եռի, մերըս ասըմ ա՝ մին ծեր ծըվածեղը փրվեք:

Բանասաց՝ Գրիգոր Շահբազյան (ծնվ. 1910թ.)

Ռինդի խոսվածք

Մին շաղ այարբազ դասափու կար մեր կ՛եղըմը: Տնսերին էլ էր կ՛եղավարի խօսըմ: Մին հեղ փնսի վախարը էրգու աշագ՛ետդ յեղացած մեչխօլ են մըննըմ: Էս դասափուն կօռռալեն վրոա ա փալի.

– Վէր ընգ՛եք փեղերնիդ:

Սըվօրօղների հրոհըռօցը պընցանըմ ա: Էս դասափուն պըրանվի ի՛նչ փենա՝ էդ էրգու աշագ՛ետդն էլ փըռան փագ՛ին մեգընվել են՝ «վեր են ընգ՛ել»:

– Շո՛ն-շան վօռ՛թիք, էդ ի՛նչ էք անըմ,– լափ հեռ՛սօղըմ ա ըդանց վրդեն: Տըղերքը փեղերներիցը վեր են կ՛ենըմ, ասըմ բա փու ասի՛ր վօշ վեր ընգ՛եք:

Ասըմ են ու փախնըմ:

Բանասաց՝ Նանո Մդեփանյան (ծնվ. 1916թ.)

Արենիի խոսվածք

Քօսօդենց Սըք՛եյին հինգ կընգա հեղ դարգըմ են ճամփի վրիի քարերը թամըզեն: Սաղ փարին էդ կօռձըն են անըմ:

Մին օր իրա թայդաշներիցը մինը՝ Մուքնասպենց Մուրենը, ըդիյան անց ա կ՛ենըմ: Ասըմ ա.

– Նը՛, Սըք՛ե, կօռձըդ փենըմ եմ լավ ա. մին փըղամառ՛թ, հինգ կընիգ՝ ք՛եֆիդ ք՛եֆ չի հասնի: Ըսկի խօսկըմօսկ քըցել է՛ս:

–Արա՛, չէ: Մինը ֆանհմըմ չի: Կէդինը մըննէն ըղանք: Յէս մէնա՛գ, հրանք հինգը, թօղ մինը խօսկը քըցի, էլի:

Բանասաց՝ Խաչիկ Խաչատրյան (ծնվ. 1936թ.)

Գնդեվազի խոսվածք

Մին բազըրգ՛անի մին դաթըրն ա ըլըմ, համա ընդամ դանջալ ա ըլըմ, վօր կարըմ չի նալլիլ փա:

Էդ դաթրին վէնըմ ա, քընըմ Նախճըվան՝ առըփուր անի: Տէնըմ ա դաթրի վօդէրը ընդամ ա մաշվէլ, վօր կարըմ չի քընա: Մին կ'էղըմ մին նալքանդ ա ճարըմ, փանըմ ա կուշփը: Էս դաթըրը համա էլը փէղմը կաղնըմ չի: Նալքանդը վօր փէնըմ ա ըղէնց ա, դաթրին կարըմ ա ծառանիցը, քընըմ ա կօմիցը էշին հանըմ, պէրըմ կըշփին կաղնացնըմ, ասըմ.

– Զո հէրըդ Արաթըր չի, է՛, վօր ըղէնց քացի էս փալի, քօ հէրըդ, վօր ուզըմ էս գիղանաս, էս էշն ա վօր կա. քէգ կարքին պահի:

Աթըրը էս վօր լըսըմ ա, սուսըփուս կաղնըմ ա, նալքանդը նալլըմ ա:

Բանասաց՝ Վանո Սարգսյան (ծնվ. 1916թ.)

Գնիշիկի խոսվածք

Մին ըղնածօրցի դավէն լէյաճ՝ փօխինճ ուղիլին քընըմ ա Ուզգիւր: Ճամփըմը մին ըռընդէցօ ա պաղահըմ: Ըռընդէցին ասըմ ա.

–Արա՛, էդ ի՛նչ էս ուղըմ:

Ըղնածօրցին թէ.

–Վօր քամին հա ըսպէնցին փա՛ վօջ մի պան:

Բանասաց՝ Բագրատ Հայրապետյան (ծնվ. 1935թ.)

Կէշուրի խոսվածք

Մին ըրիգի՛ուն Վաղօն խըմաճ-հարփաճ, լիւլ, թօլ-թօլ ըլիլէն քընըմ ա փունը: Մին վախար ճամփըմը ընգըմ ա քիւջի մեշփէղը, ըղէնց էլ մընըմ:

Մին մառթ անց կ'ենալիս մուրըրդ Կրքնըմ ա ըղան: Ասըմ ա.
– Վա՛յ, յես էլ հենց գ'իղանցիմ քար էս, է':
– Նենց գ'իղանցիր քար էմ՝ Կար քաշի մօրըդ վըրեն,– հեռօղամ
ջուղար ա Կալի հարփամ Վաղօն:

Բակասաց՝ Վարդգես Գևորգյան (ծնվ. 1932թ.)

Հորսի խոսվածք

Տասնութ թըվին թուրքը Բադմուն վեր էր կալել:

Մի քըշերվա մեչին թուրքերը քառսուն ջանիլ Կրղա ին վըհաբ'ել, լըցրել մին մարաք: Մի մենձ հօր ին քանդիլ Կրվել ըղանց, նանֆուն ու պամբագը լըցրել մեչը վառել, էդ ջանիլներին էլ ուրաք յենան քըցել մեչը: Մինթաք Յեղօն էր ազադվել. քըշերով փախել էր, խըռըշուկից «ջօր» սարք'ել, կապել վըրեն, ցերեկը Կալի էր կացել, քըշերը քընացել, մընչել հասել էր Մարտիրօս կ'երը քըվօր Կունը:

Բակասաց՝ Զարեկ Անդրույան (ծնվ. 1934թ.)

Խաչիկի խոսվածք

Մին օր, ըրըզնապահին, Կասնեղգու Կարեզան Բայթունը չափի Կանդանգ սալագը շըլմագամ քընըմ ա Ղըռը՝ կօլխօզի Կանրմանիցը իրանց կօվի մար Կանրման պերի:

Ֆերմայի պահեստապեղ Աղասին մին քանի կօմվօրի հեղ ճամփի վըրեն՝ կօմի Կրռանն ա ըլըմ, Ֆերմայի շներն էլ ըղանց կըշարին թագնամ:

Էս Աղասին վօր Բայթունին Կենըմ ա, գ'իվան թե հանաք ա անըմ, կանչըմ ա.

– Բայթուն, վօնց է՛ս Զանգ'իյին քըշքըշ Կամ վըրել:

Զանգ'ին քըշքըշի անըմ ա լըսըմ, թե չէ, Կերիցը թըռնըմ ա, վագ Կալի դըբա ըրելեն:

Բայթունը Կանրմանը պերըմ ա, հըրօխաօրը պաղմըմ, թե բա ըսենց՝ Զանգ'ին էգավ իրա վըրեն, ինքը սալագը փըռ'սըվերեց շան վըրեն, ընդաք պահեց, ընչօր Աղասին էգավ, շանը սալագ'ի Կագ'իցը հանեց, Կարավ:

Մին քանի որ յեր Աղասին պաղահըմ ա Բայթունի հըրօխ-պօրը.

– Ա՛, բաջանաղ, բա ասիլ չես, ընօրը Զանգին ըրէխին քըրքըրիօ էր, լավ ա խէլքը կըղրէց, մըղավ սալագի փագը, սալագը փըռնըվէրէց կըլխին:

*Բանասաց՝ Բագրատ-Նեսպոր
Մարգսյան (ծնվ. 1923թ.)*

Ազնաբէրդի խոսվածք

Քընացել ինք Թանգան կ'էղը՝ պանիր անիլ:

Սաղ քըշէրը մայիսի շըղըրդու անձվէր էր կալի: Արագիս փեսամ մէր Ըօիման էգավ, փուռը շըրըխկալէն պացավ, դաֆուլ մըղավ մէչխօլ: Վէր թըռամ, փեսամ լիսանըմ ա: Ասիմ էն հառնը ըրէխէն կըպէրի, է՛. վէր կ'էնամ էս հանլիվօրին մըկն չայըմայ փամ, մին քընամ կ'էղը, փէնամ ի՛նչ կա: Նէնց ընօր իմ չայը փըրէլ առաջին, մին էլ փէնամ, մէղայ՝ Ասսօ, արագիս պէս հանման Ըօիման էգավ, ասէց. «Անա՛, վէր, մէգ փըղա ա ըլէ»:

Վէ՛կացամ, կօքըս լիքը թանգան պանիր նան լօռ ածիմ, պըժանիլէն էգամ թո՛ւշ կ'էղը:

Ըրո՛ւգո՛ւնը սաղ ֆաքվին-էգան անկալիսէք: Նէրըդ շաղ էր ուրիսացել: Բիքէքըդ ասըմ ին. «Ա՛յ անա, անկ'էրը կաքիդ ա, վօնցօրի Դավօն ըլի՝ մօր դօլն ա քաշէլ»: Ասիմ՝ դէ ծէնէրնիդ կըղրէք, ընդա անկ'էրը կաքիդ չի, հէնց իմ ախպօրըս ա ուշխար փալի, մին էլ, մըղի՛գ արէք՝ իրա հօր պէս էլ ունքի վըրէն խալ կա:

Բանասաց՝ Թէքուր Վարդանյան (ծնվ. 1899թ.)

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ազլ.-Ազուլիսի բարբառ
Ազն.-Ազնաբերդի խոսվածք
Աղվ.-Աղավնաձորի խոսվածք
Արն.-Արենիի խոսվածք
Արպ.-Արարապյան բարբառ
Արց.-Արցախի բարբառ
Արփ.-Արփիի խոսվածք
Գնդ.-Գնդեվազի խոսվածք
Գնշ.-Գնիշիկի խոսվածք
Խաչ.-Խաչիկի խոսվածք
Խոյ.-Խոյի բարբառ
Կեչ.-Կեչուրի խոսվածք
Հրս.-Հորսի խոսվածք
Չիվ.-Չիվայի խոսվածք
Ջուղ.-Ջուղայի բարբառ
Ռնդ.-Ռինդի խոսվածք
Վ. Ազն.-Վերին Ազնաբերդի խոսվածք
Վ. ձ.-Վայոց ձորի խոսվածք
Օծփ.-Օծոփի խոսվածք

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Աբրահամյան Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:
- Աբրահամյան Ա., Նայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953:
- Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981:
- Ալիշան Ղ., Միսական, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1893:
- Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, հ. Ա-Բ, Երևան, 1973-1975:
- Աղայան Է., Բարբառային հնագույն փարբերություններ հայերենում, «ՆԽՄՆ ԳԱ հասարակական գիտությունների տեղեկագիր», 1958, թիվ 5:
- Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, 1984:
- Աճառեան Հր., Նայ բարբառագիտություն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր Նախիջևան, 1911:
- Աճառեան Հր., Քննություն Ղարաբաղի բարբառի, Վաղարշապատ, 1901:
- Աճառյան Հր., Նայերեն արմատական բառարան, հ. Ա-Դ, Երևան, 1971-1973:
- Աճառյան Հր., Նայոց լեզվի պատմություն, հ. Ա-Բ, Երևան, 1941-1951:
- Աճառյան Հր., Քննություն Ազուլիսի բարբառի, Երևան, 1935:
- Աճառյան Հր., Քննություն Մարաղայի բարբառի, Երևան, 1926:
- Աճառյան Հր., Քննություն Նոր Զուղայի բարբառի, Երևան, 1940:
- Աճառյան Հր., Քննություն պոլսահայ բարբառի, Երևան, 1941:
- Աճառյան Հր., Քննություն Վանի բարբառի, Երևան, 1926:
- Այվազյան Ա., Նախիջևանի պատմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1978:
- Ասատրյան Մ., Լոռու խոսվածքը, Երևան, 1968:
- Ասատրյան Մ., Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Երևան, 1962:
- Ալզերեան Մ., Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
- Գանձակեցի Կ., Պատմություն Նայոց, Թիֆլիս, 1909:
- Գրիգորյան Ա., Նայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1975:
- Դավթյան Կ., Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, Երևան, 1966:
- Եղիշե, Վարդանանց պատմությունը, Երևան, 1947:
- Խոբենացի Մ., Նայոց պատմություն, Երևան, 1940:
- Կոնդակչյան Ժ., Մեկից յոթ փարեկան երեխաների բառապաշարը, Երևան, 1981:
- Կոստանդյան Դ., Երզնկայի բարբառը, Երևան, 1979:
- Նակոբյան Թ., Սյունիքի թագավորությունը, Երևան, 1966:

Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. Ա-Ե, Երևան, 1986-2001:
 Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. Ա-Ը, Երևան 1967-84:
 Հայերեն բացատրական բառարան, կազմեց Սյր. Մալխասեանց, հ. Ա-Դ, Երևան, 1944-1945:
 Հայերենի բարբառագիտական աղյուս, հ. 1-2, Երևան, 1982-1985:
 Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր, Երևան, 1979:
 Հանեյան Ա., Տիգրանակերտի բարբառը, Երևան, 1978:
 Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Երևան, 1990:
 Դարիբյան Ա., Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», հ. ԺԱ, Երևան, 1939:
 Դարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1947:
 Ծեմճեմեան Ս., Նախիջևանի հայոց վարժարանը և հոռնը, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 2000:
 Մեծունց Բ., Շամշադին-Իջևանի քովածքը, Երևան, 1989:
 Մարգարյան Ա., Գորիսի բարբառը, Երևան, 1975:
 Մարկոսյան Ռ., Արարադյան բարբառ, Երևան, 1989:
 Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. Ա, Երևան, 1982:
 Մուրադյան Մ., Շաքախի բարբառը, Երևան, 1962:
 Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. Ա-Բ, Երևան, 1979-1981:
 Պահլավերեն-պարսկերեն-հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարան, կազմեց պրոֆ. Ռ. Աբրահամյանը, Երևան, 1965:
 Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Կարագուլյան Թ., Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975:
 Զահուկյան Գ., Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972:
 Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987:
 Մարգեսեանց Ս., Ազուլեցոց բարբառը (զօկերի լեզուն), Մոսկուա, 1883:
 Վարդանեան Ա., Նախիջևանի բարբառային քարտեզը, Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, 2000, թիվ 1-12:
 Վարդանյան Ա., Ազնաբերդի (Վայոց ձորի) խոսվածքի հնչյունահնչության և առանձնահատկությունները (դրություն), Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1981:
 Վարդանյան Ա., Ազնաբերդ. նախիջևանահայության վերջին ամրոցը, Երևան, 2000:

- Վարդանյան Ա., «Գիլգամեշի» խումբաբան և հայերեն բարբառային խմբաբա բուսանունը, Իրան-Նամե, հ. 37, 2001:
- Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի հնչյունաբանությունը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 1983:
- Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի ձևաբանական առանձնահատկությունները (դրույթներ), Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական հինգերորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1986:
- Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, Պարմա-բանասիրական հանդես, 2003, թիվ 2:
- Օրբելյան Սր., Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986:
- Баранов Х., Арабско-русский словарь, Москва, 1977.
- Баскаков А. и др., Турецко-русский словарь, Москва, 1977.
- Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка, Москва, 1955.
- Капанцян Гр., Историко-лингвистическое значение топонимики Древней Армении, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», 1940, հ. ԺԴ:
- Лисициан С., Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т.1, Ереван, 1958.
- Ожегов С., Словарь русского языка, Москва, 1990.
- Радлов В., Опыт словаря тюркских наречий, Москва, 1963.
- Vardanian A., The Assyro-Babylonian Khumbaba and the Armenian plant name khmbaba, Iran & the Caucasus, V, 2001, Tehran.
- Samuelian V., Le dialecte des Arméniens de Bolou (Turquie): Etat des recherches en cours, Հայ բարբառագիտության միջազգային համագումարի նյութեր, Սյունիանակերտ, 2001:
- م. معین، فرهنگ فارسی، تهران، جلد ۱-۶، ۱۹۹۶ (۱۳۷۵).

Р Е З Ю М Е

ВАЙОЦДЗОРСКИЙ МЕЖДИАЛЕКТ

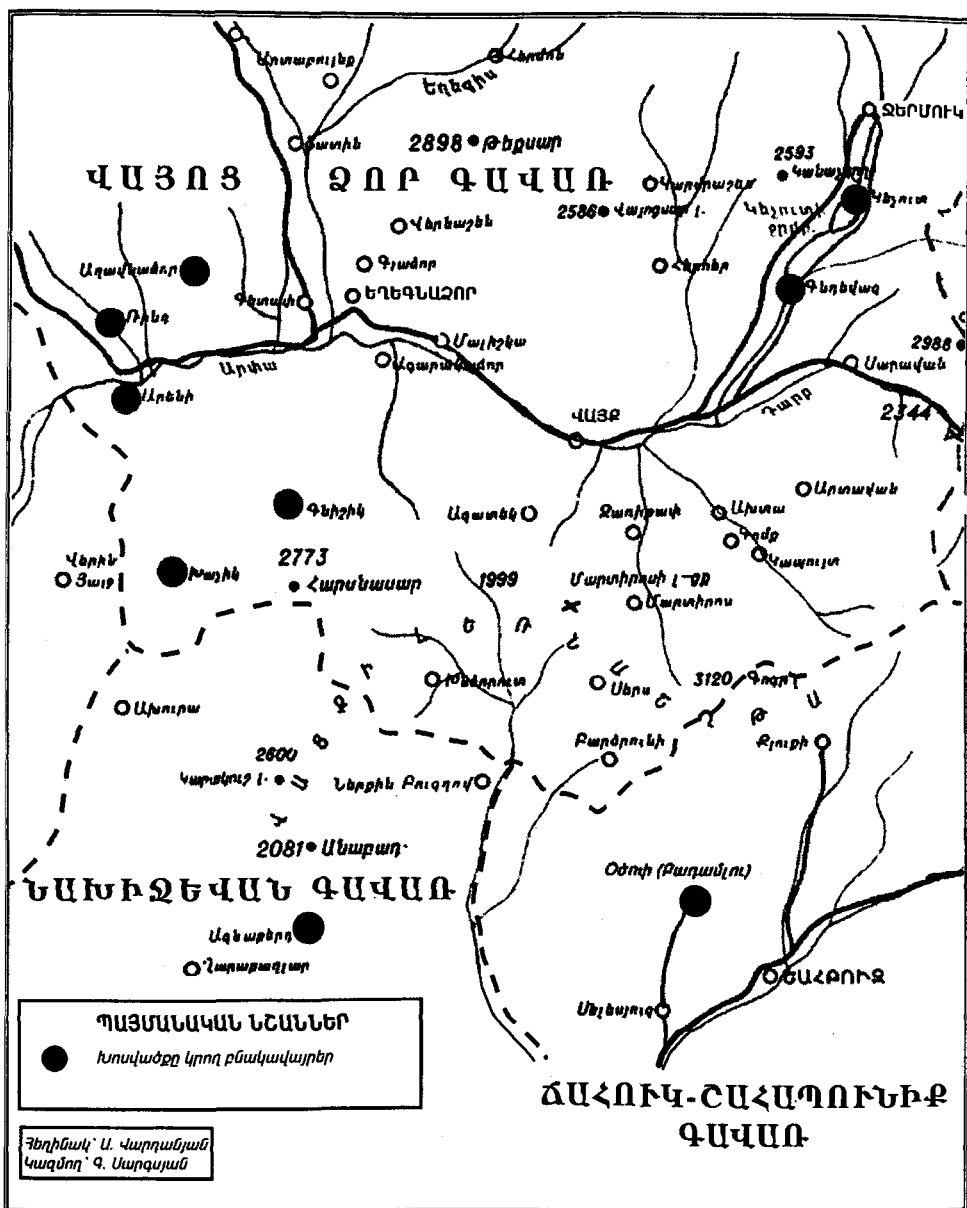
Работа посвящена исследованию одного из центральных наречий Армении – Вайоцдзорскому говору, который включает в себя традиционные говоры сел Арени, Ахавнадзор, Арпи, Гндеваз, Гнишик, Хачик, Кечут, Горс, Чива, Ринд, Верин Азнаберд Вайоцдзорской области Республики Армения, а до 1988 года включал также говоры приграничных сел Азнаберд и Оцоп Нахичеванской Автономной Республики.

В классических диалектологических исследованиях Вайоцдзорский говор считался одним из говоров Араратского диалекта. Тем не менее Грачья Ачарян не включал этот говор в ареал распространения ни Араратского, ни Арцахского (Карабахского), ни какого-либо другого диалекта. Следовательно, лишь в отдельной работе могло быть выявлено существующее диалектное своеобразие говора и уточнено его положение среди ближайших диалектов.

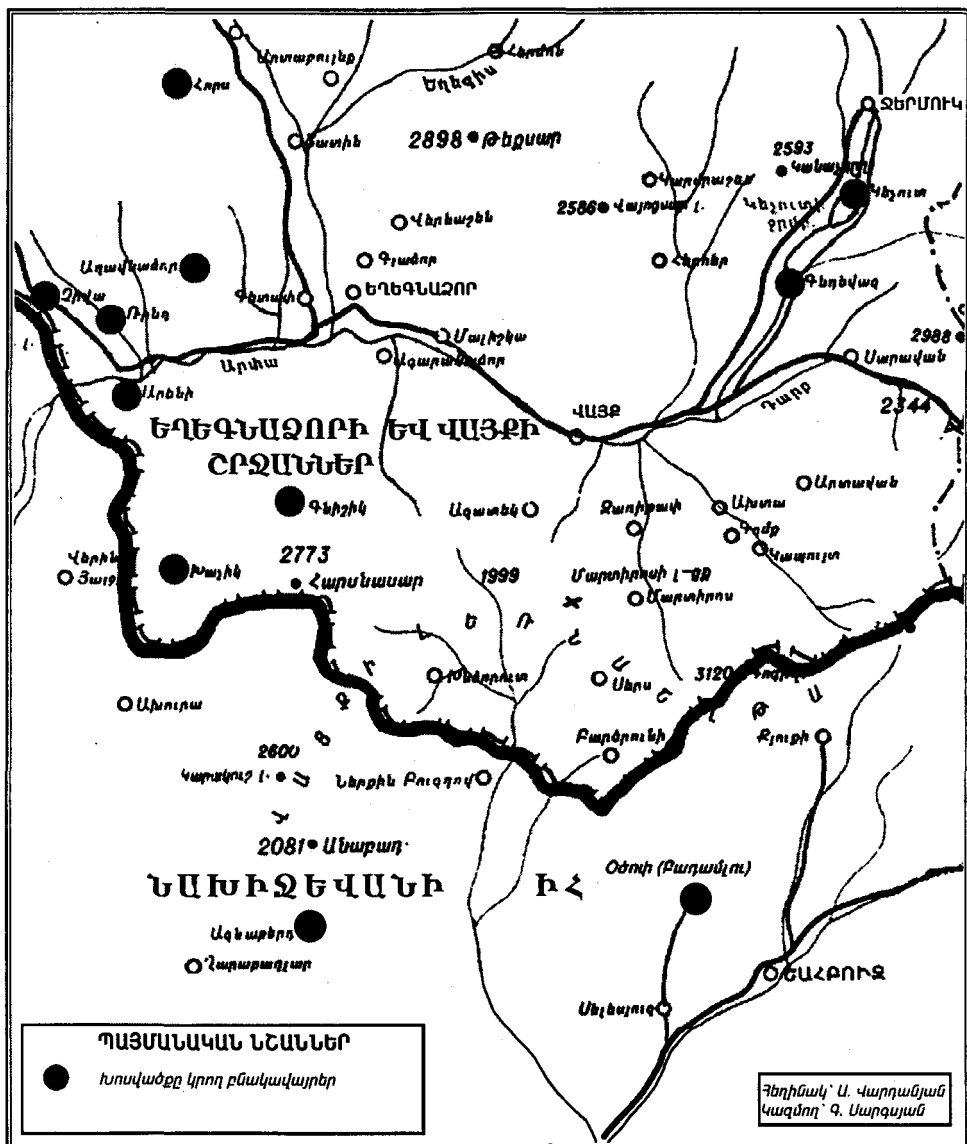
Исследование материала производилось как традиционным методом исследования армянских диалектов, так и методами статистической многопризнаковой классификации и лингвистической географии.

В результате исследования выяснилось, что Вайоцдзорский говор занимает промежуточное положение между Араратским и Джугинским диалектами Араратской или Северо-восточной диалектной группы Восточной группировки диалектов армянского языка и немного удален от Арцахского диалекта. Предлагается в дальнейшем в диалектологической литературе этот говор называть Вайоцдзорским междиалектом.

Summary 1

Þurprting 2

ՎԱՅՈՑ ՋՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ
ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ
1988թ.

Զարդեղ 3

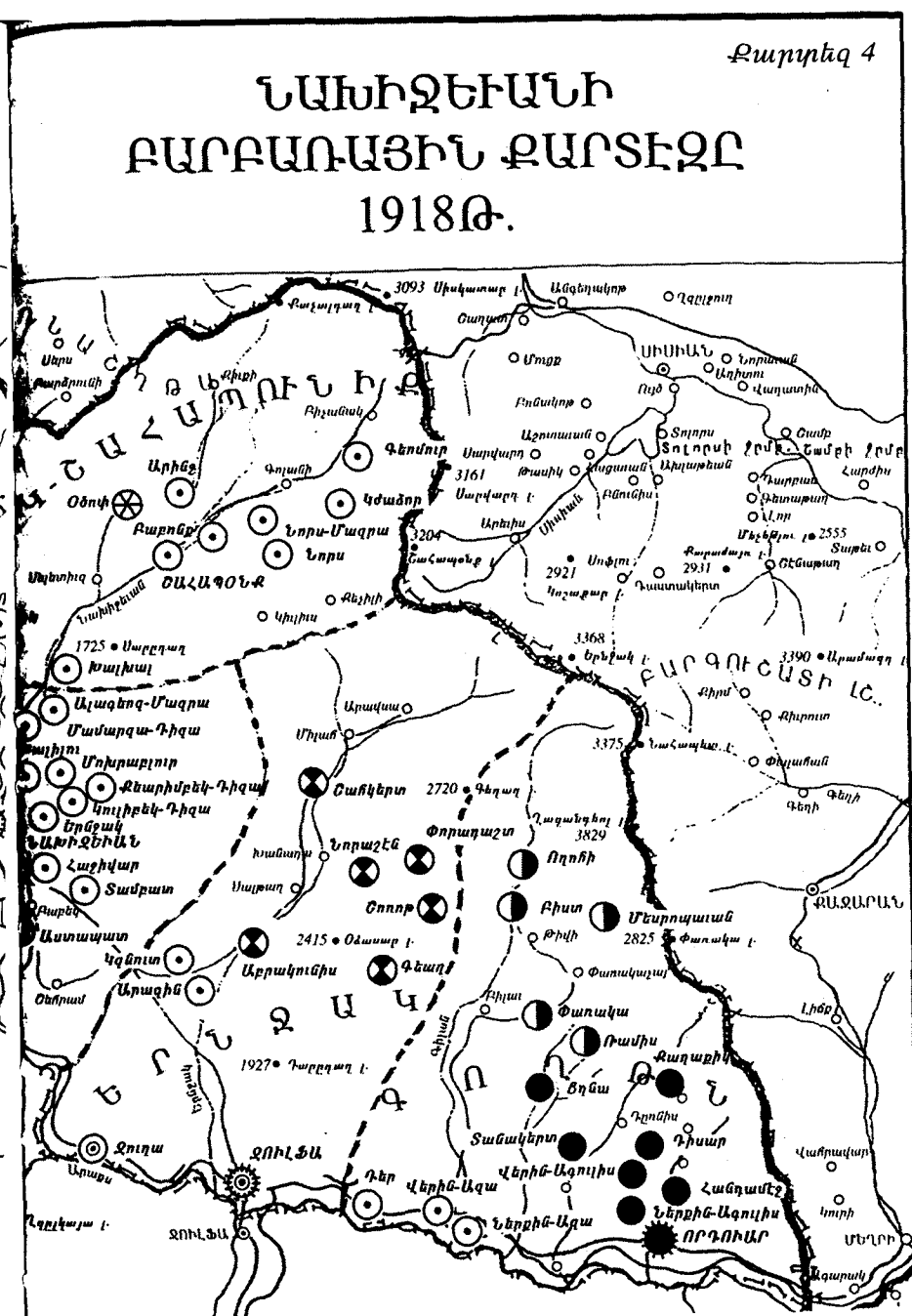
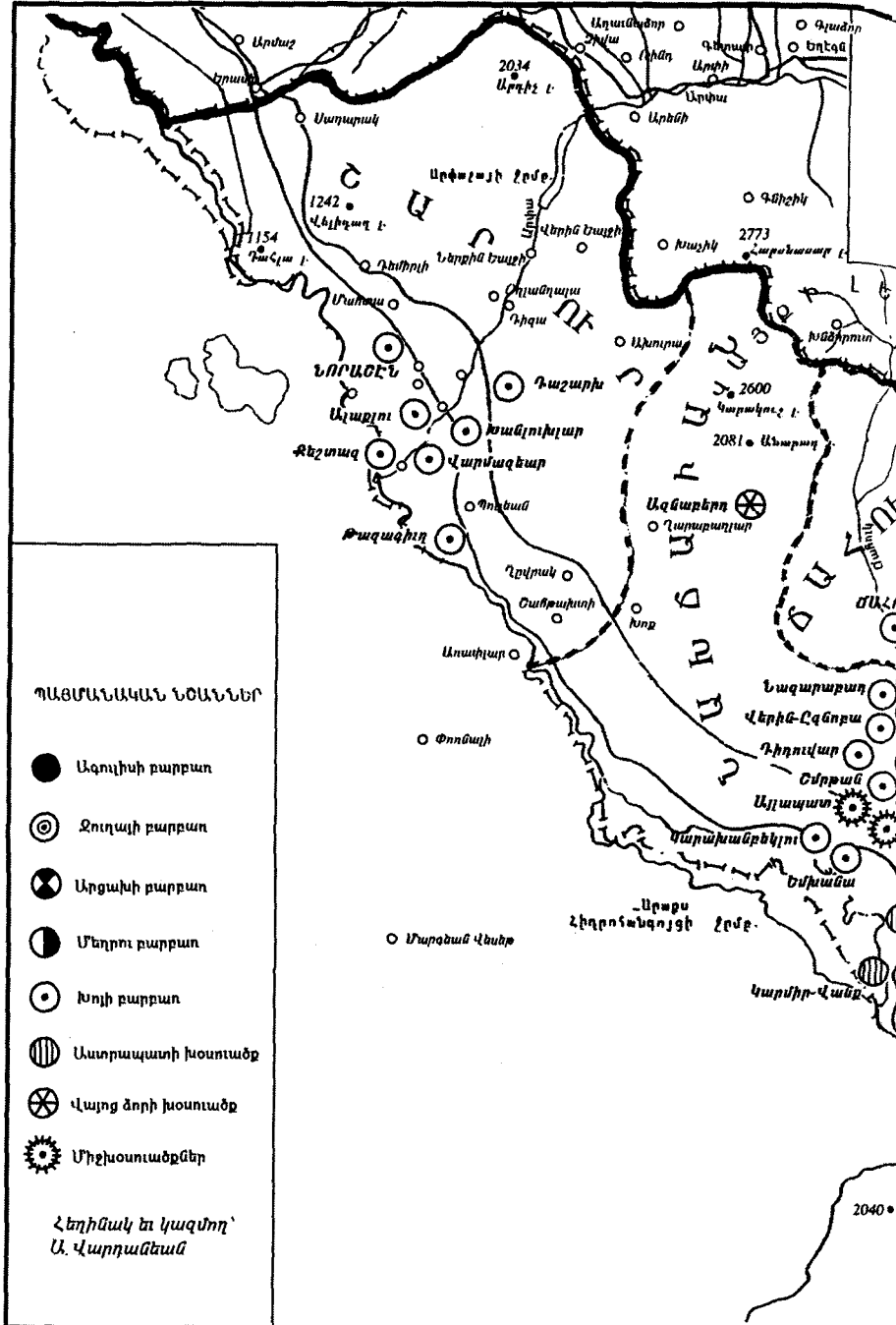

ՆԱԽԻԶԵՒԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ 1918Թ.

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՕՒՆՆԵՐ

- Ազուլիսի բարբառ
- ⊙ Զուլայի բարբառ
- ⊗ Արցախի բարբառ
- Մեղրու բարբառ
- ⊙ Խոյի բարբառ
- ▨ Աստրապատի խօսուածք
- ⊗ Վայոց ձորի խօսուածք
- ⚙ Միջխօսուածքներ

Հեղինակ եւ կազմող՝
Ա. Վարդանեան

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ 1924Թ.

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ 1988 թ.

ՊԱԹՄԱՆԱԿԱՆ ՆՕԱՆՆԵՐ

- Ագուլիսի բարբառ
- ◎ Զուղայի բարբառ
- ⊗ Արցախի բարբառ
- ◐ Մեղրու բարբառ
- Խոյի բարբառ
- ▨ Աստրապատի խօսումը
- ⊗ Վայոց ձորի խօսումը
- ⊛ Միջխօսումներ

Հեղինակ եւ կազմող՝
Ա. Վարդանյան

Pumpntiq 7

ԱՎՅԻ ՍԱՆՍԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ԱՊԱՌՆԻԻ ԵՎ ԱՆՅՅԱԼ ԱՊԱՌՆԻԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	5
---------------------------	----------

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	17
ՇԵՇՏԸ	19
ՀՆՉՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ	20
Ձայնավորների հնչյունափոխությունը	20
Երկբարբառների հնչյունափոխությունը	22
Բաղաձայնների հնչյունափոխությունը	23
Ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ	23
Խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ	24
Շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ	26
Ձայնեղ շփականներ	26
Խուլ շփականներ	27
Ձայնորդներ	27
Փոխադրեցական և դիրքային հնչյունափոխություն	29
Բաղաձայնական կապակցություններ	29
Հնչյունական շղթա	30
Ետնալեզվայինները ձայնավորներից առաջ	31
Հնչյունափոխական այլ երևույթներ	32
Հավելում	32
Անկում	33
Դրափոխություն	33
Կրկնություն	34
Բաղաձայնների առնմանություն	34
Բաղաձայնների փարնմանություն	34
Ձայնավորների ներդաշնակություն	35
Ամփոփում	35
Պարզեցում և բարդացում	35
Ժողովրդական ստուգաբանություն	36
Բաղարկություն	36

**ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ
ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	37
ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	44
ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	45
ԴԵՐԱՆՈՒՆ	46
ԲԱՅ	49
ՄԱԿԱԲԱՅ	54
ԿԱՊ	55
ՇԱՂԿԱՊ	55
ՎԵՐԱԲԵՐԱԿԱՆ	56
ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ	56

**ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ
ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԸ	70
Բառապաշարի շերտերը	70
Մանկական բառապաշարը	81
Բառիմաստի փոփոխություն	83
Բառիմաստի մասնավորում	84
Դարձվածքներ	86
ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ	87
Բառաբարդում	87
Ածանցում	89

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՇԱՐԱՀՅՈՒՄԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	92
-------------------------------------	----

**ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱՍ
ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՆԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ	
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	95
ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԴԻՐՔԸ ՄԵՐՁԱԿԱ ԲԱՐԱԱՌՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ	96
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ	98

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՄԱՍ ԲԱՌԱՅԱՆԿԵՐ

ԳՐԱԲԱՐ-ԽՈՍՎԱԾՔ ԲԱՌԱՅԱՆԿ.....	116
ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԻ ՑԱՆԿ	133
ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	148
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	153

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ՄԱՍ ՆՄՈՒՇՆԵՐ

Առածներ, ասացվածքներ.....	154
Օրինանքներ	155
Երդումներ	156
Անեծքներ.....	156
Հանելուկներ	187
Երգեր, խաղիկներ	163
Հեքիաթներ, գրույցներ.....	166
Փոխադրություններ.....	177
Այլ նմուշներ.....	184
ՆԱՍԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	188
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	189

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐՂԱՆԻ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ
ՎԱՅՈՑ ԶՈՐԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԸ

АРТАК ВАРТАНОВИЧ ВАРТАНЯН
ВАЙОЦДЗОРСКИЙ МЕЖДИАЛЕКТ

Հրատարակության է երաշխավորել
ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան
լեզվաբանության ինստիտուտի
գիտական խորհուրդը

Շապիկի լուսանկարները՝	Զավեն Խաչիկյանի
Շապիկի ձևավորումը՝	Հասմիկ Մովսիսյանի
Տառատեսակը՝	Ռուբեն Թարոմյանի
Համակարգչային ձևավորումը՝	Գարեգին Սարգսյանի
Սրբագրիչ՝	Վարդուհի Խաչիբաբյան

Տպագրությունը՝	օֆսեթ
Չափսը՝	60x84 1/16
Թուղթը՝	օֆսեթ
Ծավալը՝	13 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝	200 օրինակ

Պատվեր № 795

«ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» հրատարակչություն
Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ տպարանում

A ^{II}
89535

Երևան 2004

ԳԱՍ Քիմնարար Գիտ. Գրա.

220089535